

Ha–Kol

BROJ IZDANJA: 177

LISTOPAD – STUDENI – PROSINAC 2022.

TIŠRI / HEŠVAN / KISLEV / TEVET

5783.

SADRŽAJ

- 4 UVODNIK
- 5 GARY KOREN
— NOVI VELEPOSŁANIK
DRŽAVE IZRAEL
U HRVATSKOJ
- 8 TJEDAN IZRAELA 2022.
- 12 SPOMEN-POPRSJE VILIMU PL.
REINERU U KARLOVCU
- 13 DRUGI MJESEC ŽIDOVSKJE
KULTURE U OSIJEKU
- 18 DAN ŽIDOVSKJE KULTURE
I BAŠTINE U ZAGREBU I OVE
JE GODINE BIO MALI
KULTURNI FESTIVAL
- 21 KRATAK PREGLED NEDAVNIH
AKTIVNOSTI ŽO SPLIT S
POSEBNIM OSVRTOM NA
EUROPSKI DAN ŽIDOVSKJE
KULTURE 2022. GODINE
- 23 PROSLAVLJENI ROĐENDANI
NAŠIH STOGODIŠNJAKINJA
U ŽIDOVSKOJ OPĆINI
ZAGREB
- 27 GOSPOĐA MILA AJZENŠTAJN
STOJIC — NEOVISNA
I SAMOSTALNA
- 30 ŠOA AKADEMIJA O FAŠIZMU,
STAJALIŠTIMA MLADIH
I OBRAZOVANJU
O HOLOKAUSTU
- 32 U ČAKOVVCU OTVORENA
IZLOŽBA I ODRŽAN KONCERT
NEVER FORGET
- 33 SKUP SJEĆANJA NA KRISTALNU
NOĆ U ZAGREBU
- 34 JUBILANO IZDANJE PROJEKTA
“ZNAJEM PROTIV MRŽNJE”
- 35 U HRVATSKU STIGAO TOLI
- 36 POSJET ŽENSKJE SEKCIJE
ŽIDOVSKJE OPĆINE ZAGREB
KOPRIVNICI
- 37 “IZRAEL — NAROD U DANU
ROĐEN”: IMPOZANTNA KNJIGA
O POVIJESTI JEDNOG NARODA
I DRŽAVE
- 41 IMRE KERTESZ I HOLOKAUST
KOJI NIKADA NIJE U PROŠLOME
VREMENU
- 43 EDDY DE WIND
I SVJEDOČANSTVO IZ PRVE
RUKE O ŽIVOTU LOGORAŠA
U AUSCHWITZU
- 45 CHARLES PEGUY:
“O BERGSONU” — TRAJNA
NEUHVATLJIVOST DIJALEKTIKE
- 47 OTKRIVEN POPIS
UMJETNIČKOG BLAGA
OTETOG U NDH
- 52 ZABORAVLJENI KNJIŽEVNI
GENIJ NAŠE EPOHE
VASILIJ GROSSMAN
- 60 ODLAZAK MORISA
ALBAHARIJA, JEDNOG OD
POSŁJEDNJIH GOVORNIKA
LADINA U BIH
- 61 70. GODIŠNJICA
LUKSEMBURŠKIH SPORAZUMA
— NJEMAČKA ISPLATILA VIŠE
OD 80 MILIJARDI EURA
ODŠTETE

U REALIZACIJI OVOG BROJA SVOJIM SU PRILOZIMA SUDJELOVALI:

MAŠA TAUŠAN, MARKO MAJSTOROVIĆ, TENA BUNČIĆ, PAULA REM, NIVES BEISSMANN, ANA LEBL, NARCISA POTEŽICA, BRANKA CIMERMANOVIĆ,
ANDREJ PAL, ALICE SINGER, MARIO GOLENKO, MILIVOJ DRETAR, JAROSLAV PECNIK, BOJANA MRVOŠ PAVIĆ

TODA RABA!

UVODNIK

Drage čitateljice i čitatelji,

otkako ste primili prošli broj Ha-Kola naše židovske zajednice u Hrvatskoj bilo toliko marljive i organizirale tolika događanja da je ovaj broj kojeg imate u rukama poseban po mnogo čemu. Kao prvo, to je nakon dugo vremena prvi broj koji nema određenu temu. Jednostavno, zbog svih događanja koje je trebalo predstaviti nije bilo prostora za bilo što drugo.

Kao drugo, ovaj je broj jedinstven po tome što ćete moći upoznati neke stvarno nevjerojatne ljude. Na samom početku, moći ćete pronaći razgovor s novim veleposlanikom Države Izrael u RH gospodinom Garyjem Korenom a sigurna sam da ćete, nakon što ga bolje upoznati, dijeliti moje mišljenje da se radi o izuzetnom čovjeku. Imala sam čast, privilegiju i užitak provesti ugodna druženja s našim velikim slavljenicama: gospođom Ljerkom Auferber i gospođom Milom Ajzenštajn Stojić koje su nedavno proslavile svoje jubilarne stote rođendane. Nadam se će čitatelji iz tih razgovora moći dobiti barem dio svega onoga što sam ja dobila iz razgovora s dvije apsolutno posebne i divne gospođe. Obje moje sugovornice vrijedne su divljenja i veselim se već nekim novim susretima i pričama s njima.

Židovske zajednice u Hrvatskoj i ove su godine obilježile Europski dan židovske kulture

i baštine. Dok se obilježavanje ovog dana pretvorilo u nekoliko događaja u Zagrebu i Splitu, u Osijeku je upoznavanje sa židovskom kulturom i baštinom trajalo čitav mjesec, zahvaljujući velikom trudu i radu tamošnje židovske zajednice. Nije mirovala ni naša Tena Bunčić, koja je u Karlovcu organizirala otvaranje spomen-poprsja velikom Vilimu Reineru. I u Čakovcu je bilo zanimljivo s nastavkom projekta Never Forget, uz koncert i izložbu koji su tom prigodom organizirani.

U Zagrebu je i ove godine obilježen Tjedan Izraela koji je uz razna događanja za istim stolom u ŽOZ-u okupio marokansku veleposlanicu u RH gospođu Nour El Houda Marrakchi i izraelskog veleposlanika Garyja Korena koji su govorili o velikoj židovskoj marokanskoj zajednici. Nadamo se da je ovo tek početak divne suradnje koja će se nastaviti i u budućnosti.

Skup na zagrebačkom Trgu žrtava fašizma i ove je godine bio podsjetnik na tragična događanja Kristalne noći, a Šoa akademija organiziral a je još jedan skup na kojem se govorilo o obrazovanju o Holokaustu.

Nakon dugog godina konačno je dostupan popis umjetničkog blaga otetog u Hrvatskoj za vrijeme NDH, a tekst koji na tu temu ne smijete propustiti piše Bojana Mrvoš Pavić, novinarka lista 24 sata.

Nismo zaboravili ni knjige pa predstavljamo prvi svezak obimnog djela Borisa Havela posvećenog Izraelu. Jaroslav Pecnik piše o zaboravljenom književnom geniju naše epohe Vasiliju Grossmanu ali i o novom prijevodu knjige o Henrijju Bergsonu. Fraktura nas je ponovno počastila pravim remek-djelo: novim izdanjem knjige Imre Kerteszsa "Čovjek bez sudbine".

I za kraj, budući da sam započela ovaj uvodnik s navođenjem izuzetnih ljudi koje predstavljamo u ovom Ha-Kolu, dopustite mi da završim s još jednim izuzetnim čovjekom. To je naš dugogodišnji suradnik, gospodin Milivoj Dretar, profesor povijesti koji je puno, puno više od toga. Gospodin Dretar svojim učenicima a i drugima na nevjerojatan način približuje povijest, iz povijesti izvlači osobne priče ljudi koji bi inače bili zaboravljeni, svoju trud i slobodno vrijeme posvećuje čuvanju onoga što je ostalo od židovske kulture i baštine, brine se za očuvanje židovskih groblja. I još puno, puno toga. Hvala Milivoje, jako smo sretni što Vas imamo.

*Do nekog sljedećeg puta
Nataša Barac*

GARY KOREN

— NOVI VELEPOSŁANIK DRŽAVE IZRAEL U HRVATSKOJ

PIŠE: NATAŠA BARAC

Sjećate se one izreke kako “imamo samo jednu priliku da pri upoznavanju ostavimo prvi dojam”? A taj prvi dojam vrlo je često upravo onaj dojam kojeg i kasnije imamo o osobi koju smo upoznali. Prvi dojam koji je novi izraelski veleposlanik Gary Koren ostavio na mene bio je i više nego izuzetan. “Šalom, Vi ste povezani sa židovskom zajednicom?”, upitao me dok smo se slučajno susreli na stepenicama u Židovskoj općini Zagreb. A nakon te prve rečenice, razgovor je tekao kao da se već dugo poznajemo. Ja sam slučajno znala da je novi izraelski veleposlanik samo dan ranije stigao u izraelsko veleposlanstvo u Zagrebu i činjenica da je odmah odlučio posjetiti Židovsku općinu Zagreb bila je za mene znakovita i važna.

Za bolje upoznavanje bit će još sigurno prilike i vremena, a za početak u razgovoru za Ha-Kol, novi izraelski veleposlanik govori o svojim prvim dojmovima nakon dolaska u Hrvatsku, o svojim planovima te o onome što voli.

VELEPOSŁANIK GARY KOREN

Gospodine veleposlaniče, zahvaljujem Vam se na ovoj prilici da Vas predstavimo našim čitateljima koji su uvijek posebno znatiželjni kada se radi o izraelskim veleposlanicima u Hrvatskoj. U Hrvatsku ste stigli prije nešto više od mjesec dana. Jedni od prvih koraka koje ste napravili nakon što ste stigli u Hrvatsku bili su posjet Židovskoj općini

Zagreb i polaganje vijenca na mjestu nekadašnjeg logora u Jasenovcu? Što možemo iščitati iz tih poruka?

Izraelski veleposlanik je “diplomat plus”. Osim toga što je službeni predstavnik Izraela s punim radnim vremenom u zemlji u kojoj je akreditiran, ima i “plus” u vidu neformalnog imenovanja kao

predstavnik židovske zajednice. Drugim riječima, sastavni dio “opisa posla” svakog izraelskog veleposlanika je da bude u kontaktu sa židovskom zajednicom i njegova uloga je da bude od pomoći zajednici, onoliko koliko je to za tu zajednicu poželjno i prihvatljivo.

Stoga je za mene bilo potpuno prirodno da se prvi sastanak u Židovskoj općini Zagreb održi već u prvim danima mog boravka u Hrvatskoj, a cilj mi je bio da bolje razumijem problematiku koja zaokuplja židovsku zajednicu. Mislim da sada imam osnovni uvid, koji je još uvijek daleko od savršenog uvida, i nadam se da će on biti bolji (iako su problemi doista komplicirani)... Moram naglasiti da je moja namjera koordinirati svaki korak, koji bi mogao imati bilo kakvi mogući utjecaj na zajednicu, s vodstvom židovske zajednice.

Moja je dužnost također da predstavljam Državu Izrael na različitim događanjima i svečanostima u Hrvatskoj, uključujući i one koji su povezani s komemoriranjem Holokausta. Ja sam naravno čitao o Jasenovcu i zlodjelima ustaškog režima. O tome su me brifirali i u Jad Vašemu. Bilo mi je važno da posjetim to spomen-obilježje što prije po mom dolasku, a drago mi je sam to mogao učiniti baš na dan kada sam predao vjerodajnice predsjedniku Hrvatske.

Od kako ste predali vjerodajnice održali ste niz sastanka s važnim dionicima političkog i javnog života Hrvatske. Kakvi su Vaši prvi dojmovi?

Primijetio sam želju za jačanjem naših odnosa, pa tako i kroz posjet jednog visokog izraelskog dužnosnika Zagreb. Nadam se da će to biti moguće ostvariti iduće godine. Naravno, prioritet je i razvijanje gospodarskih veza u područjima koje uključuju inovacije.

Bili ste izraelski veleposlanik na strateški važnim mjestima, i to ne samo za

GARY KOREN I OGNJEN KRAUS

Izrael. Zašto je upravo Hrvatska bila Vaš izbor? Koliki je izazov biti izraelski veleposlanik u Hrvatskoj u današnjim turbulentnim vremenima?

Nema sumnje da je vrhunac moje karijere bio kada sam gotovo tri godine (od 2017. do 2019. godine) bio izraelski veleposla-

nik u Moskvi. To ne znači da je moj sadašnji posao u Hrvatskoj manje izazovan. Iako je ovo prijateljska zemlja i članica Europske unije i NATO-a, još uvijek treba raditi na jačanju njezine podrške Izraelu.

S obzirom na Vašu dosadašnju karijeru, dobro ste upoznati s ovim dijelom

svijeta. Kako gledate na dosadašnju suradnju Hrvatske i Izraela i na kojem područjima vidite mogućnost za jačanje te suradnje?

Može se učiniti puno više, između ostalog i stoga što je tijekom pandemije došlo do značajnog usporavanja aktivnosti veleposlanstva. Svako područje djelovanja koje može unaprijediti naše odnose relevantno je za rad veleposlanstva. Mogu se vidjeti kako ujutro predajem studentima o izazovima s kojima se Izrael suočava na Bliskom istoku, zatim kako se tijekom poslijepodneva sastajem s hrvatskim gospodarstvenicima koji su zainteresirani za izraelske proizvode ili tehnologije, a navečer otvaram događaj koji je povezan s izraelskom kulturom ili bođrim izraelski tim na nekom natjecanju. Namjeravam nastaviti predstavljati izraelsku kulturu, bilo da je riječ o književnosti, modernom plesu, drami, filmu ili glazbi. Također, namjeravam pomagati u poslovanju i promicanju suradnje u područjima istraživanja razvoja i inovacija.

Postoji velika vjerojatnost da će udvostručenje kapaciteta na LNG terminalu na Krku za nekoliko godina omogućiti uvoz izraelskog plina u Hrvatsku i njezine susjede. Toj opciji predstoji još puno rada, a ja tu mogućnost namjeravam istražiti tijekom mog mandata.

Koje ste si ciljeve postavili tijekom veleposlaničkog mandata? S kakvim biste rezultatima bili zadovoljni prije odlaska iz Hrvatske?

Ne mogu sve otkriti i u svakom slučaju to nisu osobni ciljevi već ciljevi koje postavlja Ministarstvo vanjskih poslova u Jeruzalemu. Ti bi ciljevi trebali odražavati temeljne linije politike izraelske vlade koja će biti formulirana tijekom formiranja nove vlade. Siguran sam da će jedan od njih biti usvajanje radne de-

finicije antisemitizma IHRA-e od strane drugih zemalja. Stoga je jedan od mojih ciljeva da Hrvatska koja u ožujku 2023. godine preuzima predsjedanje ovim forumom, to također učini. Naravno, uvijek postoje tradicionalni ciljevi koji predviđaju aktivnosti koje će pogodovati rastu gospodarske suradnje i robne razmjene između naših zemalja.

Gdje je u svemu tome hrvatska židovska zajednica? Koliko namjeravate biti prisutni u životu ove male, ali važne zajednice?

Volio bih sudjelovati u događanjima u židovskoj zajednici. Slaviti židovske i izraelske blagdane. Suradivati sa zajednicom i njezinim članovima u inicijativama veleposlanstva.

Dosadašnji izraelski veleposlanici u Hrvatskoj predstavljali su Izrael na različite načine, ovisnom o svojim afinitetima. Što voli veleposlanik Koren? Je li to glazba, film, kazalište?

Moja supruga Shirley ja volimo putovati i fotografirati. Hrvatska obiluje prirodom i

zanimljivim povijesnim znamenitostima a koliko to posao bude dozvoljavao, namjeravamo upoznati vašu lijepu zemlju.

I na kraju ovog kratkog predstavljanja — a nadam se da je ovo tek prvi razgovor za Ha-Kol — te s obzirom na Vaše dobro poznavanje situacije u Ruskoj Federaciji, kako gledate na daljnji razvoj sukoba u Ukrajini?

Zaista se nadam da će rat uskoro završiti. Nažalost, čini se da to nije slučaj. Izrael je pojasnio svoj stav protiv ruske agresije i zalaže se za teritorijalni integritet i suverenitet Ukrajine. Izrael će nastaviti pomagati građanima Ukrajine humanitarnom pomoći.

Gary Koren rođen je 1959. godine u Rigi, glavnom gradu Latvije. Kada je imao sedam godina preselio se u Izrael. Nakon što je diplomirao ekonomiju i međunarodne odnose na Hebrejskom sveučilištu, magistrirao je političke znanosti i studij nacionalne sigurnosti na sveučilištu u Haifi. Čitav profesionalni život proveo je u Ministarstvu vanjskih poslova Države Izrael, a tijekom impresivne diplomatske karijere, Gary Koren bio je, između ostalih funkcija i dužnosti koje je obnašao, izraelski veleposlanik u Latviji i Litvi, Češkoj Republici i Ruskoj Federaciji. Prije dolaska u Hrvatsku, bio je zamjenik glavnog ravnatelja u Ministarstvu vanjskih poslova i voditelj odjela za Euroaziju i Zapadni Balkan.

Gary Koren govori hebrejski, ruski (koji mu je materinji jezik), engleski, francuski, češki i latvijski. Sa suprugom Shirley ima dvoje djece.

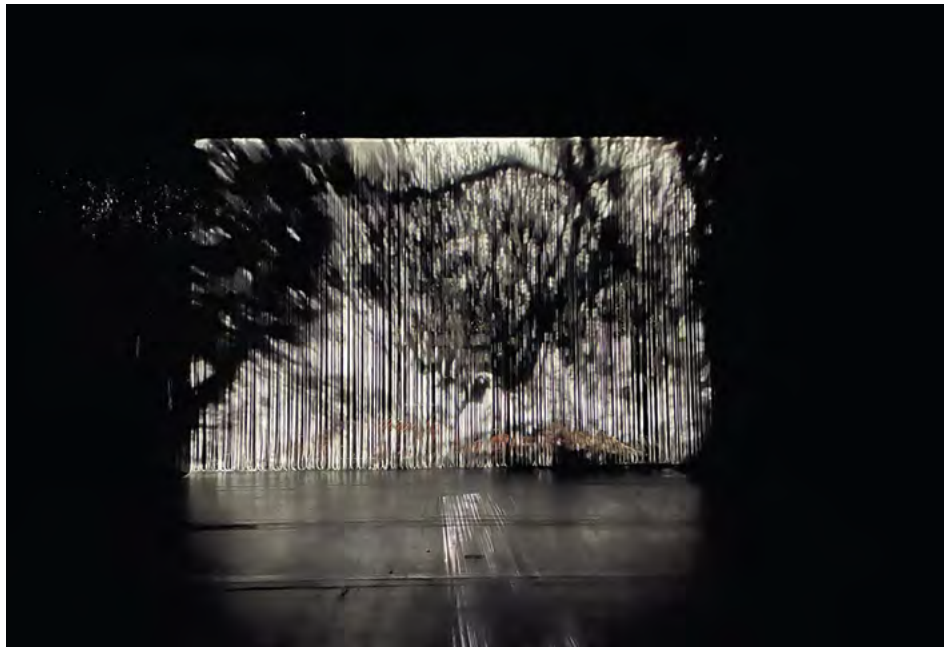
TJEDAN IZRAELA 2022.

PIŠE: MAŠA TAUŠAN

Ovogodišnji tradicionalni Tjedan Izraela ponudio je krajem studenoga Zagrepčanima bogat program: dvije kazališne predstave, dva dokumentarna filma, predstavljanje knjige, okrugli stol posvećen zagrebačkoj sinagogi, razgovor o prošlosti i budućnosti židovske zajednice Maroka, te koncert Jewersa.

Tjedan Izraela započeo je 20. studenoga u kazalištu ZKM predstavom “Kamen”. Prije početka predstave gledatelje je u ime organizatora pozdravio predsjednik Židovske općine Zagreb dr. Ognjen Kraus koji ih je pozvao da dođu i uživaju i u ostalim događanjima Tjedna Izrael čiji je cilj bolje upoznavanje izraelske i židovske kulture.

Predstava “Kamen”, nastala u koprodukciji ZKM-a i Beogradskog dramskog pozorišta, govori o nekoliko generacija različitih obitelji koje povezuje činjenica da sve žive u istoj kući — samo u različitim vremenima. Stanovnici kuće izmjenjuju se s političkim porecima, a njihove se priče u drami isprepliću — od vremena njemačke nacionalsocijalističke države, kada je židovska obitelj bila prisiljena prodati kuću, preko razdoblja podjele države na Istočnu i Zapadnu Njemačku, do pada Berlinskog zida i vremena kasnog kapitalizma. Predstava otvara brojna moralna i pravna pitanja, kao i intimna pitanja (ne)mogućnosti likova da ostave prošlost iza sebe. Publika je uživala u dramskim izvedbama kazališnih velikanki Mirja-

“SEDMAM SEKUNDI VJEČNOSTI U ZKM-U”

ne Karanović i Doris Šarić Kukuljica, te njihovih mlađih kolega.

Nakon predstave u predvorju ZKM-a bio je organiziran kratak razgovor s glumcima Mirjanom Karanović, Doris Šarić Kukuljica i Dadom Ćosićem te Ognjenom Krausom na temu “Kuća kao simbola sjećanja i povijesti”. Uz pomoć moderatorice Urše Raukar Gamulin sudionici su govorili o svojim iskustvima na ovu temu, ali i tome kako su doživjeli svoje likove u predstavi. Ognjen Kraus je istaknuo kako “nismo ništa naučili iz povijesti” te podsjetio da su ljudi bili istjerani iz svojih domova, a i do danas te nepravde nisu riješene. Tako se i danas u Zagrebu npr. Ministarstvo imovine nalazi u kući čovjeka koji je odveden u Jasenovac, naglasio je. Mirjana Karanović govorila je tome kako

se pripremala za ulogu Vite, Njemice koja vješto skriva nacističku obiteljsku prošlost, te kazala kako ustvari treba samo izmisliti jednu pametnu laž koja će biti logična i onda će to mlađe generacije prihvatiti. Jedini način da krenemo dalje je da učimo o onome što se dogodilo i da se to ne zaboravi, zaključila je.

Zločin i zločinci su sakriveni i neće ih moći prepoznati na ulici, a vrlo često izdat će vas netko tko živi vrata do vas, kazala je Doris Šarić Kukuljica, koja u predstavi glumi Židovku koja je prisiljena napustiti svoju kuću. Nevjerojatno je koliko se povijest ponavlja i to nije floskula, zaključio je Dado Ćosić koji je ispričao i primjer iz svoje vlastite obitelji i nedavnog rata kada je jedan dio njegove obitelji morao otići i svoje kuće.

Zanimljiv razgovor pobudio je veliki interes publike i otvorio mnoga pitanja na koja stvarno nije lako pronaći odgovore.

“Sedam sekundi vječnosti” o glumici i inovatorici Hedy Lamarr druga je predstava održana u okviru Tjedna Izraela u ZKM-u, 22. studenoga. Monodrama je to u koprodukciji Mini teatra i Židovskog kulturnog centra iz Ljubljane, u režiji Jean-Claudea Beruttija, a postavljena po djelu austrijskog autora Petera Turrinija s glumicom Polonom Vetrih u ulozi Hedy Lamarr (1914.-2000.). Lamarr je širokoj publici poznata kao glumica, ali je uz to bila i inovatorica, žena briljantnog uma za koju se smatra da je postavila temelje današnjim bežičnim komunikacijama, izumivši frequency-hopping, komunikacijski sustav koji je mogao voditi torpeda prema njihovom cilju, što se danas smatra pretečom wi-fi-ja.

Sedam sekundi trajala je scena u kojoj se prvi puta u povijesti filmske industrije pojavila gola žena - Hedy Lamarr u filmu Ekstaza iz 1933. Dug život koji je započeo u Beču, a završio okupan alkoholom u osami američke provincije obilježila je rana slava i relativno kratka glumačka karijera, brojni brakovi i veliko bogatstvo, skandali, nesvakidašnja ljepota i na kraju mnoge estetske operacije koje joj nisu vratile ljepotu. Iako je bila žena iznimne inteligencije, gola scena od sedam sekundi bila je važnija od svega, kao što kaže Polona Vetrih u predstavi: “Živjela sam sto godina, ali se pamti samo sedam sekundi”. Priča o Hedy Lamarr zapravo je priča o 20. stoljeću.

U Židovskoj općini održan je i skup povodom 80. obljetnice rušenja zagrebačke sinagoge, templu u Praškoj kako su ju nazivali tadašnji stanovnici i kako se uvriježilo i do danas. Na njemu su 21. studenoga govorili Ognjen Kraus, povjesničarka umjetnosti Snješka Knežević i profesor povijesti na Filozofskom fakultetu Tvrtko Jakovina, a uoči njihove

FOTOGRAFIJA: MARKO MAJSTOROVIĆ / RAZGOVOR NAKON PREDSTAVE “KAMEN” U ZKM-U

vih izlaganja prikazan je kratki film s fragmentima iz arhivske građe muzeja u Beogradu koji prikazuju rušenje sinagoge i bili su dio ustaške propagande. Sinagoga u Praškoj ulici u Zagrebu bila je glavno mjesto bogoslužja zagrebačke židovske zajednice. Izgrađena je 1867., a srušena tijekom Holokausta, kada je tadašnji zagrebački gradonačelnik Ivan Werner objavio da se sinagoga ne uklapa u glavni gradski urbanistički plan.

Ističući da su Židovi između dva svjetska rata učinili Zagreb “srednjoeuropskom metropolom dajući mu izuzetan pečat”, Ognjen Kraus je podsjetio da “u to vrijeme židovska zajednica raste i dobiva sve veći značaj i utjecaj u gradu. Mnoge stvari su vezane uz židovsku zajednicu, u graditeljstvu, medicini, znanosti, prvi tramvaj, radio, telefon...”. S NDH počeo je kulturocid, memoricid i genocid, a kulturocid se nastavlja i dalje, istaknuo je Kraus, govoreći o nestanku židovskog dijela Mirogoja. “Taj dio nestaje iz dana u dan”. Kraus je istaknuo i da ŽOZ ima namjeru zatražiti povrat dijelova srušene sinagoge, među kojima

se nalazi umivaonik, od Muzeja grada Zagreba gdje se sada nalaze.

O izgradnji sinagoge i njezinu rušenju koje je počelo u listopadu 1941., a završeno je u travnju 1942. govorila je Snješka Knežević, a prije njezinog izlaganja prikazan je film “Templ u Zagrebu” kao i fotografije s izložbe “Sinagoga i Zagreb” održane 2001. Hram koji je 1867. dovršen i posvećen izazvao je veliki interes građana Zagreba jer im je bio vrlo egzotičan, a o otvaranju su pisala oba zagrebačka lista, Narodne novine i Agramer Zeitung. Čini se “nevjerojatno da se moglo dogoditi da se takav spomenik sruši. I to ručno kroz toliko mjeseci jer se nije željelo upotrijebiti eksploziv koji bi oštetio susjedne zgrade”, kazala je Knežević.

Tvrtko Jakovina dao je povijesni kontekst NDH, te razdoblja nakon 1945. i 90-tih godina prošlog stoljeća do danas. Rekao je da je između dva svjetska rata židovska zajednica imala nevjerojatne potencijale, a da je Zagreb bio kozmopolitska sredina. Bilo je to doba kada je grad dobio neke od svojih najreprezentativnijih dijelova. Zajednica je slomljena

u samo nekoliko mjeseci nakon proglašenja NDH, rekao je Jakovina, ističući da je izvedba zločina u NDH, među zemljama koje su došle u njemački okupacijski prostor, bila nešto čemu su se čudili i Nijemci zbog okrutnosti provoditelja rasnih zakona.

“Nakon Drugog svjetskog rata procvat koje su doživjele druge zajednice, židovska zajednica nije doživjela jer joj je kičma bila slomljena”, kaže Jakovina. Danas, s novim kontekstom, Hrvatska 31 godinu nije iskoristila da puno popravi stvari — nije izgrađena sinagoga odnosno kulturni centar, a pozdrav Za dom spremni je, po njemu, de facto legaliziran. Mnogo onoga što se moglo napraviti se nije dogodilo, a onih koji o tome u društvu glasno progovaraju sve je manje.

Promocija djela “Knjiga intimne gramatike” velikog izraelskog pisca Davida Grossmana (1954.) održana je u ŽOZ-u 24. studenoga, a o piscu je govorio glavni urednik izdavačke kuće Fraktura Seid Serdarević, uz moderiranje urednice Ha-kola Nataše Barac. Radi se o romanu napisanom još 1991. ali tek sada prevedenom na hrvatski (prevoditeljica Andrea Weiss Sadeh), emotivnoj priči o gubitku svijeta djetinjstva. To je roman koji je Grossmanu, kazao je Serdarević, bio ulaznica koja mu je otvorila vrata svjetskih nakladnika. Dječak u njezinu središtu jedan je od najveličanstvenijih Grossmanovih junaka — Aron Klajnfeld, zarobljen u uskom ali bezdanom prostoru između djetinjstva i odraslosti.

Radi se o četvrtoj knjizi Davida Grossmana u izdanju Frakture (“Ušao konj u bar”, “Do kraja zemlje”, “Kad je Nina znala”), a taj je izraelski pisac bio i nekoliko puta u Hrvatskoj privatno i poslovno, uživao i virtualno, naglasio je Serdarević. Predstavljajući Grossmana kao “jednog od najvažnijih živućih klasika svjetske književnosti”, on je kazao kako je taj izraelski pisac umjetnik prikazivanja ljudskih

osobina i emocija što radi briljantno i tjera nas kao čitatelje da se poistovjetimo s njegovim likovima.

“Knjiga intimne gramatike” bitna je za razumijevanje suvremene izraelske književnosti jednako kao i Amos Oz jer su novim generacijama izraelskih pisaca ta dvojica “intelektualnih gro-mada”, kako ih je nazvao Serdarević, neka vrsta orijentira. “Ovo se djelo na neki način nastavlja na ‘Priču o ljubavi i tmini’ Amosa Oza” gdje još jednom dobivamo pogled na izraelsko društvo iz dječje perspektive, a uz dijete odrasta i izraelska država.

Serdarević je istaknuo da se dugo vremena na ovim prostorima nije objavljivalo puno pisaca iz Izraela, gdje se književni opus iz te države uglavnom bio svodio na Ephraima. “Sada ima puno toga za prevesti jer izraelska književnost je jedna od najprokulturnijih uz puno mladih zanimljivih autora”, rekao je Serdarević.

Danas je nadprosječan broj autora iz Izraela ili židovskog podrijetla koje

Fraktura objavljuje, rekao je Serdarević, dodajući da ga je uvijek izrazito zanimalo i pitanje Shoe i pitanje zla koje je tako blizu i tako se brzo može rasplamsati do neslučenih razmjera. “Nažalost, ne možemo reći da nas povijest bilo čemu uči ali onda nas književnost može učiti kako da se nosimo sa svime time”, smatra on.

Nakon predstavljanja knjiga prikazan je i zanimljiv dokumentarni film o Davidu Grossmanu, snimljen jednim dijelom i u Hrvatskoj, koji je u njemu podijelio svoje privatne i intimne osjećaje i izložio osjetljivu i kompleksnu vezu između svojih romana i svojega privatnog života.

Nagrađivani marokanski film “Jeke melaha” francusko-marokanskog redatelja Kamala Hachkara koji govori o suživotu Židova i muslimana u njegovom rodnom gradu Tinghiru predstavljen je 27. studenoga u ŽOZ-u. Uoči filma vodio se zanimljiv razgovor gdje su za isti stol sjeli marokanska veleposlanica u RH Nour El Houda Marrakchi i novi izraelski ambasador u RH Gary Koren, uz moderatoricu

KONCERT JEWERSA U ŽOZ-U

Natašu Barac, razgovarajući o židovskoj zajednici u Maroku nekad i danas, te o Židovima koji su otišli iz te zemlje u Izrael. Ovakav susret još do prije dvije godine, prije potpisivanja Abrahamovih sporazuma između Izraela i dijela arapskih zemalja, bio bi gotovo nemoguć, istaknula je u uvodu Nataša Barac.

Marokanska veleposlanica, istaknula je da je židovska zajednica u njezinoj zemlji jedna od najstarijih u svijetu i potječe puno prije naše ere, te govorila o nekoliko valova širenja zajednice kao i o tri različite zajednice Židova u Maroku: dvije autohtone (arabofoni i berberofoni) i trećoj koja je došla iz Španjolske (Sefardi). Istaknula je jako dobre odnose koji su uvijek postojali između muslimana i Židova u Maroku, naglasivši da je marokanski kralj Muhammed V. spasio živote oko 250.000 Židova od vichijevskog režima. "Židovi Maroka su u duši zemlje, to je njihova zemlja i oni su izgradili tu zemlju koja danas postoji. Oni su u Maroku doma", rekla je, dodajući da su Židovi u toj zemlji živjeli i prije nego je zemlja islamizirana.

No danas ih je u zemlji vrlo malo, između 3 i 4 tisuće, gotovo svi su otišli. Četrdesetih godina prošlog stoljeća židovska populacija je iznosila 10 posto stanovnika Maroka, ali nakon toga došlo je do promjena u odnosima, zbog velikih povijesnih događaja, uključivo osnivanje Izraela. Od četrdesetih do šezdesetih godina prošlog stoljeća najveći dio židovskog stanovništva iz Maroka je iselio u Izrael, većinom dobrovoljno, uz pomoć i cionističkog pokreta koji je poticao marokanske Židove da odu u Izrael.

Veleposlanica je rekla kako ju je osobno pogodio odlazak njezinih prijatelja Židova s kojima se igrala, išla u školu, zajednički su proslavljali važne događaje i osjećala je osobnu žalost što njezinih prijatelja više nema. Rekla je da joj je drago da su ih danas ponovno spojile društvene mreže.

VELEPOSLANICA MAROKA NOUR EL HOUDA MARRAKCHI, NATAŠA BARAC I IZRAELSKI VELEPOSLANIK GARY KOREN U ŽOZ-U

S druge strane, Židovi Maroka postali su druga najveća zajednica u Izraelu nakon ruske, rekao je veleposlanik Koren, rekavši da ih danas ima više od pola milijuna, dok neki govore i o milijunu, ako se broji i druga i treća generacija. "To je vrlo jaka, jedinstvena zajednica", rekao je. Svi su imali poteškoća u integraciji, ali to nije bio slučaj samo s njima već i sa Židovima iz drugih dijelova svijeta, ali na kraju je to "uspješna priča". Danas se marokanski Židovi nalaze u svim strukturama izraelskog društva, istaknuo je.

Film koji je potom prikazan snimio je Marokanac, Berber, koji je živio u Francuskoj i kada se vratio u rodno mjesto u Maroku vidio je da je tamo postojao jedan cijeli židovski grad koji je prazan te počeo snimati film o toj zajednici koje više nema. Sniman u Maroku i u Izraelu, film pokazuje do koje su mjere muslimani i Židovi živjeli u miru, a većina potonjih rekla je da je otišla ne zbog loših odnosa ili progona već jer je osjećala da se nakon proglašenja Države Izrael iz progonstva treba vratiti doma.

Tjedan Izraela završio je 29. studenoga koncertom klezmer banda Jewseri u Ži-

dovskoj općini Zagreb. Klezmer muzika ispunila je prostorije ŽOZ-a i razveselila publiku koja je uživala u emotivnim izvedbama poznatih melodija.

TODA RABA!

Kulturna manifestacija Tjedan Izraela, koja je ostvarena sredstvima Savjeta za nacionalne manjine RH, ove je godine predstavila raznovrsna događanja koja ne bi bila moguća bez sudjelovanja i pomoći mnogih pojedinaca i ustanova. Posebne zahvale na velikom trudu i suradnji upućujemo Veleposlanstvu Kraljevine Maroko u RH i veleposlanici Nour El Houda Marrakchi, Veleposlanstvu Države Izrael i veleposlaniku Garyju Korenu, Zagrebačkom kazalištu mladih ZKM-u, ravnateljici Snježani Abramović i Danici Juričić, izdavačkoj kući Fraktura i glavnom uredniku Seidu Serdareviću. Veliko hvala i Snješki Knežević i Tvrtku Jakovini, Jewserima te svim djelatnicima Židovske općine Zagreb kao i svima ostalima koji su sudjelovali u realizaciji ovog događaja.

SPOMEN-POPRSJE VILIMU PL. REINERU U KARLOVCU

PIŠE: TENA BUNČIĆ

Znate li da je Karlovac svoj "hram kulture", Zorin dom, dobio tri godine prije nego li je Zagreb dobio svoj HNK? To je zato što je Karlovac u to vrijeme, 1892. godine, imao jednog velikog vizionara, sposobnog poduzetnika, velikog ljubitelja kulture, strastvenog zbornog pjevača, jednog od najuglednijih karlovačkih Židova, tada mladog Vilima pl. Reinera. U svojim kasnim dvadesetim godinama bio je toliko zrelo ali i karizmatičan, da je uspio potaknuti svoje sugrađane, većinom članove Prvog hrvatskog pjevačkog društva Zora, da se za to njihovo društvo izgradi zgrada u kojoj će imati probe, stvarati, ali i družiti se i koje će postati središnje mjesto karlovačkog građanskog života. Imao je samo 32 godine kada je Zorin dom bio izgrađen zahvaljujući njegovoj inicijativi, te donacijama drugih zaljubljenika u Karlovac i pjevački zbor Zora. Nije tajna da je Vilim bio i najveći financijski donator ali i da su on i njegova obitelj poklonili tepih za uređenje interijera te dva kandelabra.

Vilim pl. Reiner potekao je iz najznačajnije židovske obitelji koja je u Karlovcu ostavila duboki trag. Osim što je bio gospodarstvenik, trgovac i karlovački javni djelatnik, dvadeset godina bio je predsjednik PHPD Zora, te se cijelo to razdoblje Zore i naziva Reinerovo doba. Vilim je u razdoblju od 1889. do 1903. bio povjerenik Matice Hrvatske. Kao i njegov otac Filip Reiner, koji je zajedno sa svojom suprugom Terezom sredinom 19. sto-

ljeća u Hrvatsku došao iz malog češkog gradića Humpolca, bavio se trgovinom te je u u Zagrebu osnovao i vodio Tvornicu pređe i konaca. Za zasluge je dobio hrvatsko-ugarsko plemstvo s plemićkim pridjevkom "od Banije". U Karlovcu je inicirao otvaranje Pučke štedionice, čiji je bio prvi predsjednik, a podupirao je i razvoj drugih karlovačkih tvrtki, među kojima i karlovačku pivovaru. Kao veliki poticatelj kulturnog života u Karlovcu 1895. godine je u svojoj trgovini prodavao ulaznice i karte za vlak za posjet predstavama HNK. Godine 1916. prisustvovao je sjednici srednjoeuropskog gospodarskog udruženja u Münchenu, kao zastupnik saveza hrvatsko-slavonskih industrijalaca i njegov potpredsjednik. Tom prilikom bio je na prijemu kod bavarskog kralja Ludwiga III. kojem je predstavio ljepote Hrvatske i Slavonije.

Stoga nije čudno da je Udruga za očuvanje židovske baštine i kulture Židovi u Karlovcu inicirala da se povodom 130. obljetnice izgradnje Zorin doma izradi i ispred njega postavi spomen-poprse ovom značajnom karlovačkom Židovu. Uz pomoć Grada Karlovca, Karlovačke županije, Koordinacije židovskih općina u Republici Hrvatskoj, donacija lokalnih poduzeća, te privatnih donacija pojedinaca, prije svega potomaka Vilimovog brata Vatroslava, omogućeno je da se postavi i otkrije spomen-poprse našem velikom Vilimu. Spomen-poprse umjetničko djelo je akademskog kipara Pere Kurobase.

BISTA S UNUKOM I PRAUNUKOM VILIMOVOG BRATA VATROSLAVA

Svečanost otkrivanja održala se 27. studenoga 2022. godine uz nazočnost češkog veleposlanika Milana Hovorke, zamjenice veleposlanika i konzulice veleposlanstva Izraela Hadas Dolev, predstavnika Grada Karlovca i Karlovačke županije, tajnika Židovske općine Zagreb Zorana Ferbera, ravnateljice Zorin doma Irene Božičević, te mnogih sugrađana koji su prepoznali značaj našeg velikog Vilima.

Spomen-poprse otkrile su Ivana Kovačić i Marija Reiner Muhovec, unuka i praunuka Vilimovog brata Vatroslava, uz pjesmu nezaobilazne Vilimove Zore, čiji je bio predsjednik dugi niz godina i za koju je i namijenio zgradu Zorin doma. Ivana je ispred poprsja postavila cvjetni buket koji u sebi sadrži 12 ruža, upravo onoliko koliko danas ima potomaka obitelji Reiner, kao simbol opstanka te obitelji unatoč svim nedaćama 20. stoljeća. Napomenula je da ne smijemo zaboraviti da je uvijek važno ići naprijed ali pritom ne zaboravljajući i prošlost te izrazila nadu da smo iz prošlosti nešto i naučili.

DRUGI MJESEC ŽIDOVSKJE KULTURE U OSIJEKU

PIŠE: PAULA REM

Iza nas je još jedan Mjesec židovske kulture u Osijeku, manifestacija po svom opsegu i složenosti jedinstvena u Europi. Nakon cjelomjesečnog programa raznovrsnih događanja, u novu 5783. godinu ulazimo s novom aurom optimizma i zajedništva. Osijek je bio prvi hrvatski grad koji se uključio u obilježavanje Europskog dana židovske kulture, nakon čega su se pridružile i druge židovske općine. Zbog izvrsne posjećenosti i medijske recepcije, manifestacija je u Osijeku narasla na Mjesec židovske kulture. Premda osječki Židovi danas čine malen postotak stanovništva grada, njihov doprinos kulturi ostaje velik i značajan.

Mjesec rujan bacio je svojevrstnu “čaroliju” na stanovnike našeg grada, članove naše Općine, tijekom tog perioda bili smo odvojeni od uobičajenih svakodnevnih briga i ujedinjeni u zajedničkim aktivnostima. Tijekom tih mjesec dana, živjeli smo gotovo kao obitelj: nikad nismo govorili “zbogom”, jer smo znali da se odvajamo na svega nekoliko sati, a već sutra ponovno ćemo se vidjeti na programu. Tko je nazočio barem nekom od programa žo

DRUGI MJESEC ŽIDOVSKJE KULTURE U OSIJEKU

Osijek, mogao je okusiti dio te atmosfere, a naši članovi koji su cijeli mjesec dolazili na događanja, mogu posvjedočiti novoj razini dubine naših komunikacija. Tridesetak programa ovogodišnjeg Mjeseca židovske kulture (MŽK) uspjeli su zadovoljiti visoke standarde koji su postavljeni prošle godine — i dodatno ih nadograditi. Brojevi posjetitelja svjedoče da u osječkoj javnosti postoji velik interes za židovsku kulturu i tradiciju. Organizatorica i koordinatorica

MŽK-a Nives Beissmann bilježi ukupnu posjećenost od čak 1.200 osoba: građana Osijeka različitih sociodemografskih karakteristika, kao i vanjskih gostiju.

MŽK je počeo u nedjelju, 4. rujna 2022. u 19 sati, kada je u prostoru Kulturnog centra Osijek održan koncert Kontra kvarteta iz Maribora. Daniel Marinič na harmonici, Vesna Čobal na violini, Petar Marić na gitari, Branko Smrtnik na kontrabasu, Domen Marn na klarinetu transportirali

su publiku u svijet klezmer glazbe, inspirirane tradicionalnim motivima glazbe Aškenaza. Posjećenost je bila veća nego što su prostorne okolnosti to predviđjele, pa se u uskom atriju Kulturnog centra okupilo čak sedamdesetak osoba, a donosili smo i dodatne stolice iz pozadinskih prostorija. MŽK je otvorio predsjednik žo Osijek Damir Lajoš, a goste je pozdravila organizatorica i koordinatorka MŽK Nives Beissmann. Glazba nas je razveselila i rastužila, pokazala nam emocionalne širine koje smo sposobni osjetiti, idealno nas pripremajući za događaje idućih dana. I tako je sve počelo.

Kad je mehanizam pokrenut, više ga ništa nije moglo zaustaviti: MŽK nastavio se u intelektualnom tonu. Nakon emocionalnog iskustva uz Kontra kvartet, uslijedilo je predavanje dr. sc. Ljiljane Dobrovšak, 5. rujna 2022. na Filozofskom fakultetu u Osijeku. Na zanimljiv i poučan način, dr. sc. Dobrovšak govorila je o židovskom rodoslovlju na primjeru osječke obitelji Miskolczy-Vukelić, iz koje je potekla poznata književnica Vilma Vukelić (19./20. stoljeće). Bilo nam je izuzetno drago susresti dr. Dobrovšak, s kojom žo Osijek surađuje već dugi niz godina. Prostor u kojem se predavanje odvijalo bilo nam je svojevrsni dom na nekoliko dana, budući da su tamo održana predavanja nekoliko različitih predavača, a komentiranje kičastog dizajna Prostorije 39 na FFOS-u postalo je svakodnevna preokupacija: nekima se svidio taj pseudoantičkogrčki stil, a neki su povezali prostor sa znanstvenofantastičnom atmosferom filma *Odiseja u svemiru*. U srijedu, 7. rujna, riječki prae-doc asistent Lovro Kralj u ovom je prostoru govorio o trima nacističkim pokretima u Osijeku za vrijeme Drugog svjetskog rata: mađarski Strelasti križevi, njemački nacionalsocijalisti i hrvatski ustaše koezistirali su, bili jedni drugima podrška, ali i konkurencija. Suprotno uobičajenom mišljenju kako je za nacističke zločine

odgovoran mali broj ljudi, predavač je naglasio kako je mnoštvo građana Osijeka bilo aktivno uključeno u ta tri pokreta — ali i u pokret otpora. Tjedan dana kasnije — u srijedu 14. rujna i petak 16. rujna — na istom su mjestu održana dva predavanja našeg počasnog predsjednika prof. Darka Fischera. Prof. Fischer publici je veoma jednostavno približio kompleksnu temu židovskog kalendara u srijedu, a u petak je govorio o sinagogama u Hrvatskoj. U četvrtak, 15. rujna, prof. Fischer posjetio je oš “Mladost” — školu koju sam i sama pohađala, ali mi je drago vidjeti da se u proteklih petnaest godina značajno promijenila — govoreći učenicima na lak i zanimljiv način o kiparu Oskaru Nemonu. Bilo nam je izuzetno drago pozdraviti i ugostiti prof. Fischera u Osijeku, a druženje se nastavilo kroz nekoliko dana i izvan programa MŽK-a.

Tijekom dva utorka — 6. rujna i 13. rujna — prošetali smo Osijekom uz vođenu turu nastavnika povijesti Tomislava Vu-

kovića, koji već dugo godina podučava svoje učenike, ali i građane Osijeka, o kulturnom doprinosu osječkih Židova kroz povijest, njihovoj ulozi za izgradnju našeg grada, ali i progonu usmjerenom protiv njih u vrijeme Holokausta. U četvrtak, 8. rujna, pohađali smo predavanje Andreje Šimičić u Muzeju Slavonije, gdje nas je ljubazno dočekao ravnatelj Muzeja Denis Detling. Slušali smo o slici pod nazivom “Portret gospodina u naslonjaču”, koja je bila u židovskom vlasništvu, a koja povezuje Osijek s europskim metropolama poput Berlina, Beča i Praga.

Drago mi je što sam, kao judaistica, i sama imala priliku pridonijeti MŽK-u: u petak, 9. rujna u Kulturnom centru održala sam predavanje “Od Mojsija do košera — elementi židovstva u hrvatskoj književnosti”. Na početku i na kraju programa učenik Glazbene škole Franje Kuhača, Ivan Bulić i njegov brat Marin Bulić uz klavirsku pratnju nastavnice glazbe Ivančice Hinek izveli su dvije pjesme: hebrejsku

DRUGI MJESEC ŽIDOVSKO KULTURE U OSIJEKU

molitvu Avinu Malkeinu (Max Janovski, Raymond Goldstein) i brodvejski hit biblijske tematike *Close Every Door* (Andrew Lloyd Webber, Tim Rice). Današnji europski, slavenski, ali i hrvatski identiteti temeljeni su na judeokršćanskim vrijednostima, što je pokazano na primjerima iz suvremene hrvatske književnosti. Predstavljene su knjige proze “Balade o Josipu” i “Krucifiks” romanopisca i pjesnika Milorada Stojevića, ljubavni roman “Košer” Davora Špišića, metahistorijske proze “Vrijeme snova” i studija “Vjera Biller” Mirka Ćurića, jeruzalemski putopis “Peto evanđelje” akademkinje Dubravke Oraić-Tolić, borghesovska “Pamfilos ili pripovijesti dokonjaka” Alberta Goldsteina i punk-zbirka pjesama “Sibir” Stjepana Petea. Od srpske književnosti koja koristi židovske motive navedeni su romani “San o ljubavi i smrti” i “Kuća zaborava” Filipa Davida te Pekićeva dvotomna “Atlantida” i “Besnilo” te “1999”. Također je bila riječ o metafori “obnove” u židovstvu, koje iščekuje “obnovu” društva u mesijansko doba - doba mira i jednakosti.

Tijekom tri subote — 10. rujna, 17. rujna i 24. rujna - održane su tri “Žive knjižnice”, programa u kojima su učenici osnovnih i srednjih škola, ali i drugi građani Osijeka, dobili priliku razgovarati s akterima izložbe Muzej osobnih priča i pripadnicima nacionalnih manjina. U programu su sudjelovale Sara i Nives Beissmann, Ana-Marija Pinter, Željko Beissmann, Darko Fischer, Romana Pavlov te Biljana Majnik ex Papo i Damir Lajoš uz dvoje predstavnika srpske nacionalne manjine, Nikicu Torbicu i Marijanu Radmilović. U razgovoru s pripadnicima manjina, učenici su dobili priliku izraziti stavove protiv diskriminacije, ali i naučiti ponešto o osnovama židovske kulture, što je svrha MŽK-a. Također su održane dvije likovne radionice: za umirovljenike (MLU, 13. rujna) i djecu (MLU, 17. rujna) te turnir u stolnom tenisu za pripadnike manjina (18.

DRUGI MJESEC ŽIDOVSKO KULTURE U OSIJEKU

rujna) i turnir u šahu (17. rujna). Plesna radionica “Dijalog kroz ples nacionalnih manjina” (18. rujna) okupila je pripadnike nacionalnih manjina, koji su učili nacionalne plesove drugih manjina. Od 4. do 24. rujna od 17 do 21 sata posjetiteljima kina Urania svakodnevno je bila dostupna virtualna šetnja Izraelom uz inovativni VR sadržaj. Održane su dvije projekcije filmova u kulturnom osjećom kinu Urania: izraelska drama “Zaposlena žena” (2018.) donijela je katarzu, a komedija “Orkestar u gostima” (2007.) nasmejala nas je tjedan dana kasnije. Prva projekcija realizirana je u suradnji s veleposlanstvom Države Izrael, a drugu su omogućili Kino Urania i Kinematografi Osijek. Projekcije su bile posve besplatne, tako da je svim posjetiteljima bio omogućen uvid u izraelsko društvo i kulturu.

U nedjeljno prijepodne 11. rujna 2022. održana je promocija zbirke priča temeljene na stvarnim iskazima preživjelih Holokausta, “Pismo na šinama”, Novosađanke Marije Vasić. “Istražujući Holokaust nailazila sam na priče preživjelih od kojih zastaje dah”, napi-

sala je autorica Marija Vasić u uvodniku svoje zbirke priča “Pismo na šinama”. Dakako, zastaje dah - jer sjećanje na Holokaust je nešto od čega treba zastati dah, trebamo stati, razmisliti, prisjetiti se. A to smo učinili i mi. Osim autorice, u programu je gostovala predsjednica Jevrejske opštine Sombor Sandra Fišer, koja je govorila o knjizi iz perspektive židovskih zajednica u Srbiji. U ulozi predstavljača knjige bio je predsjednik žo Osijek Damir Lajoš. Atmosfera je bila opuštena i prijateljska: osjećaj je više nalikovao obiteljskom druženju negoli službenom događaju. Židovska općina opet je bila homogena cjelina, a izbrisale su se granice između sudionika i publike, svi su bili ravnopravan dio programa. Unatoč ozbiljnoj temi — ali i mojoj tremi, jer sam prvi put imala priliku moderirati književni program — ubrzo nakon početnih izlaganja, ostalo je samo neizmerno zadovoljstvo zbog glatkoće komunikacije, novouspostavljenih i obnovljenih prijateljskih veza s našim srpskim kolegama. Složili smo se da sadržaj pisma Maksa Kasovica,

stradalog u Auschwitzu sadrži zapravo poantu knjige: “Mi smo dobro i svi smo zajedno, ali na putu za našu smrt, Auschwitz”. Na promociji je naglašeno kako je, u nekom smislu, svatko na “putu za smrt”, pa ipak, u ovom trenutku smo svi zajedno, sjedimo pored nekog do kog nam je stalo, a ne znamo što će biti kad stignemo na odredište. Ali sada, u ovom trenutku, je sve u redu. I takve momente treba cijeniti. Autorica je naglasila kako je iskustvo koncentracijskog logora trajno promijenilo ljude: naučili su da valja cijeniti male trenutke veselja, zajedništva, ostvariti karijeru kakvu žele i realizirati ljubavnu priču o kojoj maštaju, na koncu, u potpunosti iskoristiti život — jer svaki trenutak mogao bi biti posljednji. Druženje se nastavilo tijekom čitavog poslijepodneva, kada smo gošćama pokazali centar našeg grada i obećali nastaviti suradnju.

U ponedjeljak, 12. rujna, u MLU-u otvorena je izložba “Papa Franjo u Izraelu”. Programu su nazočili predstavnici Grada, nacionalnih i religijskih manjina, ali i mnoštvo novinara. Uz ravnatelja MLU Eduarda Hudolina, publiku je pozdravio predsjednik ŽO Osijek Damir Lajoš, a izložbu je otvorila Jasenka Crnković u ime gradonačelnika Ivana Radića. Osim što prikazuje slike predivnog Izraela, izložba naglašava važnost tolerancije u međureligijskoj komunikaciji. Otvorenje je bilo odlično posjećeno i medijski popraćeno. Još jedna izložba otvorena je 19. rujna, samo nekoliko dana kasnije, kada su predstavnici ŽO Osijek posjetili Belišće, grad s kojim njeguje izvrsnu suradnju. U Kazališnoj kavani Belišće uz suorganizaciju Centra za kulturu Sigmund Romberg otvorena je izložba “Jeruzalem — glavni grad Izraela”, koju su Osječani imali prilike vidjeti prethodne godine. Obje izlož-

be ostvarene su u suradnji s veleposlanstvom Države Izrael u Hrvatskoj, a u Belišću nas je srdačno dočekala izraelska konzulica Hadas Dolev, kao i predstavnici grada Belišća. Otvorenje su uljepšale pjesme glazbenika Valentine i Vjekoslava Pavlovića. Bilo nam je posebno drago susresti našeg rabina Luciana Mošu Prelevića, koji nas je u neformalnom kontekstu proveo kroz fotografije, objašnjavajući značaj pojedinačnih jeruzalemskih lokacija. Nakon ugodnog programa, uslijedila je večera u Valpovu. Predstavnici Židovske općine i Beliščani prisjećali su se dugogodišnje plodne suradnje, smijali anegdota iz prošlosti, ali i dogovarali buduće projekte.

Od 19. do 23. rujna bilo je razdoblje predviđeno za rad s učenicima u OŠ “Tin Ujević”. Nives Beissmann održala je predavanje o židovskim tradicijama i običajima, stupajući u dijalog s učenicima škole, a sljedeći dan su Sara i

Nives Beissmann održale radionicu izraelskog plesa. Nekoliko nastavnika i školska knjižnica angažirali su se u radu s učenicima, a njihovi su rezultati bili izloženi 22. rujna 2022. Familijarna atmosfera ni ovaj put nije izostala, a predstavnici ŽO žustro su komentirali crteže i literarne radove učenika. Nives Beissmann istaknula je crtež drveta koje izrasta u obliku Davidove zvijezde, Damiru Lajošu svjedočala se precizna tehnika sjenčanja primijenjena na crtežu zvrka-dreidela, a Borisu Lichtenhalu najdraži je bio crtež ortodoksnog Židova u tehnici olovke. Osim navedenih aktivnosti, tijekom tjedna održano je još mnoštvo radionica koje su nastavnici proveli s učenicima.

Naknadno je u Mjesec židovske kulture — na veoma ugodno iznenađenje — uvršten program suvremenog plesa. Riječ je o diplomskom radu Tanje Rute Grgić, studentice neverbalnog teatra na Akademiji za umjetnost i kulturu u Osijeku, pod

DRUGI MJESEC ŽIDOVSKJE KULTURE U OSIJEKU

DRUGI MJESEC ŽIDOVSKJE KULTURE U OSIJEKU

vodstvom mentorice red. prof. art. Maje Đurinović i sumentora Matije Ferlina. 21. rujna 2022. u 20 sati u kulturnom prostoru Barutane, gdje se odvijaju mnogi underground umjetnički programi, izvedena je plesna predstava latinskog naslova *Sic transit gloria mundi*, u značenju Tako prolazi slava svijeta. Unatoč naslovu poganskog prizvuka, tema je inspirirana mnogim židovskim motivima i kulturološkim podrijetlom autorice. Uz Tanju Rutu Grgić, nastupio je kolumbijski plesač i koreograf Parsifal Plazas, koji je reflektirao njezine pokrete. U trenutku ulaska u stari vojni prostor Barutane, gledatelj se nalazi odsječnim iz vanjskog svijeta, u posebnoj dimenziji gdje postoji samo ples i glazba. Ova atmosfera nastavila se kroz plesnu predstavu, temeljenu na dualnostima: svjetlo-tama, život-smrt, vidljivo-nevidljivo, stvarnost-sjenovitost. Koreografkinja, redateljica i dramaturginja plesne predstave Tanja Ruta Grgić navodi kako je njezin rad inspiriran knji-

gama Brune Schulza i doktorskim radom dr. Edith Stein, a također su prisutne reference na židovskog filozofa Martina Bubera i elementi transcendentalne fenomenologije Edmunda Husserla. Sonata za čelo br. 8. Zoltana Kodalya izvrsno se uklopila, dajući određen etno-prizvuk, osjećaj ne toliko transcendencije, koliko imanencije, postojanja jedni u drugima. Neva Begović izvrsnim sviranjem uživo nastavila je u publici održavati osjećaje koji su već bili probuđeni zbog samog settinga i prostora. Tehnikom suvremenog plesa, autorica je prikazala trodijelnu priču o rođenju, životu i smrti.

Mjesec židovske kulture mogao je ovdje i završiti, jer je iskustvo plesne predstave osiguralo emotivno iskustvo posjetiteljima, pa ipak, atmosfera je nastavila rasti tijekom nekoliko idućih programa. U petak, 23. rujna, održana je promocija knjige Martine Globočnik, poznate hrvatske scenaristice, dokumentaristice i jedne od idejnih začetnica izložbe Muzej

osobnih priča, s kojom sam razgovarala o njezinoj zbirci eseja “Snaga narativa”. Teme su uključivale probleme nacionalnih manjina poput netolerancije većinskog društva, ali i unutarnje asimilacije. Dijalog o važnim temama nastavio se i idućeg dana, tijekom četverosatne Žive knjižnice. Uloge su se zamijenile, pa je tako razgovor s predstavnicima židovske i srpske nacionalne manjine moderirala Martina Globočnik, a o političkim temama nastavilo se vatreno diskutirati tijekom cijelog poslijepodneva, još dugo vremena nakon okončanja formalnog dijela programa.

Mjesec židovske kulture Osijek 2022. izvrsno je primljen od strane osječke javnosti, a o njemu su izvještavali mnogobrojni lokalni i nacionalni mediji. Mjesec židovske kulture zatvoren je u velikom stilu, predstavom “Gospođa Roza” po romanu Romaina Garyja, u režiji Stefana Sablića i izvedbu legendarne Jelisavete Seke Sablić, održanom 24. rujna. U Dječjem kazalištu Branka Mihaljevića bila su zauzeta sva mjesta, što označava prisutnost nekoliko stotina osoba, na ovom velikom finalu našeg festivala. Uz besprijekornu Seku Sablić, glumili su Dorian Diallo, Mladen Andrejević i Bojan Dimitrijević, a predstava je stavila točku na “i” Mjeseca židovske kulture. Dana 25. rujna mogli smo doista zadovoljni obilježiti Roš Hašanu — i ući u novu godinu s novom energijom i optimizmom. Ovaj festival povezao nas je s osječkom javnošću, ali i jedne s drugima. Drugi cjelomjesečni festival židovske kulture u Osijeku uspješno je iza nas — i već sa žarom i nestrpljenjem iščekujemo sljedeći.

DAN ŽIDOVSKJE KULTURE I BAŠTINE U ZAGREBU I OVE JE GODINE BIO MALI KULTURNI FESTIVAL

PIŠE: MAŠA TAUŠAN

Ovogodišnji Europski dan židovske kulture i baštine u Zagrebu je u listopadu i početkom studenoga obilježen s četiri događaja. Likovnim i glazbenim izričajem i multimedijom zamijenjen je raniji jednodnevni format ove kulturne svečanosti, kao i prošle godine kada je dan židovske kulture bio pretvoren u mali festival. Događanja su se protegnula kroz dva tjedna, a uključila su izložbu djela iz zbirke Židovske općine Zagreb u Galeriji Kranjčar, promociju knjige Melite Švob, film o židovskim arhitektima u Zagrebu i koncert Mire Ungara.

Izložbu "Likovna baština iz muzejske zbirke Židovske općine Zagreb" predstavili su 20. listopada predsjednik Židovske općine Zagreb dr. Ognjen Kraus, kustosica Muzeja židovstva u Zagrebu Mira Wolf i Mladen Lučić, kustos izložbe. Izložene su slike, skulpture i keramika, a tijekom izložbe održana je i projekcija filmova HRT-a, San i Krik, zajedničkog podnaslova "Likovna umjetnost Židova iz Hrvatske" čiji su autori Tonko Maroević i Mira Wolf.

OGNJEN KRAUS, MIRA WOLF I TONKO MAROEVIĆ

Ta redateljica i povjesničarka umjetnosti već godinama stoji iza organizacije Europskog dana židovske kulture i baštine u Zagrebu. Ona je kazala da joj je drago da se posljednjih godina povećava interes za židovsku baštinu i kulturu."U više

od trideset zemalja Europe to je jednodnevni događaj, ali mi smo ga pretvorili u višednevni", izjavila je Mira Wolf.

Ognjen Kraus rekao je da se "lijepo naći u okruženju ovih slika gdje je dan presjek onoga što se događalo u drugoj polovici

prošloga stoljeća do danas. Veseli me da vidim slike Hermana i Steinera te ostalih velikana prošloga stoljeća, ali i mladih”.

“Europski dani židovske kulture i baštine trebao bi se događati prvi vikend u rujnu, ali smo to posljednjih godina promijenili. Isto tako, nije to jedan dan, nego nekoliko dana i ne priređujemo ih samo za članove Židovske općine i naše prijatelje nego i za građanstvo grada Zagreba. Želimo predstaviti ono što je ostalo od nas”, dodao je.

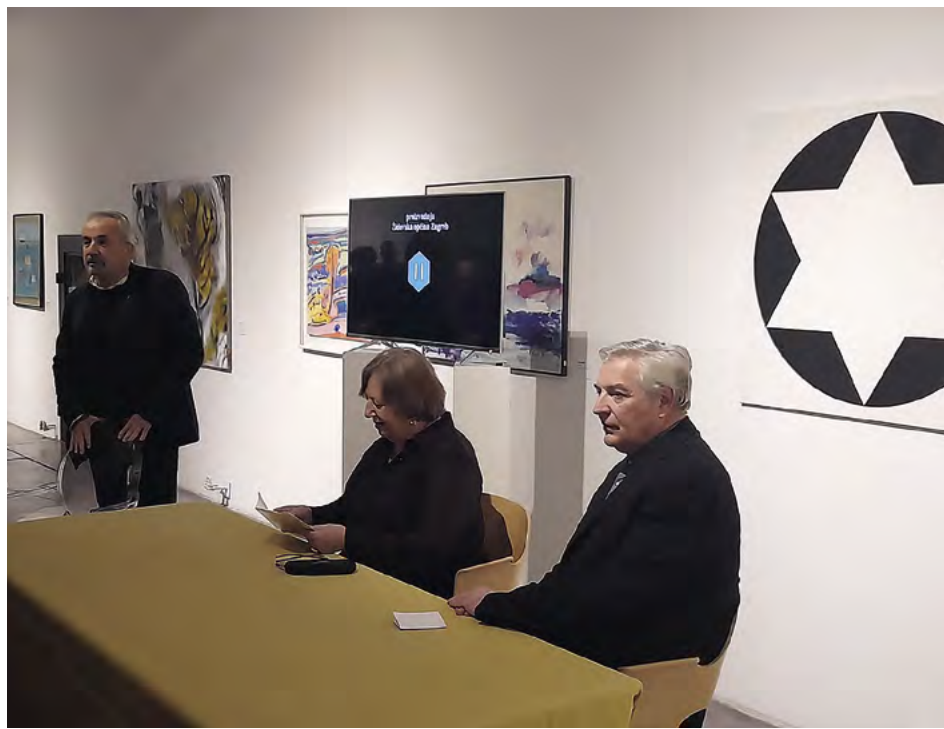
U auditoriju ŽOZ-a uslijedila je 25. listopada promocija knjige Melite Švob “Židovi u vrijeme rata i poraća”, u izdanju CENDO-a, Istraživačkog i dokumentacijskog centra.

Skup je otvorio Ognjen Kraus zahvalivši Meliti Švob za njezin dugogodišnji rad i realizaciju projekata u okviru dokumentacijskog centra CENDO koji je i osnovala, te predavši joj u to ime i zahvalnicu.

“Melita Švob već dugi niz godina vodi dokumentacijski centar CENDO u kojem je učinila puno toga da se neke stvari iz povijesti i onoga što se događalo na ovim teritorijima ne zaboravi. Kroz taj dugi niz godina, utemeljila je dokumentacijski centar koji će služiti ne samo nama, nego i u budućnosti svima onima koji će se baviti poviješću židovskih zajednica i Židova koji su boravili na ovim prostorima”, rekao je, zahvalivši se ujedno i svim suradnicima koji su radili na ovoj knjizi.

Melita Švob je, uz zahvale suradnicima, naglasila kako je željela da njezin prikaz ne obuhvati samo brojke i suhoparne podatke, nego da uključi i pojedinačne ljude, žrtve i preživjele.

“Obično u znanstvenim knjigama ne vidimo ljude koji stoje iza brojki umrlih i preživjelih. Ja sam htjela pokazati da iza svakog imena u bazi podataka žrtva Holokausta, njih 18.000, i preživjelih, njih 4.000, stoji jedan čovjek koji je živio u vrijeme prije rata, stradao u ratu, poslije rata se u strašnim prilikama

OGNJEN KRAUS, SNJEŠKA KNEŽEVIĆ I ZLATKO KARAČ

oporavio, školovao, doprinosa... Željela sam dati ljudski oblik toj knjizi, a ne napraviti samo suhoparno znanstveno djelo”, rekla je Švob.

Stoga u knjizi ima i puno fotografija i opisanih događaja koji nisu uobičajeni u znanstvenim knjigama, naglasila je, prikazavši u prezentaciji što sve njezina knjiga uključuje.

Iznimno dobro posjećena promocija filma “Židovski arhitekti graditelji modernog Zagreba” autorica Mire Wolf i Edde Dubravec održana je 27. listopada u Galeriji Kranjčar, uz promotore povijesničarku umjetnosti Snješku Knežević i arhitekta Zlatka Karača.

U filmu su prikazane brojne zagrebačke zgrade koje su ili gradili židovski arhitekti ili su Židovi bili investitori, prepoznajući važnost velikih arhitektonskih ideja. Filmske snimke prati i bogati popratni tekst koji nas upućuje u povijest svake od predstavljenih zgrada, od onih

na Trgu bana Jelačića i u okolici, zgrade Židovske općine Zagreb, prvog zagrebačkog nebodera na uglu Masarykove i Gundulićeve iz kojeg stoji Slavko Löwy, kao i u povijest izgradnje i rušenja sinagoge. Ističe se da su židovski arhitekti među ostalim gradili i kina i bolnice, glazbeni paviljom na Zrinjevcu, kao i zgradu stare Nacionalne i sveučilišne biblioteke iza koje stoji ime Rudolfa Lubynskog.

Tu je zgradu Zlatko Karač izdvojio kao paradigmatičko djelo. “Kada bi Zagreb na europsku kartu međunarodno relevantne baštine trebao staviti jedno ili dva svoja djela, bila bi to zgrada stare Nacionalne i sveučilišne knjižnice, djelo najviše valorizacijske razine. Ako Zagreb nešto može dati uz Mirogoj nesumnjivo je to ta zgrada”, kazao je.

Među 25 Židova arhitekata koji su dali doprinos modernitetu Zagreba od kraja 19. stoljeća pa do Drugog svjetskog rata, Karač je izdvojio arhitektonski ured

Hönigsberg i Deutsch, koji su napravili “pola zagrebačkog doljnog grada”, potom Zlatka Neumanna koji donosi i jača srednjoeuropsku arhitekturu Zagreba kao i Ernesta Weissmana, koji je bio i profesor na Harvardu.

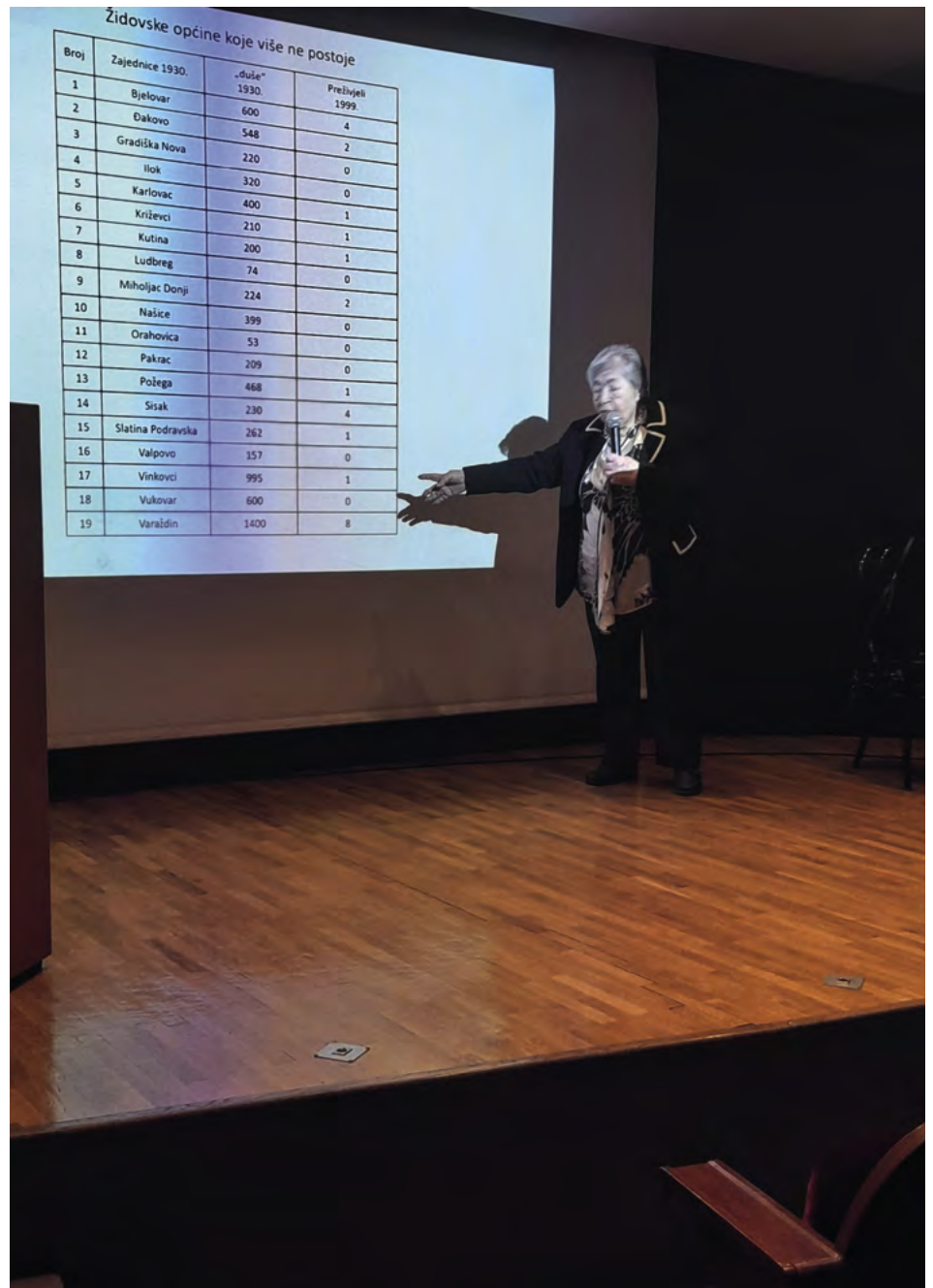
Karač je istaknuo, o čemu su govorili i Ognjen Kraus i Snješka Knežević, kako je u pripremi monografija o židovskim arhitektima Zagreba. Najavljujući to djelo, Snješka Knežević je istaknula da je identificirano 25 imena arhitekata, 200 objekata i 14 građevinskih poduzetnika. “Rok za završetak knjige je dvije do tri godine i nadam se da ćemo to i realizirati”, dodala je.

Snješka Knežević je istaknula da su “protagonisti arhitektonskog stvaralaštva zapravo treća ili četvrta generacija onih Židova koji su došli u Zagreb. U tada kozmopolitiskom Zagrebu koji je blistao, oni su se uspjeli integrirati u društvo, s vjerom da će ih društvo i prihvatiti. Godine 1941. su odbačeni, a njihova ostavština, vidljiva i zorna slika grada, evocira na taj ogromni udio koji su Židovi dali”.

Karač je kazao da bi se jedno buduće istraživanje moglo posvetiti i Židovima investitorima, koji su imali osjećaj za najbolje od svog vremena.

“Kao što arhitekti grade i ostavljaju vlastita djela, ne treba zaboraviti da su i brojne utjecajne židovske obitelji investirale u neke od paradigmatičkih zgrada grada Zagreba, iako ih nisu nužno projektirali Židovi. Ali da nije bilo tog židovskog osjećaja za estetiku, mi danas ne bismo primjerice imali jednu Planićevu okruglu kuću na Prekrižju ili vilu Deutsch u Vončininoj ulici, veći dio Novakove ulice gdje je amblematska vila Spitzer arhitekta Kauzlarića, kao i zgradu u Jurišićevoj izgrađenu za ljekarnika Felleru”, istaknuo je Karač.

Za kraj obilježavanja Europskog dana židovske kulture i baštine u auditoriju Židovske općine Zagreb održan je 3. stu-

MELITA ŠVOB NA PREDSTAVLJANJU KNJIGE

denoga koncert Mire Ungara s pratećim sastavom prigodom 65. godišnjice njezova umjetničkog djelovanja. Auditorij ŽOZ-a bio je premali da primi sve one zainteresirane tako da se plesalo uz ritmove divne muzike i u predvorju. Miro

Ungar je sa svojim sastavom izveo velike hitove poznatih svjetskih skladatelja židovskog porijekla. U muzikološkom segmentu, stručnim tekstom sudjelovao je Ivan Bauer.

KRATAK PREGLED NEDAVNIH AKTIVNOSTI ŽO SPLIT S POSEBNIM OSVRTOM NA EUROPSKI DAN ŽIDOVSKJE KULTURE 2022. GODINE

PIŠE: ANA LEBL

Možda će čitateljima biti odbojno što ovo prvo javljanje iz Splita nakon više godina započinjem Covidom! Časopis Most, udruženja ex-jugoslavenskih Židova u Izraelu, godinama je imao uvodnik naziva "Dogodilo se, a bilo bi bolje da nije". Vjerujem kako se svi slažemo da je Covid u velikoj mjeri utjecao na živote i pojedina i zajednica, a bilo bi bolje da nije.

Samo koji dan prije objave restriktivnih mjera okupljanja, otvorili smo, 8. ožujka 2020. godine berlinsku izložbu o prvoj ženi rabinu Regini Jonas, uz par videa, prigodnu glazbu i powerpoint prezentaciju i predavanje Mirjane Kučer, predsjednice splitske ženske udruge Domine. Splitskani, kao da su znali šta se sprema, pojavili su se na ovoj izložbi u tolikom broju da je naša dvorana bila premala da primi sve zainteresirane.

Svega dan-dva nakon toga, prva radi Covida otkazana proslava blagdana u Židovskoj općini Split bila je ona purimska. O načinu i obimu aktivnosti smo se

u čitavom kriznom periodu konzultirali s dr. Ognjenom Krausom. Popularna svakodnevna prijepodnevna okupljanja u našoj Općini tako su, u ovih par godina, imala uspone i padove, s i bez kave, s i bez maski, s i bez ljudi! Sinagogu smo za posjete turistima otvorili u manjoj mjeri pod maskama prošle sezone, a nešto masovnije i bez maski tek ovog ljeta. Uobičajene posjete splitskih škola našoj sinagogi ponovo smo mogli odobriti tek ove školske godine.

Usprkos brojnim ograničenjima, Europski dan židovske kulture održali smo u rujnu 2021. godine pod maskama, u suradnji s Muzejom grada Splita. Uz odličan koncert židovske glazbe u izvođenju čelistice Sandre Belić i pijanistice Ljiljane Vukelje iz Beograda, otvorili smo i izložbu "Dijalog" Nacionalne knjižnice Izraela i organizirali vrlo dobro posjećenu židovsku turu po Splitu.

Nakon više od dvije godine, prva održana općinska proslava bila je proslava

Sedera i Pesaha u travnju 2022. godine, dok smo naše redovite šabatnje susrete petkom navečer, započeli tek između proslava Roš Hašana i Sukota 2022. godine. Time smo se donekle vratili u uobičajenu

svakodnevnici, iako još uvijek daleko od one kakva je nekad bila. Više od 20 naših članova sudjelovalo je od 20. do 23. listopada, na susretu Mahar u Budvi, s više od 500 učesnika iz regije i šire.

Već godinama vođeni sigurnom rukom koordinatore Nives Beissmann iz Osijeka, i ove godine smo organizirali Europski dan židovske kulture, ujedno i kao Dan otvorenih vrata naše Židovske općine. Prateći na Facebooku rad udruge Židovi u Karlovcu, fascinirani Tenom Bunčić i aktivnostima Udruge u samo par godina od osnutka, dobili smo inspiraciju za ovogodišnji Europski dan židovske kulture u Splitu, pod nazivom Obnova. Bili smo sigurni da u tom trenutku u Hrvatskoj nije postojao bolji primjer obnove židovskog života od onoga u Karlovcu, gdje su krenuli praktički od nule i došli do zadivljujućih ostvarenja, uz brojne planove i projekte za budućnost. Bili smo sretni što nam je Tena Bunčić ustupila izložbu karikatura Miroslava Reinera, čak s dostavom do Splita, spremnu za postavljanje na zid u našoj Općini. Tih dana nas je posjetila

i Ivana Kovačić iz Zagreba, iz poznate karlovačke židovske obitelji Reiner. Ona nam je ustupila skenirane obiteljske fotografije svoga djeda Miroslava Reinera, koje su odlično upotpunile izložbu njegovih karikatura.

Kao što je Ha-Kol, inspiriran aktivnostima udruge Židovi u Karlovcu i radom Tene Bunčić, prošli broj posvetio šahu, tako smo i mi dio našeg Dana otvorenih vrata, uz izložbu karikatura čuvenih šahista, dio vremena i jedan kutak posvetili šahu i Židovima.

S obzirom da je iste večeri počinjao Sukot, dekoracijama s palminim granama i zelenilom u svim prostorijama Židovske općine Split i sinagoge, izgrađenom suka i osnovnim informacijama, približili smo posjetiteljima i blagdan Sukot.

Vrata Židovske općine Split toga dana bila su otvorena od 10 do 18 sati. Program je započeo koncertom violinistice Evgenije Epshtein u sinagogi, koja je izvela djela Povolotskog, Auerbach i Bibera. Zatim je predstavljena udruga Židovi u Karlovcu, praćena HRT-ov filmom U ime pradjeda, s intervjuom Tene

Bunčić o njenom pradjedu, karlovačkom nadkantoru Davidu Meiselu. U nastavku dana mogao se igrati šah.

Bili smo zadovoljni posjetom od više od 200 gostiju, među kojima i splitskog gradonačelnika Puljka, dogradonačelnika Ivoševića, nekolicine predstavnika nacionalnih manjina i ostalih, mahom naših sugrađana i manjeg broja stranih turista. Po njihovim reakcijama - bili su zadovoljni i oni.

Jedino što se u vrijeme svih ograničenja intenziviralo je komunikacija preko interneta. Više nego ikada smo razmjenjivali informacije, šabatnje i ostale blagdanske emailove, gledali se preko Zoomova, ali i "učestvovali" u brojnim programima koji bi nam inače bili nedostupni. Ova nesretna vremena tako su ipak otvorila nove vidike mnogima, naročito nama iz malih zajednica.

Iako sam sigurno nešto izostavila, nadam se da je ovaj prikaz života i rada Židovske općina Split u posljednjih par godina bio zanimljiv.

KONCERT U SINAGOGI U SPLITU

PROSLAVLJENI ROĐENDANI NAŠIH STOGODIŠNJAKINJA U ŽIDOVSKOJ OPĆINI ZAGREB

PIŠE: NARCISA POTEŽICA

LJERKA AUFERBER, OGNJEN KRAUS I MILA
AJZENŠTAJN STOJIĆ

Dvije članice Ženske sekcije i Židovske općine Zagreb proslavile su još jednom 3. listopada ove godine, ovoga puta u ŽOZ-u, svoje rođendane — Mila Azenštajn Stojić, rođena 14. kolovoza i Ljerka Auferber koja je rođendan imala 21. kolovoza. Na tom lijepom obilježavanju visokih sto godina života okupio se veliki broj članica Ženske sekcije ŽOZ-a, koja je uz pomoć ŽOZ-a organizirala zajedničko obilježavanje ova dva rođendana. Najavljen domjenak čekao se s velikim uzbuđenjem jer to je bio prvi ugodan susret poslije dugog toplog ljeta i nedavne proslave blagdana Roš Hašana te ujedno jedinstvena prigoda za prvu ovakvu svečanost nakon duge stanke zbog pandemije korone i potresa poslije kojeg je obnovljena zgrada u Palmotićevoj 16.

Prije početka proslave svi koji su došli na proslavu rođendana potpisali su se na dvije zajedničke čestitke a stigla je i ekipa HRT-a kako bi o nesvakidašnjem jubileju snimila odličan i zanimljiv prilog o dva rođendana uz razgovor s našim slavljenicama za emisiju Prizma, poznati magazin koji donosi aktualnosti o manjinama.

Ova nezaboravno rođendansko slavlje započelo je čestitkom koju je uputio prof. dr Ognjen Kraus, predsjednik ŽOZ-a i predsjednik Koordinacije Židovskih općina Hrvatske i to u prvom redu sa željom za dobrim zdravljem slavljenica, zatim govorom Luciana Prelevića, glavnog rabina u Republici Hrvatskoj te prigodnim slovom predsjednice Ženske sekcije Fanike Zeit-Grgurić, dok je mr.sc. Narcisa Potežica, voditeljica Čitateljskog kluba Ženske sekcije ŽOZ-a predala zahvalnice slavljenicama za njihov doprinos u radu Čitateljskog kluba. Uz to je naglasila da su one najaktivnije članice, posebice Ljerka Auferber koja je bila prije sedam godina na prvom osnivačkom sastanku Čitateljskog te time podržala njegovo osnivanje, zatim je bila na proslavi 5. godišnjice te na zadnjem susretu 7. veljače 2020. pred stanku zbog korone. Naša Ljerka je redovno dolazila na sastanke, od svih najčešće uzimala učešće u diskusijama o knjigama i njene su rasprave

o važnim temama uvijek bile zapažene. A Mila Azenštajn Stojić je napisala sjajnu knjigu pod naslovom “Šifra optimist”, koja je tiskana u Tel Avivu 2017. (dvojezično na hrvatskom i hebrejskom), pa je 2018. na 4. rođendanu Čitateljskog kluba u Auditoriju ŽOZ-a održana svečana promocija ove autobiografske zbirke pripovjedaka u kojima su opisani mnogi događaji u Drugom svjetskom ratu, dani u logoru i partizanima te kako je preživjela Holokaust.

Naše drage i vrijedne — Mila Azenštajn Stojić, po struci farmaceut i Ljerka Auferber, profesorica njemačkog i engleskog jezika — na svom dugom životnom putu svašta su proživjele ali obje stogodišnjakinje svojim optimizmom, neiscrpnom energijom i aktivnošću ostale su vitalne i uzor svima kako preživjeti i doživjeti stotu.

Naravno na proslavi su bile dvije velike torte i puno buketa divnog cvijeća, a slavljenice, elegantne u bordo crvenim tonovima i dotjerane s novim modernim frizurama, blistale su primajući čestitke i bile čitavo vrijeme nasmiješene. Sve je završilo zajedničkom kavom u Klubu ŽOZ-a u razdraganom raspoloženju. Taj je ponedjeljak bio dan za pamćenje — proslava dva 100-ta rođendana sa željama da se takve proslave ponove.

POGLED PUN ŽIVOTA GOSPOĐE LJERKE AUFERBER

PIŠE: NATAŠA BARAC

Večer prije našeg dogovorenog razgovora za Ha-Kol, gospođa Ljerka Auferber bila je na koncertu Mire Ungara u Židovskoj općini Zagreb. Ja nisam otišla, jer sam to popodne zaključila da sam jednostavno preumorna. Tog petka, kada smo se nakon dugog dogovaranja konačno uspjele sastati, u Zagrebu je bilo veliko nevrijeme, puhao je vjetar, kiša je pljuštala. “Morala sam izaći kupiti novine”, kaže mi. Ja se smijem dok gledam tetu Ljerku, koju poznajem praktički čitav život i koju dugo nisam vidjela. Kada razmišljam o teti Ljerki, prvo na što pomislim je njezin osmijeh i pogled koji uvijek, ali baš uvijek, pokazuje zanimanje i interes za osobu koja se nalazi pored nje, za ono što ta osoba govori, za ono što se oko nje događa. Taj pogled pun zanimanja sugovorniku tete Ljerke daje osjećaj da je važan, da govori nešto zanimljivo. Sigurna sam da je taj pogled jedan od razloga zbog kojeg se tete Ljerke još uvijek sjećaju njezini učenici iz osnovne škole na Pantovčaku gdje je davno prije na početku svoje profesorske karijere predavala.

“Vrlo se dobro sjećam svog djetinjstva. Sjećam se kako sam s 10 godina ostala bez oca i sjećam kako je mama uplakana

MALA LJERKA

došla iz bolnice”, započinje sa svojim sjećanjima teta Ljerka.

Rođena je prije punih sto godina, 21. kolovoza 1922. u Osijeku, u obitelji Paula i Hilde Kaiser. Njezin djed Aleksandar Star (ili Štark) bio je zajedno s njezinim ocem jedan od pokretača Prve osječke

FOTOGRAFIJA S VJENČANJA LJERKE I VELJKA AUFERBERA

tvornice kandita “Kaiser i Štark” za proizvodnju bombona, slatkiša i vafla (danas “Kandit”). Obitelj je bila bogata, živjeli su u “krasnoj kući na Dravi” i imali su “kuharicu, sobarice i sve ostalo što je bilo potrebno”. Nismo bili religiozni, sjećam se Ljerka, ali držali smo se židovskih

tradicija. “Ta židovska crta ostala je uz mene prisutna čitavog mog života”, ističe. Obitelj Kaiser nije bila pošteđena ni tragedija: Ljerkina mlađa sestra preminula je kao dijete od bolesti srca.

Ljerkina majka se nakon smrti svog supruga preudala a obitelj je nastavila mirno živjeti i voditi tvornicu. Taj je lijepi život prekinut početkom Drugog svjetskog rata kada su počeli progoni Židova. Ljerkina majka Hilda bila je zaštićena u braku s katolikom Josipom Oreškovićem, koji je bio porijeklom iz Bosne i koji je preuzeo i brigu oko upravljanja tvornicom. Taj je brak bio presudan za njihove sudbine. Kada je Josip Orešković 1942. godine načuo da se spremaju velike racije u gradu i odvođenje i posljednjih osječkih Židova u logore, on je s Ljerkom sjeo u taksu i vozio se po gradu dok su trajale racije, a nakon toga ju je uspio prebaciti svojoj obitelji u Sarajevu. Ljerka se sjeća kako nikada prije nije sama putovala a odjednom se našla daleko od svoje obitelji, svoga grada, svijeta na kojeg je bila navikla.

“Prvo sam bila u Sarajevu kod šogorice mog očuha a kada je to postalo preopasno onda su me odveli na Ilidžu, gdje sam stanovala kod jedne mlade obitelji”, nastavlja svoju životnu priču teta Ljerka. Ta obitelj ju je skrivala iako su time sebe izlagali velikoj opasnosti.

“Godinu dana nisam izlazila”, govori Ljerka. Dok se skrivala na Ilidži upoznala je i ustaškog časnika koji se u nju zaljubio.

“Zaljubio se u mene, ali nije znao da sam Židovka. A ja sam se bojala svega što je bilo vezano uz ustaštvo”, dodaje.

Vrijeme je prolazilo i 1943. ili 1944. Josip Orešković je došao na Ilidžu po Ljerku i odveo ju u Osijek. Ljerka se veselila povratku u svojoj rodni grad i susretu s majkom. Ali na putu od kolodvora prema kući, ugledala ju je jedna školska prijateljica i odmah prijavila vlastima da se “ta Židovka vratila”. Zbog te prijave i opa-

PROMOCIJA NA FILOZOFSKOM FAKULTETU S DJECOM BRANKOM I DANKOM

snosti koje su ponovno vrebale, Ljerka se već drugog dana nakon povratka u Osijek ponovno morala vratiti na Ilidžu. Tamo je ostala do kraja rata.

“Ti ljudi su me zbilja svojom dobrotom spasili”, ističe Ljerka.

Povratak u Osijek nije međutim značio i povratak u stari život. U Osijeku je tada

djelovala vojna bolnica u koju su bili dopremani ranjenici iz Mađarske. Ljerka je odlučila da ne može sjediti prekrivenih ruku i zajedno s prijateljicom prijavila se da volontira u bolnici. Ravnatelj bolnice davao im je zadatke koje su mogle izvršiti i pomagale su koliko su mogle. Sjeća se rada u “odjelu ranjenika koji su bili

ranjeni od prsa naniže” i strašnih scena kojima je svjedočila.

A kada je u Europi konačno zavladao mir, u Osijek se iz progonstva u Italiji vratila grupa Osječana, među kojima je bio i Veljko Auferber. Obitelj Auferber bila je bogata osječka židovska obitelj koja je imala tri sina. Najstariji brat Miro bio je zatočen u Jasenovcu i bio je jedan od onih koji su organizirali proboj iz zloglasnog ustaškog logora. Njegova supruga Olga, sjeća se Ljerka, preživjela je Auschwitz. Miro Auferber bio je jedan od organizatora prve alije iz tadašnje Jugoslavije u novoosnovanu Državu Izrael. On i njegov brat otišli su Izrael, a prije odlaska — kao i svi ostali jugoslavenski Židovi — morali su se odreći svega što su imali.

Ljerka nikada nije razmišljala o odlasku u Izrael, udala se za Veljka i ubrzo su dobili kćerku Branku.

“Počeo je drugi dio i drugi način mog života”, objašnjava.

Ljerka je čitavog života željela studirati i odlučila je da ju u toj nakani neće spriječiti ni brak ni dijete. Možda zbog svega što je vidjela tijekom rada u vojnoj bolnici ili zbog svoje urođene empatije, željela je studirati medicinu. Kao žrtva rata upisala se na medicinski fakultet, ali studij je zbog obitelji i malog djeteta bio praktički nemoguć.

“U arhivima medicinskog fakulteta još uvijek mora negdje biti upisano i moje ime”, napominje.

Suprug Veljko, koji je bio tehničke struke, dobio je posao u Zagrebu i obitelj Auferber se tako preselila u Zagreb. Obiteljska tvornica u Osijeku je bila nacionalizirana pa su ubrzo za njima u Zagreb došli i baka Hilda i deda Josip. Branka je imala godinu dana a Ljerka je na Filozofskom fakultetu u Zagrebu upisala studij njemačkog i engleskog jezika. U obitelji Kaiser/Auferber govorio se njemački a Ljerka je govorila i engleski jezik.

PROSLAVA 100. ROĐENDANA S OBITELJI

“Voljela sam biti profesorica a osim toga nikada nisam željela biti samo domaćica”, objašnjava.

Obitelj, koja se uskoro povećala kada je Ljerka rodila sina Danka, podržavala ju je u njezinim ambicijama i pomagala joj tijekom studija.

Nakon diplome Ljerka se zaposlila u osnovnoj školi na Pantovčaku gdje je predavala jezike a njezini je učenici nakon toliko vremena još i danas prepoznaju i sjećaju je se. Ali najljepše razdoblje svoje profesorske karijere provela je u Centru za učenje stranih jezika u Vodnikovoj ulici u Zagrebu.

“Bio je to lijepi posao, dobar kolektiv, na visokom nivou, dobro društvo. Tu je veliku ulogu imala i Nada Matić, s kojom me veže dugogodišnje prijateljstvo koje traje i danas”, priča mi teta Ljerka.

Prije 13 godina, Ljerka je odlučila da je vrijeme za odlazak u dom za umirovljenike. Željela je da dom bude u centru grada kako bi i dalje mogla odlaziti na sva događanja koja voli. U domu je provela i teško razdoblje pandemije korone, kada su domovi bili praktički zatvoreni. Uopće ne želim ni pomisliti kako je to kada te tako odvoje od svijeta i ljudi koje voliš. Ali teta Ljerka se ne žali.

Za proslavu velikog, jubilarnog 100. rođendana u Zagrebu se okupila čitava šira obitelj Auferber, a neki članovi obitelji su zbog proslave u Zagreb doputovali iz raznih krajeva svijeta. Na sam rođendan, Ljerka je obukla novu crvenu haljinu i sa svojom djecom otišla na pravi svečani rođendanski ručak. Velika obiteljska proslava uslijedila je nekoliko dana kasnije.

Teta Ljerka još uvijek svakoga dana šeta gradom, ponekad sama, ponekad u pratnji svoje djece. Čita, ne tako puno kao nekada ali s velikim zanimanjem prelistava knjigu koju sam joj donijela. Ponekad ode na poneko predavanje ili koncert, baš kao i večer prije našeg susreta. Gospođa Ljerka Auferber i danas živim punim i ispunjenim životom. A i to se vidi u pogledu punom zanimanja za život.

Dok nakon inspirativnog razgovora s tetom Ljerkom prolazim zagrebačkim ulicama, razmišljam o tome što ustvari znače godine. Da, život u svakom trenutku može biti ispunjen. A oni koje vode ispunjene živote uvijek ostaju mladi. Teta Ljerka i njezin pogled najbolji su dokaz za to. Sretno, moja draga teta Ljerka, na svim budućim svakodnevnim životnim šetnjama.

GOSPOĐA MILA AJZENŠTAJN STOJIĆ — NEOVISNA I SAMOSTALNA

PIŠE: NATAŠA BARAC

U našim životima i načinima na koje živimo osjećaju se duhovi naših predaka, negdje u našim genima ostali su zapisani životi onih za koje možda i nismo čuli ili onih o kojima znamo vrlo malo. Sve to, zajedno s našim vlastitim iskustvima, zajedno sa svom srećom i svom boli, čini nas onakvima kakvi jesmo. Gospođa Mila Ajzenštajn Stojić u sebi nosi gene velikih i hrabrih pretkinja, poput prabake koja je ostala udovica u poljskom štetlu a ipak ostvarila obećanje da će njezini sinovi postanu doktori ili poput bake Pauline koja je rodila 11 djece i cijelo kućanstvo vodila prikovana u stolicu uz pomoć srebrnog zvona. Tu su i geni zagrebačkog nadržabina Hosea Jacobija ali i geni galantnog oca Milana. Čitatelji Ha-Kola koji ne poznaju osobno gospođu Milu, nisu mogli ne zamijetiti da se njezino ime ponavlja gotovo u svakom broju — u rubrici dobrovoljni prilozima. U staroj i lijepoj židovskoj tradiciji davanja, gospođa Mila uvijek daje dobrovoljne priloge. Galantna i topla i meni je odlučila nešto pokloniti dok smo u njezinom stanu vodile razgovor za Ha-Kol. Iako je ovoga ljeta napunila 100 godina, teta Mila i dalje živi sama u svome stanu, na trećem katu jedne

MILA AJZENŠTAJN STOJIĆ SA SUPRUGOM

zagrebačke zgrade. Svakoga dana pomažu joj dvije žene, a ona živi okružena svojim brojnim uspomjenama.

Mila Ajzenštajn rođena je 14. kolovoza 1922. u Beču. Zašto u Beču, pitam ju.

“Tada su se djeca rađala kod kuće ali moja obitelj je prije mene imala sina koji je preminuo dok je bio malo dijete, pa su željeli dodatnu sigurnost. Ja sam se rodila u bolnici u Beču, a moj tata je govorio da sam zbog toga ‘njegov Mercedes’”, objašnjava mi uz smiješak.

Milin pradjed bio je legendarni i veliki zagrebački nadržabin Hosea Jacobi. Hosea Jacobi rođen je 1842. u Jakobshagenu a nakon školovanja u Berlinu i Haleu, te s dva doktorata, došao je na poziv tiskara V. Schwarza u Zagreb 1867. kako bi blagoslovio novosagrađenu sinagogu i održao probne propovijedi. Hosea Jacobi je potkraj te iste godine izabran za zagrebačkog rabina a od 1880. do kraja života (preminuo je 1925. godine) obnašao je dužnost zagrebačkog nadržabina. Poznat je i po tomu što je prvi u Hrvatskoj 1885. hrvatski jezik uveo u bogoslužje.

Hosea Jacobi se u Zagrebu oženio s Huldodom, rođenom Pander, s kojom je imao šest kćeri i jednog sina.

“Moj pradjed je prijateljvao s elitom a jedan od njegovih prijatelja bio je i ban Mažuranić. Kada je moj djed Simon Zaloscser stigao u Zagreb iz štetla u Poljskoj, moj pradjed ga je pozvao na večeru i tako je on počeo dolaziti u kuću. Ban mu je rekao da zna da nema miraza za sve svoje kćeri te Zaloscseru, koji je bio farmaceut, obećao da će umjesto miraza dobiti koncesiju na apoteku po njegovom izboru. Moj djed je izabrao Tuzlu i oženio se s mojom bakom Luisom”, priča mi teta Mila, koja ima nevjerojatno pamćenje.

Milina baka Luisa najviše od svega voljela je filozofiju i bila je velika cionistkinja. U braku je rodila tri kćeri i četiri sina, a većinu svog vremena provodila je

čitajući knjige. Milina mama Elza, ili Elzika kako su je zvali, bila je jako pametna i prva koja je završila klasičnu gimnaziju, odlično je govorila francuski, svirala klavir te bila vrlo šarmantna.

“Moj pradjed Zaloscser je bio splavar, imao je tri sina i jednu kćer i obitelj je dobro živjela u jednom štetlu u Poljskoj. Moja prabaka je uvijek govorila da će njezini sinovi biti doktori a ne splavari. A onda je jednog dana moj pradjed poginuo u pokušaju da spasi svog radnika i prabaka je ostala udovica s četvoro djece. Susjede su joj se tada smijale, govoreći: ‘Evo propao je tvoj plan’. Ali ona je ponavljala: ‘Moji sinovi će biti doktori’”, priča mi dio obiteljske prošlosti teta Mila. Hrabra i odvažna prabaka (čije ime nije zapamćeno, kao što je to često bio slučaj s velikim anonimnim ženama u povijesti) počela je izrađivati šešire jer je primijetila da to žene vole. Njezina kćerka preuzela je brigu oko kuće a prabaka je ostvarila svoje obećanje: dvojica njezinih sinova

postali su doktori prava a jedan, Milin djed, postao je farmaceut i on je došao u Zagreb.

Milin otac Milan Ajzenštajn rođen je u Koprivnici 1887. kao sin kotarskog liječnika Bernarda i Pauline, rođene Bettelheim. Baka Paulina bila je iz bankarske obitelji, rodila je 11 sinova od kojih je petoro umrlo od šarlaha. Milin otac je bio najmlađi. Baka Paulina je bolovala od gihta i iz stolice je uz pomoć srebrnog zvona, kojeg Mila i danas čuva, vodila čitavo svoje domaćinstvo. Otac Milan je u Pragu završio farmaciju te nakon toga počeo raditi u apoteci Simona Zaloscsera u Tuzli.

“Moj otac je bio jako galantan i imao je novaca jer su mu novac slali i majka i braća. Zaljubio se u moju mamu i uvijek mi je ponavljao: ‘Ako mi Elziku dovedeš živu i zdravu, sve ću ti dati’”, smije se Mila, te dodaje: “Mama je svaki dan dva sata svirala klavir a u kuhinju nije nikada ni ušla”.

S velikom nostalgijom i sjetom sjeća se lijepog života u predratnoj Tuzli. Obitelj je živjela lagodnim životom, a mala Mila uživala u osjećaju slobode.

“Bila sam jako samostalna. Jedne večeri, kada sam imala pet godina, moji roditelji su otišli u kino. Ja sam se išuljala iz kuće i došla do njih u kino-dvoranu. Moja mama me samo pogledala i rekla: ‘Dijete drago, kako si došla tako se sama i vrati kući’. I tako sam postala vrlo samostalna još od moje pete godine”; priča mi. Nekoliko godina kasnije, kada je imala 7 ili 8 godina, mama ju je odvela do nekoliko tuzlanskih dućana i kazala vlasnicima da njezinoj kćeri daju što god poželi a ona će to kasnije platiti.

“Nikada nisam ništa uzela, ali taj osjećaj da mogu dao mi je nevjerojatan osjećaj sigurnosti”, govori teta Mila i dodaje kako je svojoj majci poslije pokušava vratiti taj osjećaj koji je ona njoj dala kada je bila mala.

Taj lijepi život prekinuo je Drugi svjetski rat. Mila je s mamom i tatom iz Tuzle otišla u Crikvenicu, a kako nisu baš imali puno novaca, Mila je počela raditi u slastičarnici. Nakon Crikvenice završili su u logoru u Kraljevici te zatim u logoru na Rabu.

“U logoru na Rabau, u baraci od devet kvadrata bilo je devet osoba. Bilo je strašno”, sjeća se. Nakon kapitulacije Italije odlazi u partizane gdje je prvo bila bolničarka a zatim je premještena u apoteku u Glini i na kraju je vodila apoteku u Topuskom. Čitavo to vrijeme sa sobom je vodila i svoju majku Elziku i brinula se za nju.

Nakon rata i povratka u Zagreb, vodila je jednu drogeriju, radila na radnim akcijama na željeznici (“kuhala sam za 140 ljudi svaki dan”), pa zatim upisala fakultet i završila farmaciju. Tijekom studija pisala je kolumnu odnosno savjete za studentice u popularnom “Studentskom listu”. Milin talent za pisanje

prvi je prepoznao Meša Selimović koji ju je kada je imala 17 godina izabrao u svoj književni kružok u Tuzli a Mila je pisala i za Ha-Kol te objavila i dvije knjige, od kojih je jedna objavljena na dva jezika — hrvatskom i ivritu.

Tijekom profesionalnog života, radila je za više farmaceutskih tvrtki te vodila bogati društveni život, uvijek elegantna. Posebnu haljinu, od materijala iz Taškenta, dala je šivati za proslavu 100. rođendana u Opatiji, gradu u koji odlazi svake godine još od 1945. godine.

Zahvaljujući svom poslu puno je putovala a voljela je putovati i privatno. “Nema gdje nisam bila”, smije se. Družila se i sa svojim sestričnima koje su također bile iznimne žene: jedna je bila austrijska veleposlanica u UN-u a druga svjetski priznata stručnjakinja za Kopte.

Bilo je tu i puno ljubavi, a posebno mjesto u tom dijelu Milinog života zauzima dr. Jerko Stojić, za kojeg se udala 1980. godine i bili su braku sve do nje-

gove smrti 2008. godine. Mila je bila aktivna i u ŽOZ-u, bila je članica Odbora socijalne sekcije ŽOZ-a, godinama je sudjelovala u radu Doma zaklade Lavoslav Schwarz, gdje je vodila i apoteku, a posebno se devedesetih ratnih godina u Hrvatskoj, kao stručna farmaceutkinja angažirala oko donacija koje je slala tamo gdje je bilo potrebno.

Kada gleda unatrag kaže da je “bilo lijepo” i da se nema za što potužiti. “Imala sam buran život ali ništa me nije skršilo”, ističe teta Mila.

I u duhu svojih velikih predaka, uz rano naučenu i stečenu samostalnost i neovisnost, Mila nastavlja dalje. Vedra, nasmijana, uređena i samostalna. Subotnje popodne s gospođom Milom Ajzenštajn Stojić ispunilo me posebnom toplinom. Sigurna sam da neke misli i riječi tete Mile nikada neću zaboraviti — jer ja već odavno znam da treba učiti od velikih i snažnih žena, to su najbolje lekcije koje u životu možemo dobiti.

ŠOA AKADEMIJA O FAŠIZMU, STAJALIŠTIMA MLADIH I OBRAZOVANJU O HOLOKAUSTU

PIŠE: MAŠA TAUŠAN

U okviru Šoa akademije 19. listopada pred punim auditorijem u Židovskoj općini Zagreb održana su predavanja koja je vezala slična tematika: razvoj kritičkog mišljenja kod mladih, njihovi stavovi prema svijetu koji ih okružuje i obrazovanje kao temeljna prepreka ponavljanju tragedija iz prošlosti. O fašizmu kao problemu za sva vremena govorio je Zoran Pusić, istraživanje o stavovima mladih prema različitim aspektima vezanim uz društvo predstavio je Boris Jokić, dok je o poučavanju o Holokaustu govorio Miljenko Hajdarović.

Predstavnica židovske nacionalne manjine Grada Zagreba i voditeljica Šoa akademije Sanja Zoričić Tabaković naglasila je da je cilj Šoa akademije pokušati sredinu i društvo učiniti boljima.

“Razmjeri Holokausta su epski, ne samo zbog onih koji su ga počinili već i zbog onih koji su okretali glavu”, rekla je Zoričić Tabaković, ističući posljedice koje je Holokaust ostavio ne samo na židovskim zajednicama nego na cijelom čovječanstvu.

Stoga, nastavila je, Holokaust treba biti polazišna osnova za ukazivanje koliko je važno kritičko mišljenje kod mladih, poticanje njihovih individualnosti i umanjivanje straha od hrabrosti — da se istupi i bez straha iskaže svoje mišljenje.

“Naš svijet danas je sve više radikaliziran i zato je možda najvažnije da se bavimo analizom prošlosti kako bi se izbjeglo da se to ponovi u budućnosti. Budućnost ovisi o mladima”, rekla je pred auditorijem u kojem je bilo puno učenika i studenata, kao i njihovih profesora.

Profesor Šoa akademije i čelnik Antifašističke lige RH Zoran Pusić naglasio je da ideje na kojima je Holokaust izgrađen nisu ni nastale ni nestale s Trećim Reichom. “Te ideje nisu nove, one se već pojavljuju u radovima nekih od velikih filozofa poput Platona, Hegela, Nietzschea”, rekao je Pusić, ističući fašizam kao očiti problem za sva vremena.

Pusić je na temelju tri kratka filma ukazao na to kako se rađa fašizam i koji su njegovi elementi.

Prvi je bio kratki animirani film “Domovinski rat za najmlađe” koji se pojavio na društvenim mrežama, napravljen po čuvenoj priči o sviraču koji odvodi miševu iz grada uz pomoć čarobne frule. Samo što se u ovom filmu radi o Kninu i štakorima koje iz grada odvodi svirač iz Čavoglava. Ljude u Kninu (Hrvate) teroriziraju štakori (Srbi) koji u njemu žive, a koje iz grada odvodi trubadur iz Čavoglava, svirajući im omiljenu melodiju. On ih je namamio u čarobni traktor, kninska vrata su se zatvorila i svi su “živjeli sretno do kraja života”.

BORIS JOKIĆ U ŽOZ-U

“To da se neke manjine proskribiraju, da se predstavljaju kao ‘da se njih riješimo svi bismo sretno živjeli’, to je jedna od elementarnih karakteristika fašizma”, rekao je Pusić.

Druga snimka je čuveni govor prvog hrvatskog predsjednika Franje Tuđmana u zračnoj luci, o crnim, žutim i zelenim vragovima i onima koji su se prodali za judine škuđe, gdje je Pusić htio ocrtati kako se kritičare kvalificira kao neprijatelje, ali ne samo neprijatelje stranke nego i kao one koji su protiv države i naroda, gotovo izdajnike. Totalitarni

režimi, kazao je Pusić, ne podnose kritičko razmišljanje. Treća je snimka bila isječak iz filma “Cabaret” koji govori o nastanku nacizma u Njemačkoj.

Psiholog i znanstvenik Boris Jokić, koji je za sebe u šali rekao da je najpoznatiji kao “propali reformator hrvatskog školstva”, govorio je o velikom istraživanju “Povjerenje u ljude i ljudska prava iz perspektive djece i mladih u Hrvatskoj danas” provedenom u 161 školi u RH. “Glasovi mladih su danas u Hrvatskoj utišani, nijemi, a time posebno podložni da se učine nevažnima”, kazao je, ističući da mnogi danas kritiziraju mladost u Hrvatskoj ali kako on smatra da se nikako ne trebaju osuđivati nove generacije.

“Odrastanje nikad nije bilo jednostavno, ali danas posebice. Svijet osim pandemije ima i druge probleme, a mi kao ljudi gubimo empatiju”, rekao je Jokić. Istaknuo je da je pandemiji većinom negativno utjecala na život mladih, to teže što su bili stariji, te da je ona dovela do toga da se dobar dio djece i mladih osjeća zakinjuto — za putovanja, slavlja, upoznavanje ljudi, izlaske, pa čak i kvalitetno obrazovanje — i stoga bijesno.

“Mnogi događaji u povijesti bili su rezultat bijesa jer su se ljudi osjećali zakinjutima”, istaknuo je Jokić. Jokić je ukazao i da se tolerancija mladih prema drugim vjeverama, rasama i etničkim skupinama, kao i prema homoseksualnosti, posljednjih pet, deset ili dvadeset godina povećala.

Istraživanje koje je predstavio obuhvatilo je i pitanje povjerenja mladih u roditelje, prijatelje, liječnike, svećenike i druge osobe iz njihove blizini ili njima nepoznate, koji Jokić drži središnjim konceptom od iznimne društvene važnosti. Povjerenje je nešto što ljude tjera da ne budu isključivi, agresivni, da ne mrze. Dodao je da mladi trebaju dobiti obrazovanje koje je njima relevantno i smisleno, koje uključuje informacije koje mogu primiti kao i neke aspekte koji su nedovoljno naglašeni, poput emocija.

ŠOA AKADEMIJA U ŽOZ-U

O “Razvoju učiteljskih kompetencija za poučavanje o Holokaustu” govorio je profesor povijesti Miljenko Hajdarović, ističući da bi lekcija o tom dijelu povijesti trebala biti što smislenija i imati dublji učinak vezan uz građanske slobode i ljudska prava. “Puno toga u poučavanju povijesti je besmisleno i samo se ponavlja, bez nekog smisla”, rekao je.

Isto tako, trebalo bi staviti naglasak na osobne priče, poput Ane Frank ili Lee Deutsch, a ne samo na predstavljanje brojeva mrtvih i šokiranje mrtvim tijelima. “Svaki nastavnik koji se educira s vremenom shvati da je to krivi pristup”, kazao je te dodao da bi djeci također trebalo ukazati i da ljudi često nisu crno-bijeli,

što je primjerice bio slučaj s poznatim Oscarom Schindlerom. Istaknuo je da se prije dvadeset godina krenulo u sustavno poučavanje o Holokaustu kada je RH potpisala međunarodne ugovore gdje se obvezala da će to biti dio poučavanja. Prilika za usavršavanje za nastavnike povijesti ima i u Hrvatskoj i u inozemstvu, od Jasenovca do Jad Vašema. “Ako gledamo u čemu se sve nastavnici povijesti mogu usavršavati, najkvalitetnije usavršavanje nudi se na temu poučavanja o Holokaustu”. Smjernice i preporuke objavio je Međunarodni savez za sjećanje na Holokaust (IHRA), a posljednja revizija obavljena je 2019. godine.

U ČAKOVCU OTVORENA IZLOŽBA I ODRŽAN KONCERT NEVER FORGET

(TEKST PREUZET S WEB STRANICE ŽIDOVSKE OPĆINE ČAKOVEC UZ DODATAK I DOPRINOS GOSPOĐE ALICE SINGER)

FOTOGRAFIJE: MARIO GOLENKO

ANDREJ PAL

Uz veliki auditorij, u Izložbenom prostoru Centra za kulturu 18. listopada svečano je otvorena izložba *Never Forget — Nikad ne zaboravimo*, postavljena u okviru aktivnosti istoimenog međunarodnog projekta koji vodi Židovska općina Čakovec. Izložba predstavlja šest junakinja i junaka buduće knjige i dokumentarnog filma autorice Mirjam Despinić-Biškup, koja je u protekle četiri godine intervjuirala preživjele svjedoke obiteljske pogibelji tijekom Holokausta: Alice Singer, Gertrudu Preis Hur, Artura Rosnera, Nikolu Mikija Grünwalda, Eriku Milhofer i Ota Konsteina. Autorica fotografija je Sara Murk, a fotografije i snimke Mikija Grünwalda napravio je Zoran Fras. Izložba je bila postavljena do 6. studenoga 2022. godine.

Nakon izložbe održan je koncert židovskih religijskih i etno skladbi u izvedbi tenora Nikole Davida, kantora Liberalne židovske kongregacije München i Maje

Grujić s Akademije umjetnosti Novi Sad u klavirskoj pratnji. Nastupio je i mariborski sastav Kontra-Kvartet izvodeći klezmer glazbu u vlastitim obradama. Umjetnici su time dali svoj doprinos afirmaciji židovske glazbene baštine, što je također jedna od dosadašnjih aktivnosti ŽO Čakovec.

Partneri u projektu *Never Forget* su Općina Lendava i Centar židovske kulturne baštine Sinagoga Maribor. Na izložbi i koncertu predstavljali su ih lendavski župan Ivan Koncut i pročelnica Odjela za društvene djelatnosti Tanja Šimonka, ravnatelj Sinagoge Boris Hajdinjak i Domen Kodrič. Grad Čakovec dosad je podržao sve aktivnosti ovog i drugih projekata ŽO Čakovec, a svoj su interes dolaskom u Centar za kulturu potvrdili gradonačelnica Čakovca Ljerka Cividni i pročelnik Upravnog odjela za društvene djelatnosti David Vugrinec.

“Projekt *Never Forget* je posvećen komemoriranju žrtava Holokausta, toleranciji, jačanju europske građanske kulture i demokracije, poštivanju ljudskih prava i razmišljanju o europskoj kulturnoj raznolikosti i zajedničkim vrijednostima.

ALICE SINGER

Drago nam je da u svim aktivnostima ravnopravno sudjeluju i naši partneri u Lendavi i Mariboru, a posebno nas raduje interes publike za sve što radimo”, rekao je za otvaranja izložbe predsjednik ŽO Čakovec Andrej Pal.

Projekt *Never Forget — Nikad ne zaboravimo* posvećen je komemoriranju žrtava Holokausta te izgradnji tolerancije i solidarnosti u EU, čemu svjedoči i izložba koja je u sklopu ovog projekta nedavno otvorena u Čakovcu.

Na otvorenju izložbe, nakon pozdravnog govora predsjednika ŽO Čakovec dr. Andreja Pala, gostima su se obratili predstavnici Sinagoge Maribor i grada Lendave. Autorica izložbe Mirjam Despinić-Biškup objasnila je značaj i koncept izložbe kroz fotografije i fragmente svjedočanstava preživjelih i potomaka žrtava Holokausta s područja Međimurja, kao uvod u knjigu i dokumentarni film koji će biti predstavljeni u travnju 2023. godine.

Nakon zajedničkog druženja pred prepunom dvoranom Doma kulture Čakovec, održan je koncert kantora Nikole Davida uz pratnju pijanistice Maje Grujić te Kontra-kvarteta iz Maribora koji su stanovnicima Čakovca dočarali dio židovskog glazbenog stvaralaštva. Cijeli događaj bio je jako dobro organiziran, dobro posjećen i pridonio je tome da nikad ne zaboravimo Holokaust i njegove žrtve.

SKUP SJEĆANJA NA KRISTALNU NOĆ U ZAGREBU

PIŠE: MAŠA TAUŠAN

Zagreb. Još jedna komemoracija Kristalne noći, još jedan podsjetnik kako takvi pokreti počinju, kritika zbog nesjećanja i nekoliko svjedočanstava pročitanih okupljenima — i uvijek isto pitanje koje si prisutni postavljaju — može li se tako nešto ponoviti. Jer kao što je na skupu rečeno, sastojci za početak pokreta poput fašizma i nacizma su tu. “Sastajemo se da podsjetimo kamo pokreti slični nacizmu i fašizmu mogu odvesti. Ali možda prije svega zbog toga da podsjetimo kako ti pokreti počinju. Jer kako počinju, to možemo vidjeti danas oko nas. Noseće ideje fašizma i nacizma postojale su prije njih i nažalost nisu nestale s njima”, rekao je Zoran Pusić, predsjednik Antifašističke lige RH koja je zajedno sa Židovskom općinom Zagreb 9. studenoga organizirala na Trgu žrtava fašizma komemoraciju na 84. obljetnicu Kristalne noći, pogroma nad Židovima u Njemačkoj i Austriji.

Predsjednik Židovske općine Zagreb i Koordinacije židovskih općina u Hrvatskoj dr. Ognjen Kraus, kratko se obratio okupljenima i rekao kako je iznenađen time što javna televizija taj dan, 9. studenoga, u emisiji “Dogodilo se na današnji dan” nije rekla ni jednu riječ o Kristalnoj noći. “Zaista sam iznenađen da HTV danas nije imao mogućnosti, ili nije želio, u emisiji koju svaki dan slušam, ‘Dogodilo se na današnji dan’, reći i jednu riječ o ovom današnjem danu, o Kristalnoj noći

koja je jedan od najstrašnijih dana u povijesti čovječanstva”, istaknuo je.

Kristalna noć nije samo povijesni događaj koji se nama više nikad ne može dogoditi, svi osnovni sastojci za pripremu sličnih događaja postoje i u današnjem svijetu — mržnja prema drugima i drugačijima, njihova dehumanizacija, beskompromisni klerikalizam i netrpeljivost tamo gdje bi trebalo stajati suosjećanje, rečeno je na skupu.

Prisutni na skupu bili su, među ostalima, veleposlanici ili predstavnici veleposlanstva Australije, Austrije, Belgije, Francuske, Izraela, Norveške, Velike Britanije, Njemačke, Srbije i Nizozemske, kao i zamjenik gradonačelnika Zagreba Luka Korlaet i gradski zastupnici Rada Borić i Vilim Matula.

Matula je pročitao pismo djevojčice Sofije Singer Ravnateljstvu ustaškog redarstva s molbom za oslobođenje njezinog oca, kao i dio Zakonskih odredbi o zaštiti arijevske krvi i časti hrvatskog naroda. Redateljica Dana Budisavljević pročitala je svjedočanstvo djevojčice iz Nürnberga o Kristalnoj noći koje počinje ovako: “Tu noć probudila me buka, urlanje i vriskovi. Osam mladih jurišnika, pijani ili izluđeni od nasilja upali su u naš dom”.

Stotinjak okupljenih zapalilo je na kraju skupa svijeće na rubu fontane na Trgu žrtava fašizma kao tradicionalni iskaz sjećanja na ovaj dan.

DR. OGNJEN KRAUS

Kristalnu noć, pogrom nad Židovima potaknula je i kao spontane demonstracije organizirala nacistička stranka. Prema službenim podacima, u tim demonstracijama ubijen je, kako je rečeno, 91 Židov, spaljene gotovo sve sinagoge u Njemačkoj i Austriji, porazbijano i opljačkano oko 7.500 dućana čiji su vlasnici bili Židovi, a po razbijenom staklu njihovih izloga, taj pogrom je i dobio ime.

JUBILARNO IZDANJE PROJEKTA “ZNANJEM PROTIV MRŽNJE”

PIŠE: MILIVOJ DRETAR

U Osnovnoj školi Petrijanec, u Varaždinskoj županiji, svečano je obilježeno deset godina provedbe projekta “Znanjem protiv mržnje” za učenike i profesore osnovnih i srednjih škola. Sve je počelo 2012. na Međunarodni dan borbe protiv fašizma, antisemitizma i ksenofobije koji se obilježava 9. studenog, na godišnjicu Kristalne noći. Kako svaki projekt ima neko zaštitno lice, tako je i Herschel Grynszpan postao zaštitno lice ovog projekta. Lik mladog Židova koji je u očaju od sudbine svojih izbjeglih roditelja počinio atentat na njemačkog diplomatu u Parizu, uzrokujući nacistički pogrom nad Židovima, bio je uvod svakog skupa.

Projekt je započeo 2012. okupljanjem na zaboravljenom Židovskom groblju u Varaždinu gdje su učenici sadili lukovice žutog šafrana u sklopu “The Crocus Projecta”, a nastavilo se u Glazbenoj školi gdje su bila predavanja uz pratnju gošće Michal Hershkovitz, tadašnje zamjenice veleposlanika Izraela. Pokazalo se da je takvo druženje potrebno, iskazan je interes za nastavkom i krenulo se u planiranje novog izdanja. Od tada su se promijenile lokacije: Novi Marof, Ivanec, Varaždinske Toplice, Maruševac, Lepoglava, Koprivnica i Varaždin te konačno Petrijanec. Kao partneri, izredalo se osam veleposlanstava iz Zagreba. Autor projekta i koordinator stručno-edukativnog skupa je prof. Milivoj Dretar. U deset godina održavanja skupova po školama i knjižnicama, učenike se poticalo na samostalno

MILIVOJ DRETAR SA SVOJIM UČENICIMA

istraživanje, kreativnost, promišljanje o nekim manje poznatim povijesnim događajima, promicanje pozitivnih vrijednosti u društvu. Svako je izdanje projekta imalo središnju temu koju se povezivalo sa svakodnevicom, tako se i ove godine osvrnulo na tragične događaje u Ukrajini. A kao posebno zadovoljstvo uvijek je bilo vidjeti zainteresirana dječja lica, ruke u zraku, komentare i pitanja. Sve je odrađeno volonterski, čak i filmske projekcije ostvarenesu bez naknade. Deset godina nije mnogo, ali ni malo. Promjene kroz to vrijeme već su vidljive — derutna sina-

goga u Varaždinu svečano je obnovljena; po Židovskom groblju vode se edukativni posjeti. I druge škole su pokrenule slične “građanske projekte”. Rodili su se i Susreti mladih gdje se pod egidom Zajednice antifašističkih udruga okupljaju učenici i upoznaju s tematikom NOB-a.

Za dostojanstvenu jubilarnu svečanost pobrinuli su se učenici i učiteljice OŠ Petrijanec, goste su zadivili dramskim prikazom i glazbenom točkom te izložbom o Ani Frank u predvorju škole. Gošća partnerskog Veleposlanstva Portugalske Republike bila je gđa Maria José Homem,

direktorica obrazovnog centra Camões. Predstavila je životopis Aristidesa de Sousa Mendesa (1885.-1954.), portugalskog konzula u Bordeauxu tijekom Drugog svjetskog rata. "Izdajući vize kojima se moglo otputovati u nezaraćene države, spasio je na tisuće života izbjeglica. De Sousa Mendes je zbog toga otpušten iz diplomatske službe Salazarovog režima, zapao u financijske neprilike, a na kraju umro zaboravljen i diskreditiran. Danas se o njemu drukčije govori, a posebno smo zadovoljni što je postao Pravednik

među narodima i što se njegova kuća obnavlja i pretvara u muzej", istaknula je Homem. Uz projekciju filma "Svjetlo u tami" govorile su saborska zastupnica Barbara Antolić Vupora i Irina Helga Breskvar, unuka Pravednika Ivana Breskvara koja je učenicima pokazala djedovu medalju i priznanje. Bilo je govora i o petrijanečkoj obitelji Pollak koja je nestala u Holokaustu te je obnovljena inicijativa prema Općini Petrijanec da se mjesto njihova zadnjeg boravišta simbolično obilježi. Kuća obitelji Pollak

sada se nalazi u vlasništvu Općine i prof. Dretar smatra da se spomen-ploča treba nalaziti upravo na toj zgradi. Učenici su uživali i u predavanju i radionici o Ani Frank, autorici slavnog Dnevnika, koja je vječna inspiracija svim tinejdžerima. Ovogodišnjim izdanjem "Znanjem protiv mržnje" prigodno je obilježen i Međunarodni dan tolerancije koji se obilježava 16. studenoga.

U HRVATSKU STIGAO TOLI

PIŠE: MILIVOJ DRETAR

Sredinom studenog za hrvatske nastavnike povijesti i društvenih predmeta organiziran je peterodnevn seminar pod aktivnim naslovom "Učiti o prošlosti — djelovati za budućnost". Iako većina učesnika nikad nije čula za TOLI, organizatorima i gostima itekako je poznata skraćenica za The Olga Lengyel Institute iz SAD-a. Olga Lengyel je bila mađarska Židovka, rođena 1908. na tlu današnje Rumunjske, koja je 1944. zajedno s obitelji deportirana u Auschwitz-Birkenau. U logoru su ubijeni njeni roditelji i dva sina, a u Maršu smrti umro je i suprug dr. Miklos Lengyel. Olga je jedina preživjela iz uže obitelji. Poslije rata sudjelovala je kao svjedok optužbe protiv dr. Mengelea i na suđenjima nacističkim ratnim zločincima. O svojim sjećanjima na proživljene strahote u logoru objavila je 1947. knjigu "Five Chimneys" (Pet dimnjaka) koja se i danas koristi u nastavi američkih škola.

Poslije je emigrirala je u SAD gdje je u New Yorku osnovala Memorial Bookstore. Cijeli život Olga je posvetila istraživanju zločina Holokausta i edukaciji protiv mržnje i netolerancije. Pred smrt svoju je zbirku ostavila Memorijalnoj knjižnici koja je prerasla u The Olga Lengyel Institute, jednu od vodećih nevladinih organizacija za edukaciju o Holokaustu. TOLI već desetljećima djeluje u SAD-u i europskim državama, a od ove godine krenuo je i prvi seminar za hrvatske nastavnike.

Seminar su zajedno otvorili Gary Koren, veleposlanik Države Izrael, Sanja Zoričić Tabaković, predstavnica Židovske općine Zagreb te Vesna Teršelič, voditeljica Documente. Koordinatorica je bila Oana Nestian-Sandu, direktorica međunarodnih programa u TOLI-u. Glavni cilj aktivnosti je pridonijeti unaprjeđenju kvalitete poučavanja o Holokaustu i ljudskim pravima u Hrvatskoj. Tijekom pet radnih dana, nastavnici su učili o povijesti Holokausta u Europi i Hrvatskoj, imali prilike slušati svjedočenje preživjelog Darka Fischera iz Osijeka te sudjelovali

u radionicama o pedagoškim pristupima poučavanju o ovoj važnoj povijesnoj temi kroz perspektivu ljudskih prava. Posebne gošće stigle su iz Izraela, predstavnice muzeja Kuća boraca iz geta. Sudionici su obišli centar Zagreba, a posebno ih se dojmio kamen spoticanja pred kućom Lee Deutsch. Zadnjeg dana sudionici su posjetili Židovsku općinu sa sinagogom, uz prezentaciju o povijesti i radu Općine. Za razliku od drugih seminara koji se odvijaju u Hrvatskoj, TOLI svojim sudionicima nudi i manje financijske potpore za školske projekte pa će biti zanimljivo iduće godine vidjeti što se ostvarilo u planu edukacije o Holokaustu.

POSJET ŽENSKE SEKCIJE ŽIDOVSKJE OPĆINE ZAGREB KOPRIVNICI

PIŠE: NARCISA POTEŽICA

SINAGOGA U KOPRIVNICI

Odlazak članica Ženske sekcije Židovske općine Zagreb u Koprivnicu trebao se ostvariti prije dvije godine u veljači 2020. ali je zbog korone bio odgođen. Tako je izlet u Koprivnicu organiziran 14. listopada 2022. i u prvom redu cilj je bio posjet sinagogi u Koprivnici.

Prema programu, u pratnji turističkog vodiča, obilazak je započeo odlaskom na koprivničko židovsko groblje, gdje je na ulazu od nekadašnje mrtvačnice ostao samo obnovljen prednji zid. Otišli smo do spomenika Židovima koji su stradali od 1941. do 1945. godine, a tu je i velika spomen ploča poginulima u Prvom svjetskom ratu. Sunčan dan je pogodio obilasku grobova, a neki među nama prošli su imena rodbine naših poznanica.

Prošli smo također pokraj prvog ustaškog logora u NDH, logora "Danice" (naziv po nekadašnjoj tvornici umjetnih

gnojiva) koji je osnovan 29. travnja 1941. godine. Radilo se ustvari o sabirnom logoru u kojem je od 29. lipnja 1941. do 1942. bio zatvoren veliki broj Židova, nekoliko stotina (oko 350) ih je tamo umrlo a ostali su odvedeni u logore od Jasenovca do Auschwitza.

Nastavili smo s upoznavanjem grada Podravkinog pijetla i Vegete uz objašnjenje našeg vodiča gospođe Katarine — šetnjom od ostatka renesansne tvrđave do Muzeja grada Koprivnice, gdje su arheološke, etnografske, likovne i kulturno-povijesne zbirke. Našu pažnju su posebno privukli srebrni predmeti koji su pripadali Židovima i koji su korišteni pri određenim blagdanima. U Muzeju je i novi nedavno otvoreni multimedijски odjel koji prikazuje tradiciju proizvodnje vina u vinorodnoj Podravini.

Poslije predaha u parku krenuli smo do sinagoge koja se nalazi u centru grada. Koprivnička sinagoga ima povijesno značenje, sredinom 19. stoljeća (godine 1869.) u Koprivnici je živjelo stotinjak Židova i sami su financirali izgradnju sinagoge. Dizajnirana je u arhitektonskom ateljeu Hönigsberg i Deutsch, izgrađena 1875. zajedno sa židovskom školom, a 1937. ju je renovirao arhitekt Slavko Löwy. Tijekom Drugog svjetskog rata sinagoga je devastirana i pretvorena u zatvor, a od sinagoge su jedino ostale orgulje. Poslije 1945. u sinagogi je bio poslovni prostor i

skladište krojačnice, a od 2011. započela je obnova sinagoge kao zaštićenog spomenika kulture. Sredstva za uređenje dobilo je Ministarstvo kulture i medija iz Fonda solidarnosti Europske unije i dodijelilo da gradu Koprivnici. Od 2021. godine to je Kulturni centar dr. Krešimir Švarc. Sada su u tijeku građevinski radovi, ali privremeno se u njoj ostvaruju programi izložbi. Dan prije našeg posjeta, svečano je otvorena zanimljiva izložba radova umjetnice Gordane Špoljar Andrašić, a autorica nam je predstavila svoja djela.

Za nas je bio poseban doživljaj sjediti u zgradi sinagoge koja ipak za razliku od zagrebačke nije srušena. Nadamo se da ćemo uskoro dočekati konačno uređenu fasadu i čitav unutarnji prostor s galerijom, a grad Koprivnica će dobiti prekrasnu koncertnu dvoranu i mogućnost postavljanja izložbi te mjesto za odvijanje kulturnih programa.

Inače danas u Koprivnici živi desetak Židova.

Izlet je završio zajedničkim ručkom u poznatoj restauraciji-pivnici "Kraluš" u povijesnom zdanju na glavnom Trgu koji se upravo preuređuje. Ručali smo na terasi pod suncobranima, uživali u ugodnom razgovoru i zahvaljujući trudu naše predsjednice Ženske sekcije ŽOZ-a Fanike Zeit-Grgurić bio je to sadržajan i lijep izlet pa smo se u predvečerje zadovoljni vratili u Zagreb.

“IZRAEL — NAROD U DANU ROĐEN”: IMPOZANTNA KNJIGA O POVIJESTI JEDNOG NARODA I DRŽAVE

PIŠE: NATAŠA BARAC

U izdanju Školske knjige nedavno je izašla impozantna (i prelijepa) knjiga “Izrael — narod u danu rođen” hrvatskog politologa, povjesničara, prevoditelja i stručnjaka za Bliski istok Borisa Havela. Prvi je to od tri sveska koje će Boris Havel o Izraelu napisati za Školsku knjigu a radi se o fascinantnom djelu koje će zanimati i one koji, kako kaže autor, “nisu vični znanstvenim tekstovima”.

Povodom izlaska prvog sveska, Boris Havel za čitatelje Ha-Kola govori o ovoj knjizi, svom zanimanju za Izrael i povijest, o odnosu prema Židovima tijekom povijesti, te drugim zanimljivim temama.

Knjiga “Izrael — narod u danu rođen” je stvarno impozantno djelo a to je tek prva od tri knjige na ovu temu koje ćete objaviti u izdanju Školske knjige. Koliko dugo ste radili na knjizi i prema Vašem mišljenju, kome je ona prvenstveno namijenjena?

Od vremena života u Izraelu, prije dva deset godina, počeo sam razmišljati o pisanju povijesti toga nevjerojatnog naroda i njegove još nevjerojatnije države.

BORIS HAVEL

Neke sam tekstove o Izraelu napisao još tada, ali sam nakon doseljenja u Hrvatsku 2005. počeo više pisati, istraživati i sustavno prikupljati vrela. Neka završna vizija kako bi ta povijest izgledala oblikovala se prije petnaestak godina i od tada strukturirano radim na tome projektu. No za sva tri sveska sam iskoristio i neke tekstove, a još više vrela, koja sam napisao ili prikupio i prije toga.

Drugi svezak koji će se baviti poviješću Erec Izraela od 135. do 1882. godine bit

će obavljen 2025. godine a treći svezak, u čijem će središtu biti povijest cionizma i Države Izrael, dvije godine kasnije. Koliko vremena je potrebno da se napiše ovako obimno djelo? Posebice s obzirom na nevjerojatan popis literature koju ste koristili?

Potrebno je puno vremena, godine pasioniranog rada i istraživanja. Tijekom pisanja prvoga sveska, dosta sam već radio i na drugom i trećem svesku, tako da očekujem da će mi biti potrebno oko

tri godine da zaokružim i dovršim drugi dio i otprilike toliko za treći. Vrijeme mi nije ključan čimbenik u ovome projektu. Istraživanje i pisanje o Izraelu neopisivo je zanimljivo pa bih na svakom svesku mogao raditi neograničeno dugo. Srećom je tu izdavač i urednik koji postave vremenske okvire i zadaju rokove.

Kakav je osjećaj držati u rukama prvu od tri knjige iza koje stoji, sigurna sam, cjeloživotni rad. Smatrate li ovo djelo na neki način svojim životnim djelom, svojom ostavštinom?

Iskreno, prvi dojam je nevjerojatna iscrpljenost. Zadnje tri godine ova je knjiga bila skoro sve čime sam se bavio, osim obveza Fakultetu političkih znanosti. Bilo je tu puno noćnog rada, rada vikendima, rada tijekom cijelog ljeta, i to ne samo na sadržaju nego i na “tehničkom” dijelu, pisanju citata, pravopisu, provjerkama podataka, sastavljanju zemljovida... Sad kad je knjiga gotova osjećam se kao da sam trčao maraton. Ne sjećam se da sam ikad u životu bio tako iscrpljen, fizički i psihički. Kad je knjiga otišla u tisak neko vrijeme nisam bio u stanju ništa napisati (srećom je bilo ljeto, pa nisam ni morao). Puno puta sam razmišljao nisam li pretjerao s opsegom ovoga projekta. Da nije bilo ljudi koji su mi pomagali i podržavali me — supruga Vera prije svih — sve bi bilo ostalo samo na viziji. Kolegica Bernadica Jurić je mjesecima iščitavala rukopis, predlagala, komentirala i to je bilo neopisivo dragocjeno. Sada više razmišljam o onom dijelu posla koji je još preda mnom, nego o ovome koji je gotov.

Iako se radi o povijesnoj publicistici, moj je dojam bio da se djelo lako čita, na trenutke poput romana. Posebno su zanimljivi citati iz Biblije koji čitatelja uvode u novo poglavlje. Kako ste ih birali?

Knjiga je pisana tako da zainteresira i one čitatelje koji nisu vični znanstvenim tekstovima. Citate iz Biblije sam birao tako da potaknu čitatelja na razmišljanje o nekoj temi, da budu relevantni — ali ne napadni — za poglavlje koje slijedi. Glavna je svrha ove povijesti — sva tri sveska — čitatelju predočiti što se u Izraelu i politici oko Izraela događa danas, a promišljanje o Izraelu uvijek je nužno interdisciplinarno. Teologija i povijest su neodvojivi od politološkog istraživanja židovske državnosti, a usto je i veoma korisno poznavanje barem dijela hebrejske terminologije. Sve sam to pokušao predstaviti čitatelju koji je zainteresiran, ali se nije susretao ni s hebrejskim jezikom, ni s poviješću i teologijom Izraela i prve Crkve (što je obrađeno u prvom svesku), a ni s načinom na koji povijest i teologija usmjeravaju današnja politička previranja u Izraelu. Ovdje valja primijetiti kako je na zadnjim izborima u studenome 2022. druga najveća stranka desne Netanjahuove koalicije stranka religijskih cionista, a ideja religijskog cionizma općenito je u Izraelu snažnija nego ikada prije. Taj je fenomen u većini analiza izraelske politike odsutan, jer je kompliciran. Zapravo je teško razumjeti političke porive različitih židovskih (i drugih) aktera jer je izraelska politika dinamična, a sama ideja židovske države nadilazi sferu politologije i uvijek, iz perspektive dijela aktera, zadire u sferu metafizičkoga. Toj interakciji političkoga, povijesnoga i teološkoga posvećen je prvi svezak, a moja je najveća nada da će od toga, uz znanstvenike, koristiti imati oni koji prvi put odluče pobliže istražiti fenomen drevne i suvremene židovske državnosti. Ako k tome posegnu i za Biblijom i počnu čitati to najdragocjenije duhovno, povijesno i teološko blago ljudske povijesti, koje je svijetu podario židovski narod, onda je sve vrijedilo truda...

Djelo ovakvog obima impozantno je i za tzv. “velike jezike” a ne samo za hrvatski. Kako je došlo do suradnje sa Školskom knjigom?

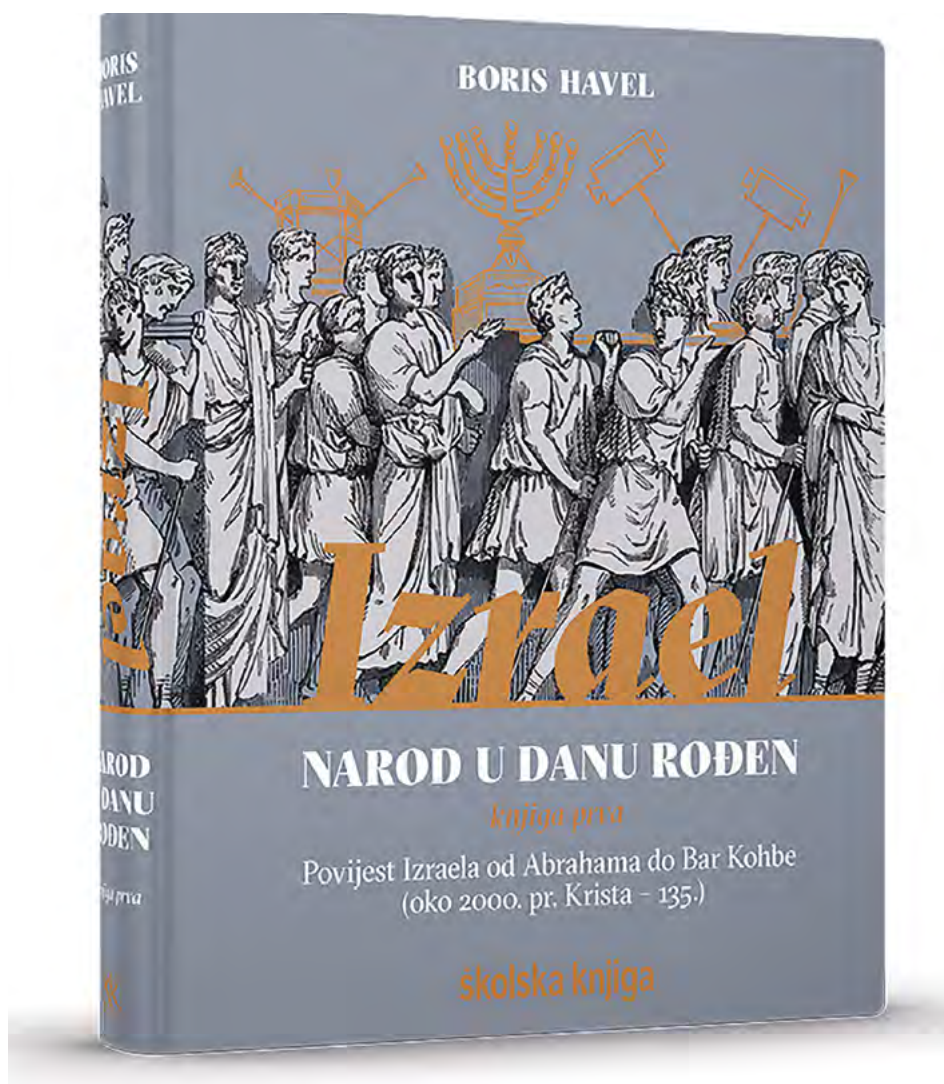
Postoji li povijest Izraela ovakva opsega, u kojoj se podrobno opisuju prošla zbivanja kako bi se shvatila današnja politička previranja u Izraelu, nije mi poznato. Kada sam prvi put pokazao rukopis direktoru Školske knjige Anti Žužulu on je odmah prepoznao da se radi o neobičnom i važnom djelu, kakvo na hrvatskom jeziku ne postoji, i odmah je pristao na suradnju. S lakoćom smo se dogovarali oko svega i doista je veliko zadovoljstvo surađivati s vrhunskom profesionalnom ekipom kakva je ona iz Školske knjige. Školska je knjiga bila prvi izdavač kome sam ponudio rukopis, premda s njima prije nisam surađivao. To je danas najuglednija hrvatska nakladnička kuća, i veoma sam počašćen što su tako spremno pristali na suradnju. Zahvaljujući direktoru Žužulu i uredniku Deniveru Vukeliću priveo sam kraju ovaj prvi svezak i nastavljam rad na drugom i trećem. Izazovi oko izdavanja su golemi. Da spomenem samo jedno: unos hebrejskog teksta u hrvatski latinični vrlo je zahtjevan. Sve su napravili besprijekorno i ovim im putem još jednom zahvaljujem na tome.

Godinama se bavite židovskim temama i Bliskim istokom. Kako je započelo Vaše zanimanje za ove teme? Što ga održava na životu i danas?

Prvo ozbiljno zanimanje za židovski narod potaknulo je čitanje Biblije, tamo negdje osamdesetih godina. Potom me je počelo zanimati pitanje protusemitizma među kršćanima. Kao katolik i Hrvat pitao sam se kako je moguće da su kršćani tijekom povijesti tako često osjećali nenaklonost, neprijateljstvo, pa i mržnju prema Židovima? Ta Isus je Židov

i prema njegovim riječima iz evanđelja po Ivanu “spasenje dolazi od Židova”. Isusova majka Marija je Židovka, svi su apostoli bili Židovi, skoro čitava je prva Crkva bila židovska. Studij na Livets Ord sveučilištu u Uppsali u Švedskoj, a potom i komparativne religije na Hebrejskom sveučilištu u Jeruzalemu, tu mi je neopisivo pomogao. Razumio sam kako je u Crkvu uopće ušao stav nepovjerenja prema Židovima, ali i kako se u Crkvi danas odvija suprotan proces, uvelike zahvaljujući Ratzingeru, kasnije papi Benediktu XVI. Drugo, primijetio sam da su medijska izvješća o Izraelu često neosnovano kritična, jednostrana i pristrana. U Hrvatskoj je to uglavnom povezano s nasljeđem bivše države i Titovog režima koji je bio vrlo aktivan u protuizraelskom taboru nesvrstanih. Taj je režim, sjetimo se, podržavao čak i terorističke skupine poput PLO-a. Za razliku od SFRJ demokratska je Hrvatska velik prijatelj Države Izrael, što se vidi u različitim međunarodnim diplomatskim kontekstima. Ali u hrvatskim se medijima često ne vidi. Razlog neosnovanog kritičkog stava prema Izraelu među novinarima je neznanje (govorim o mlađem naraštaju; svjetonazor i stavove starijeg oblikovali su jugoslavenstvo i nesvrstanstvo), jer se o bliskoistočnim temama osim na Fakultetu političkih znanosti malo gdje u Hrvatskoj uči. Što se tiče protusemitizma, Crkva u Hrvatskoj napravila je puno ne samo na njegovu suzbijanju, nego i na promicanju kršćansko-židovskog prijateljstva, suradnje i poštovanja. I kao znanstvenik i kao kršćanin želim pridonijeti napredovanju takvih odnosa, stvaranju slike o Židovima koja je utemeljena na povijesti, činjenicama, vrelima i zajedničkim vrijednostima.

U knjizi “Izrael — narod u danu rođen” prošlost Izraela je povezana i sa sadašnjošću, uz dodatna objašnjenja

sadašnje situacije. Koliko je, posebice na Bliskom istoku, za razumijevanje današnje situacije potrebno detaljno poznavanje povijesti? Ovo pitanje postavljam jer se kod nas svi razumiju u nogomet i politiku pa tako često i o situaciji u Izraelu daju površne ocjene.

Sva tri sveska ove povijesti Izraela zamišljena su poglavito kao opis današnjih zbivanja u Izraelu i na Bliskom istoku. Iz ovoga prvog sveska čitatelj će moći razumjeti židovsku političku perspektivu,

osnovne premise cionizma, promišljanja protucionizma što su dugo dominirala haredskim židovskim zajednicama, ali i zašto se velik dio židovske religijske zajednice nakon 1967. ipak priklonio cionizmu i danas čini njegov možda najvitalniji dio. Iz ovoga se prvoga sveska može razumjeti i stav kršćana — protužidovski i prožidovski podjednako — u formativnom ranokršćanskom razdoblju, a uvelike i danas. U drugome svesku naglasak je na razvoju arapskoga i muslimanskog političkog stava glede

Svete zemlje, Jeruzalema, Židova, kršćana, države, međunarodnih odnosa itd. Ukratko, bez poznavanja povijesti, današnje prilike na Bliskom istoku ne mogu se ni početi shvaćati. To se ne odnosi samo na Izrael, nego na čitav Bliski istok. U jednom sam ga članku nazvao “škrinjom čuda” jer se zapadni svijet stalno čudi tamošnjim zbivanjima, a čudi se jer Bliski istok promatra iz pozicije neznanja povijesti i pretpostavke kako bliskoistočni politički akteri razmišljaju slično kao europski, a ne razmišljaju. U Hrvatskoj, kako sam rekao, često vlada neupućenost glede bliskoistočnih tema, a neupućenost lako vodi do površnih i netočnih prosudba o svačemu. Ova je povijest Izraela plod ambicije da te neupućenosti bude manje.

Nekoliko godina živjeli ste u Izraelu. Kakva sjećanja nosite iz tog razdoblja?

U Izraelu sam živio od 2002. do početka 2005. kad sam magistrirao na Hebrejskom sveučilištu u Jeruzalemu. Prije toga

sam, od 1990. živio u Švedskoj, a prije toga u rodnom Sarajevu. Prije nego što sam odselio u Izrael osjećao sam naklonost prema Židovima i Izraelu. Mnogi su me tada upozoravali da je ta naklonost idealizirana, da ne poznajem Izrael (prije 2002. samo sam jednom kratko boravio u Izraelu). U određenoj su mjeri bili u pravu. Nakon dvije i pol godine života u Izraelu, naklonost prema toj državi i narodu je ostala i porasla, ali je postala i realističnija. Izrael nije savršena država (nikad nisam ni mislio da jeste). Savršena država ili savršeno društvo ne postoji, ali Izrael u mnogim stvarima može biti uzor. Izraelci su, moje je iskustvo s njima, bučni, izravni, otvoreni, polemični, kadgod svadljivi i grubo na riječima, ali u isto vrijeme srdačni, zahvalni, znatiželjni, odani i dobroćudni. Nimalo me ne čudi da su se nazvali po kaktusu cabar koji je izvana pun oštih bodlja, a iznutra mekan. Prijateljstva s Izraelcima od prije dvadeset godina još uvijek traju. Ovdje moram napomenuti kako sam u Izraelu

susreo i mnogo Arapa, upoznao sam njihovo viđenje arapsko-izraelskog sukoba i nisam neosjetljiv na njihovu nesreću. Kao i u svakom sukobu puno je nedužnih koji stradavaju na obje strane, a Izrael u legitimnoj borbi za opstojnost svoje države i sigurnost građana kadgod nanese nepravdu i zlo. Izrael je sjajan primjer kako se društvena zbivanja nigdje i nikad ne mogu promatrati u crno-bijelom kontrastu, a da se ipak ne pravi kompromis po pitanju temeljnih vrijednosti i shvaćanja. Moje je osnovno shvaćanje da Izrael ima pravo postojati kao židovska država i štititi sigurnost svojih građana, a način na koji to Izraelci rade otvoreni su za propitivanje. Izraelci zapravo ne traže bezuvjetnu apologetiku, nego traže, s pravom, da se Izrael prosuđuje na temelju istih mjerila koja se primjenjuju u druge države i društva. Izraelci cijene samokritičnost i objektivnost. Ne skrivajući da mi je polazišna točka naklonost prema Izraelu, takvu objektivnost pokušavam postići u svojim tekstovima.

DOBROVOLJNI PRILOZI ZA POTREBE ŽIDOVSKJE OPĆINE ZAGREB ZA VJERSKU SEKCIJU ŽOZ-A

- MIRJANA GLUHAK (ZA SINAGOGU) — 530,00 KN
- SUNČANA PUREC — 100,00 KN

ZA SOCIJALNE POTREBE ŽOZ-A

- MILA AJZENŠTAJN STOJČIĆ
(U SPOMEN NA POKOJNOG ŽARKA BABIĆA) — 400,00 KN
- SONJA PEKOTA
(U SPOMEN NA MOJU MAMU VERU VINKOVIĆ WOLLNER) — 400,00 KN

DOBROVOLJNI PRILOZI ZA DOM ZAKLADE LAVOSLAVA SCHWARZA

- OBITELJ SINGER
(U SPOMEN NA IVIGU SINGERA) — 300,00 KN

IMRE KERTÉSZ I HOLOKAUST KOJI NIKADA NIJE U PROŠLOME VREMENU

PIŠE: NATAŠA BARAC

Posjetitelji nekadašnjeg nacističkog logora Auschwitz-Birkenau iz podataka dostupnih u muzeju mogu saznati da je u taj logor 1944. godine deportirano 430.000 mađarskih Židova (razmislite samo na trenutak, molim vas, još jednom o toj brojci. 430.000 — gotovo pola milijuna ljudskih sudbina). Među tih 430.000 mađarskih Židova bio je i Imre Kertész, zasigurno jedan od najvećih književnika našeg doba. Imre Kertész imao je 14 godina kada je deportiran u Auschwitz, a nakon toga u Buchenwald gdje je dočekao oslobođenje. Iskustvo koncentracijskih logora i nevjerojatni talent godinama nakon oslobođenja pretvorili su romane Imre Kertésza u remek-djela i nezaobilazni su za sve one koji vole književnost a trebali bi biti i dio obavezne lektire.

Zahvaljujući izdavačkoj kući Fraktura i odličnim prijevodima s mađarskog jezika Xenije Detoni, hrvatski su čitatelji upoznati s opusom Imre Kertésza. Roman “Čovjek bez sudbine” objavljen je u hrvatskom prijevodu 2003. godine, a sada je ponovno objavljen u predivnoj Frakturinoj ediciji Bodoni. Jako se dobro sjećam osjećaja koji su se u meni probudili kada sam prvi puta čitala Kertésza. Pitala sam se kako je moguće da netko tko je preživio Holokaust piše o nevjero-

IMRE KERTESZ

jatnim užasima, iz očiju mladića-glavnog junaka, gotovo bez emocija i optuživanja. György Köves kao da nije svjestan užasa u kojem se nalazi i jednostavno se na svoj način prilagođava svemu onome što ga okružuje. Književni kritičari smatrali su da upravo ta činjenica, da glavni junak svoju stvarnost ne doživljava neprirodnom ni neuobičajenom, romanu daje “šokantnu autentičnost”.

U novom Bodonijevom izdanju, na kraju romana “Čovjek bez sudbine”, čitatelja čeka i svojevrstni poklon (kojeg nema u prvom izdanju), govor “Heureka!” koji

je Imre Kertész održao na mađarskom jeziku nakon što je primio Nobelovu nagradu 2002. godine a u kojem govori o svojem životnom iskustvu, o svom porijeklu i obitelji. “Biti Židovom po meni je iznova i prije svega moralna zadaća. Ukoliko je do danas Holokaust stvorio kulturu, što se neosporno i dogodilo, njezin isključiv cilj može biti samo u tome da neiskupiva stvarnost putem duha naposljetku porodi iskupljenje, katarzu. Ta je želja bila nadahnuće svemu što sam ikada stvorio”, istaknuo je Kertész. Prema obrazloženju odbora koji dodjeljuje nagradu,

Nobelovu nagradu dobio je “za književno stvaralaštvo koje donosi iskustvo ranjiva pojedinca sučeljenoga s barbarskom samovoljom povijesti”. U govoru održanom na dodjeli Nobelove nagrade, Kertész je, između ostaloga, rekao da se Holokaust u njegovim tekstovima nikada nije mogao javljati u prošleme vremenu. I ta rečenica možda najbolje opisuje Kertészov opus: Holokaust i njegove posljedice provlače se, na ovaj ili na neki drugi način, i kroz druge romane mađarsko-židovskog književnika kao sveprisutna stvarnost koja nije i ne može postati samo dio povijesti, onoga što smo proživjeli i preživjeli i onoga što jednostavno ne možemo ostaviti za nama. Jer Holokaust je u žrtvama koje su preživjele (ali i u svima nama koji živimo u vremenu nakon Holokausta) otvorio neka pitanja na koja nije lako naći jednoznačni odgovor. Svoj roman “Kadiš za nerođeno dijete” Kertész je posvetio djetetu koje junak nije želio imati u svijetu poslije Holokausta, a u romanu “Likvidacija” autor postavlja pitanje je li umjetnost nakon Holokausta uopće moguća. Kertész međutim nije želio da se njegova djela svrstaju u ono što se naziva “književnosti Holokausta”, jer je smatrao da se iskustvo logora ne može obuhvatiti književnim djelom. I doista, imao je djelomično i pravo, jer neke teme kojima se bavio apsolutno su univerzalne.

Imre Kertész rođen je 1929. godine u Budimpešti u židovskoj obitelji srednje klase. Kada je imao 14 godina deportiran je s drugim mađarskim Židovima u Auschwitz gdje je preživio jer je lagao da ima 16 godina. Iz Auschwitza prebačen je u Buchenwald gdje je dočekao oslobođenja. Nakon okončanja Drugog svjetskog rata, vraća se u svoj rodni grad, završava gimnaziju i počinje raditi kao novinar i prevoditelj. Veliki književni talent zasjenio je njegov drugi talent: prevođenje. Na mađarski je preveo, između ostaloga, djela Friedricha

Nietzschea, Sigmunda Freuda, Ludwiga Wittgensteina i Eliasa Canettija. Svoje najpoznatije djelo “Čovjek bez sudbine” počeo je pisati 1960. a objavljuje ga tek 1975. godine. Iako su neki kritičari smatrali da se radi o kvazi-autobiografiji, sam je autor odbijao takve navode tvrdeći da u romanu nema jakih biografskih veza s njegovim životom. Roman koji je danas jedan od najvažniji romana s temama Holokausta, na početku nije bio dobro prihvaćen i u Mađarskoj je bio bez odjeka. O tom teškom iskustvu neprihvatanja svoga djela, Kertész je napisao roman “Fijasko”, objavljen 1988. godine. Za svoj je književni rad, osim Nobelove nagrade, dobio i niz drugih uglednih nagrada. Imre Kertész preminuo je 31. ožujka 2016. godine u svom dobu u Budimpešti nakon dugogodišnje borbe s Parkinsonovom bolesti.

I na kraju (uz molbu da čitate djela Imre Kertésza), još nekoliko misli velikog književnika koje je izrekao kada je primao Nobelovu nagradu: “Davna proročanstva govore o tome da je Bog mrtav. Neosporno je da smo nakon Auschwitzta ostali sami. Svoje vrijednosti moramo stvarati sami, iz dana u dan, uporno, no s nevidljivom etičkom radinošću, koja će te vrednote na kraju iznjedruti na svjetlo dana i možda posvetiti u novoj europskoj kulturi”.

Od 430.000 mađarskih Židova deportiranih u Auschwitz većina ih nije preživjela. Da nije lagao o svojim godinama, ta bi sudbina vjerojatno dočekala i Imru Kertésza i svijet nikada ne bi imao prilike upoznati njegov književni talent. Koliko je drugih nevjerojatnih talenata ubijeno u Holokaustu? To je samo još jedno od pitanja na koje nikada nećemo dobiti odgovor.

EDDY DE WIND I SVJEDOČANSTVO IZ PRVE RUKE O ŽIVOTU LOGORAŠA U AUSCHWITZU

PIŠE: NATAŠA BARAC

Preživjele žrtve Holokausta nosile su se, svaka na svoj način, s onime što su proživjeli. Neke žrtve nikada nisu pričale o svemu što su vidjele, neke su počele svoja iskustva dijeliti nakon puno godina, neke žrtve, poput Prima Levija, nisu mogle pronaći razloge za život nakon Holokausta. Bilo je i onih koji su spas pokušavali pronaći u pisanju, pa tako danas imamo prilično bogatu književnost iz razdoblja Holokausta. Malo je onih, međutim, koji su o svom stravičnom iskustvu života i preživljavanja nacističkih koncentracijskih logora počeli pisati još u samom logoru. Jedan od tih rijetkih preživjelih žrtava je Eddy de Wind, koji je svoje memoare bilježio iz dana u dan u zloglasnom nacističkom logoru smrti Auschwitz-Birkenau. Upravo zbog tog nevjerojatnog svjedočanstva “iz prve ruke” knjiga “Posljednja postaja Auschwitz, moja priča iz logora (1943.-1945.)” (izdavač V.B.Z., prijevod s nizozemskog jezika Radovan Lučić) čitateljima pruža uvid u svakodnevnici — i iz današnje naše perspektive nemoguć i apsolutno nezamisliv — život u logoru koji je postao sinonim patnji i užasa Holokausta. Ova knjiga zauzima posebno mjesto među sličnim knjigama posvećenima iskustvima žrtava logora,

jer je riječ o vjerojatno jedinom pisanom svjedočanstvu logoraša nastalom u samom Auschwitzu. Tekst ove knjige nije naknadno mijenjan ili prilagođavan, a nije ni pisan prema sjećanjima ili kasnijim saznanjima, kao što je to često slučaj s knjigama nastalim puno godina nakon kraja Drugog svjetskog rata. Upravo to, kako ističe i sam izdavač hrvatskog prijevoda, “Da Windovu knjigu čini izvornom i daje joj veliku povijesnu vrijednost”.

Eddy de Wind rođen je 6. veljače 1916. godine u Nizozemskoj. Bio je nizozemsko-židovski liječnik, psihijatar i psihoanalitičar, a poznat je i po tome što je bio posljednji Židov koji je prije rata diplomirao na uglednom i najstarijem nizozemskom sveučilištu Leiden. Na početku rata živio je u Amsterdamu gdje su ga 23. veljače 1941. Nijemci uhitili u staroj židovskoj četvrti. U zamjenu za jamstvo da mu majku, s kojom je bio posebno vezan nakon smrti oca, neće poslati u Auschwitz, dobrovoljno je pristao raditi kao liječnik u tranzitnom logoru Westerbork. U logor je stigao početkom 1943. i tamo upoznao mladu bolničarku Friedel Komornik, zaljubio se te ju samo nekoliko tjedana nakon poznanstva i zaprosio. Friedel i Eddy su se vjenčali a

EDDY DE WIND

u rujnu 1943. deportirani su u Auschwitz, gdje su odmah razdvojeni. Eddy je zahvaljujući svom liječničkom pozivu te poznavanju jezika (govorio je njemački, nizozemski i francuski jezik), imao određenu slobodu kretanja u logoru i to mu je, uz potrebnu dozu sreće, pomoglo da preživi. Friedel je bila smještena u Blok 10. gdje su nacisti provodili eksperimente nad ženama. Eddy je pokušavao na sve moguće načine ostati u kontaktu sa svojom suprugom a zbog toga se često izlagao raznim opasnostima. “Između nas dvoje je deset metara. Kad poželim tu daleku slobodu, naginjem se kroz

prozor. Friedel ne može ni to, ona je logorašica s posebnim statusom. Ja se još mogu slobodno kretati po logoru. Friedel ne može ni to”, zapisao je u svojim memoarima Eddy.

Eddy de Wind u svoju je bilježnicu zapisivao nerealnu svakodnevnost koja ga je okruživala te je tako uspio zabilježiti život u Auschwitzu. Zahvaljujući njegovim zapisima, čitatelj može dobiti, koliko je to uopće moguće ili zamislivo, uvid u ono što su logoraši proživljavali i kako je izgledao život u nacističkom logoru poput Auschwitza. Da Wind je svoja zapažanja zapisivao gotovo mehanički: “Nakon tjedan dana uspjeli su urediti i očistiti blok. Pacijenti su ležali pod dekama koje su još pokazivale ostate prljavština njihovih prethodnika. Na sebi su imali košulje koje su se dezinficirale jednom mjesečno, ali se nikada nisu prale pa su bile smeđe od krvi i crne od buha”. Iz njegovih zapisa vidljive su i promjene koje su se događale u logoru te s vremenom sve teža situacija u kojoj su se logoraši nalazili: “Prije šest dana cijeli se logor morao postrojiti. Sve bolničarke i svi bolesnici koji su se još mogli micati morali su poći. Preostali su ostavljeni na ležajevima. Nitko ih nije hranio, nitko ih nije previjao, nitko nije odnosio mrtve”.

Nakon što su pripadnici sovjetske Crvene armije 27. siječnja 1945. oslobodili Auschwitz, De Wind je na njihov zahtjev ostao u logoru još nekoliko mjeseci i brinuo se za bolesne logoraše, De Windovi memoari o užasima logora objavljeni su odmah poslije rata već 1946. godine.

Nakon rata vratio se u Nizozemsku, gdje se specijalizirao kao psihijatar i psihoanalitičar. S obzirom na velike psihičke ali i fizičke traume (Friedel zbog eksperimenata kojima je bila podvrgnuta nije mogla imati djece), brak Eddyja i Friedel nije opstao i oni su se rastali dvanaest godina nakon kraja Drugog svjetskog rata. Eddy se poslije ponovno

oženio i u braku s nežidovkom dobio troje djece.

Eddy de Wind preminuo je 1987. godine u Amsterdamu i kako je sam često isticao, baš kao i veliki broj drugih preživjelih žrtava Holokausta, do kraja

života patio je od osjećaja krivnje što je upravo on uspio preživjeti dok je toliki broj drugih logoraša ubijen. Njegovo svjedočanstvo o životu u Auschwitzu trajni je spomen na sve žrtve Holokausta.

EDDY DE WIND

POSljednja POSTAJA AUSCHWITZ

MOJA PRIČA IZ LOGORA
(1943. - 1945.)

v|b|z

CHARLES PEGUY: “O BERGSONU” — TRAJNA NEUHVATLJIVOST DIJALEKTIKE

PIŠE: JAROSLAV PECNIK

Pojava, skromnog obimom, ali iznimno značajnog djela Charlesa Peguyja “O Bergsonu” (izdavač Sandorf) ima za nas u Hrvatskoj dvostruku vrijednost; iznova nam skreće pozornost na Henrija Bergsona, jednog od najvećih filozofa s prijeloma 19. na 20. stoljeće, ali i upućuje na misao u nas gotovo nepoznatog Charlesa Peguyja, za kojeg je Gilles Deleuze u svom glasovitom “Abecedariju” izjavio “kako nikada nitko nije pisao i neće pisati kao Peguy”, proglasivši ga najvećim stilistom francuskog jezika. Henri Bergson (rođen u Parizu 1859.) svojom “filozofijom života” slovio je za najprodornijeg i najdubljeg analitičara ljudske duše “zarobljene” u neistraženim labirintima naše epohe, originalnog mislioca koji je možda više no itko u povijesti suvremene filozofije imao snažan, gotovo sveobuhvatan utjecaj na generacije umjetnika, posebice književnika (poput Marcela Prousta, Andréa Gidea, Romaina Rollanda) ali i znanstvenika u širokom spektru od psihologije i antro-

pologije do fizike i matematike. A Charles Peguy (rođen 1873. u Orléansu, poginuo kao dragovoljac francuske vojske početkom Prvog svjetskog rata) svojim je pjesničkim i esejističkim tekstovima i knjigama zauzeo istaknuto mjesto u Panteonu francuske i europske kulture, iako su trebale proći godine da bi dobio zaslužen priznanje, jer je za kratkog života bio zanemarivan i ignoriran, čak i nezasluženo etiketiran kao rasist, nacionalist, rigorozni klerik, optuživan za anarhizam i militantni socijalizam, a zapravo se radilo o intelektualcu od formata koji se nije libio upuštati u najvratolomnija kritička propitivanja složenih društvenih fenomena, ne štedeći ni sebe a ni druge, pa su mu oponenti za osvetu “prišivali” upravo ono za što ih je on tako strogo i utemeljeno prozivao.

Bergson, po ocu galicijski, a po majci engleski Židov, već samom činjenicom etničke pripadnosti kod brojnih francuskih intelektualaca radikalno “domoljubne” orijentacije izazivao je zazor, ali je svojom “intuicističkom” filozofijom, svojim utemeljenjem jedinstva antropologije, ontologije, gnoseologije, etike i estetike “iskrčio” posve nove putove ljudskog mišljenja tako da se svome vre-

CP

charles
péguy

o bergsonu

sandorf | tork

menu nametnuo poput ogromnog hrasta čija razgranata krošnja natkriljuje cijelu novodobnu civilizaciju, pa su tog genija puštali na miru, ne bez gunđanja, čak i oni kojima nikako i nikada iz teorijskih, političkih et(n)ičkih, ili nacionalističkih razloga nije bio po volji. Bergson nije bio

samo slavan znanstvenik i filozof, profesor na prestižnom Collège de France, kasnije kao prvi Židov član, a potom i predsjednik francuske Akademije “besmrtnih”, već je 1927. proglašen laureatom Nobelove nagrade za književnost, a tijekom Prvog svjetskog rata surađivao je s američkim predsjednikom Willsonom i razrađivao nacrt Lige naroda. Svi ističu njegovu moralnu gestu kada se u okupiranoj Francuskoj tijekom Drugog svjetskog rata našao na meti antisemita i kada mu je nacistički kolaboracionist, maršal Pétain ponudio izuzeće, a on je to s indignacijom odbio i otišao se registrirati u okupacijski ured kako bi bio obilježen Davidovom zvijezdom. Da nije preminuo u siječnju 1941. bio bi deportiran u jedan od logora smrti.

Charles Peguy, Bergsonov učenik, koji se divio svom učitelju, da bi vremenom postajao sve kritičniji prema njegovim idejama, nakon žestokih napada radikalnih desničara (kojima nije pripadao i kojih se grozio) na slavnog filozofa odlučno je stao u obranu njegove teorijske misli, upozoravajući kako upravo posredovanjem Bergsona i Pascala pronalazi stavove kojima “brani srce i intuiciju od prednosti inteligencije i razuma, metode i znanosti”. Pascala je smatrao Bergsonovim prethodnikom i upravo je on bio Peguyjev “glavni ulog” u raspravama koje su se u Francuskoj intenzivno vodile između 1900. i 1930. pokušavajući “opravdati” Bergsonov “modernizam” (s)vezan uz Pascalove teoreme. Peguy je rezolutno odbacivao “Stvaralačku evoluciju”, kapitalno djelo svog učitelja, smatrajući ga “metafizikom našeg doba”, dakle prilogom razvoju modernizma u kojem je vidio izvorišta svih intelektualnih i filozofskih stranputica.

Nezadovoljan akademskom “normalizacijom” moderniteta, Peguy je napustio školovanje u elitnoj pariškoj Ecole Normale Supérieure smatrajući da unu-

tar “zadanog mišljenja” intelektualne dekadencije nema više što naučiti. Odlučno i strasno se posvetio književnosti i političkom angažmanu i borbi protiv antisemitizma otvoreno braneći nevino okrivljenog i utamničenog časnika francuske vojske Alfreda Dreyfusa čija je jedina stvarna krivnja bila u tomu što je bio Židov. Iskazao se kao izdavač i urednik časopisa “Revue Socialiste” a kasnije i “Revue Blanche” da bi od 1900. pa sve do pogibije uređivao “Cahiers de la Quinzaine”, književni časopis-perjanicu francuske kulture toga doba, u kojem su objavljivale veličine poput H. Bergsona, R. Rollanda itd. Deklarirani kršćanin, duboko vezan uz tradiciju galskog duha i nacionalnu kulturu, ipak je prije i iznad svega držao do intelektualnog poštenja i autentičnih humanističkih i moralnih vrijednosti, tako da ni malo nije dvojio, kako se mora stati u Dreyfusovu obranu, jer to nije samo pitanje osobno časti, već i zalag razvoju tolerantne zajednice u kojoj antisemitizmu naprosto nema mjesta.

Peguy je napisao veći broj drama, tzv. kršćanskih misterija, kasnije sakupljenih u nekoliko svezaka i tiskanih kod slavnog pariškog izdavača “Gallimarda”, a u svojim se “angažiranim” tekstovima bavio politikom i kritikom društva, prije svega kapitalizma, buržoazije, naglašavajući da su u modernom društvu antičke i kršćanske vrijednosti kompromitirane i zalagao se za njihovu rehabilitaciju i revitalizaciju.

Esej “O Bergsonu” (u prijevodu na hrvatski i s instruktivnim pogovorom Marka Gregorića) Peguy je objavio pet mjeseci uoči pogibije, a zapravo se radi o obrani Bergsona i njegove filozofije koju su žestoko napa(da)li. Na početku Peguy piše: “Pristaše Bergsona shvaćaju njegovu filozofiju jednako slabo kao i njegovi protivnici...Bergsonovska revolucija, bergsonovski izum nije bio u izmještanju kraljevstva (razuma, mudrosti, logike i inteligencije...), već u ostvarivanju u

njima revolucije iznutra...Bergsonovska filozofija nije fizika transfera, mehanika, kinematika translacije. Ona je organika. Čak reorganika. I ona je dinamika”. Za njega su filozofije Bergsona i Descartesa bile nerazdvojivo povezane i (us)tvrdio je kako nam je upravo Descartes “ponudio” neobično, “kartezijansko” putovanje na kojem “silazimo, zaustavljamo se, skaćemo, dodirujemo točku koja će biti konačna dolazna točka, a koja je za sada točka časovita polaska, ponovo ulazimo, vraćamo se u točku zastoja, ponovo silazimo u konačnu silaznu točku...”. To što je putovanje neobično, isprekidano, djelomice retrogradno, nije razlog da ga se ne poduzme. Svaka je velika filozofija pustolovina, odnosno ona filozofija koja nije osporavana i nije velika filozofija. Peguy doslovno kaže: “Velika filozofija nije filozofija kojoj se ništa ne može prigovoriti. Nego filozofija bez straha”. Velika filozofija, uvjeren je Peguy, nikada ne donosi konačne presude i ne utvrđuje konačnu istinu; već uvodi stalan nemir, čak nije ni nepobjediva u rasuđivanju. Htjeti biti po svaku cijenu u pravu osobina je primitivizma, znak je vulgarnosti. I na koncu Peguy zaključuje: “Kartezijanizam je u svom principu bio napor da se um dovede do istraživanja istine u znanostima...Bergsonizam je u svom principu bio napor da se um dovede do sjedinjenja s realnosti”.

Nakon Drugog svjetskog rata i Bergson i Peguy su pali u zaborav, tek se Deleuze “usudio” obnoviti interes za dvojicu filozofa, posebice mu je u fokusu bio Peguy kao spona za posredovanje i reaktualizaciju teorijskog Bergsonovog genija, ali na žalost recepcija se “nije prihvatila”. Zašto? Pa upravo stoga što površnom vremenu ne korespondiraju ozbiljne i velike filozofije. Unose nemir, ruše dogme i traže napor, od kojeg se su-vremenost “strmoglavno odvojila”, na koji je već odavno zaboravila.

OTKRIVEN POPIS UMJETNIČKOG BLAGA OTETOG U NDH

PIŠE: BOJANA MRVOŠ PAVIĆ

Zamislite što za neku obitelj, nasljednike koji su izgubili svoje najmilije, i sve što su imali, znači neko umjetničko djelo koje je toj obitelji pripadalo a koje negdje i dalje postoji. Jer njima je važno da se dozna povijesna istina o tom djelu, To je važno za sve u Hrvatskoj, i za njene buduće generacije, poručuje dr. Wesley Fisher, direktor istraživanja u Svjetskoj židovskoj restitucijskoj organizaciji (WJRO), u čijem je okrilju nedavno objavljeno istraživanje “Restitucija pokretne imovine u Hrvatskoj”, povijesne analize KOMZA-e, autorice dr.sc. Naide-Michal Brandl. Ova je, izvanredna profesorica i predstojnica Katedre za judaistiku Filozofskog fakulteta u Zagrebu, napravila povijesnu analizu, i dala djelomičan opis kulturnih objekata koje su Židovima i drugima opljačkali ustaše tijekom Holokausta i nakon rata, kad je te pokretne komunistička vlast nacionalizirala i podijelila državnim institucijama.

KOMZA je osnovana nakon Drugog svjetskog rata kao poslijeratno Povjerenstvo za prikupljanje i zaštitu kulturnih spomenika i starina, a odlukom iz 2019. Vlada RH je njenu zbirku otvorila za javnost. Temeljito istraživanje podrijetla pokretne imovine trebalo bi u sljedećim koracima omogućiti i neosporno pripri-

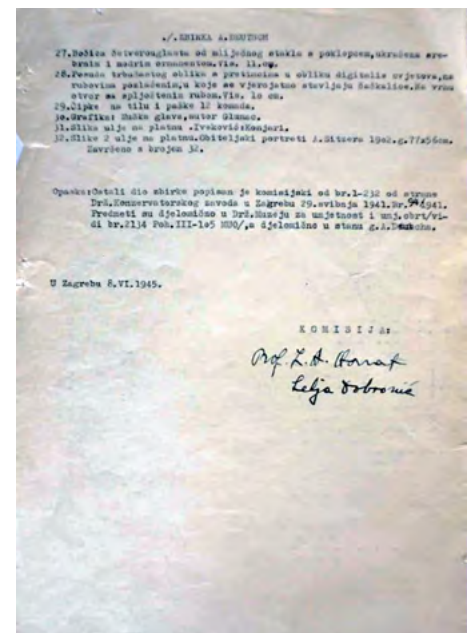
sivanje opljačkane imovine njihovim zakonitim vlasnicima, nadaju se u Vladi.

“Muzeji su u Drugom svjetskom ratu, i nakon njega, nastali tako da su cijele kolekcije ili pojedini predmeti oduzimani vlasnicima. To su arhivske kolekcije iz mučnih vremena, koje nas suočavaju s ratnim oduzimanjem i nacionalizacijom u poraću. Odatle potreba da se provede istraživanje koje bi, ako te stvari i ostaju u muzeju, barem osvijestilo odakle dolaze. Te pokretne, i njihova sudbina, ilustriraju i povijest nastanka naših muzeja, i s tim se društvo treba suočiti”, kazala je dr. Brandl za tjednik Express.

Židovske su pokretne nestale uglavnom u razdoblju NDH. Moguće je da ima i onih koje nisu u izvještaju navedene kao židovske, ali to zapravo jesu, navodi ona.

“Građa je već prije bila dobro obrađena, zahvaljujući Ministarstvu kulture i medija, koje mi je i otvorilo ovaj fond za istraživanje, pa mi za ovo izvješće nije trebalo više od nekoliko mjeseci. Radila sam na njemu tijekom 2020., u lockdownu”, istaknula je dr. Brandl za tjednik.

Kako navodi u uvodu svoga istraživanja, u arhivu Ministarstva kulture RH nalazi se arhivski fond koji sadrži informacije o pokretnoj imovini, pa i onoj preostaloj na-

kon razdoblja Šoe. Arhivska zbirka KOMZA vrlo je korisna za pronalaženje pokretnina nakon Drugoga svjetskog rata. Postoje, međutim, i brojne poteškoće povezane s utvrđivanjem vlasništva nad tom vrstom imovine, budući da joj se, kao pokretnoj imovini, lako gubi trag. Većina pokretnina promijenila je lokaciju tijekom rata: nakon što su vlasnici ili stanari definirani kao Židovi sukladno “rasnim zakonima” NDH bili izbačeni iz svojih stanova/kuća/tvrtki

i rijetko kad su mogli sa sobom ponijeti mali dio svoje pokretne imovine pa je ona ostala na raspolaganju novim korisnicima, ili ju je uzeo netko treći. Kasnije je vjerojatno bila uzeta, prodana ili slično, navodi prof. Brandl. Nadalje, NDH je organizirala skladišta za židovsku pokretnu imovinu na različitim mjestima u državi, gdje su se nalazile židovske općine, a pokretna imovina bila je ili darovana ili prodana. Između ostalog, problem je i to što su vlasnici nakon rata promijenili imena zbog stupanja u brak ili iz drugih razloga.

Navest ćemo neke od vlasnika zbirki obuhvaćenih u izvještaju dr. Brandl. Većini hrvatskih Židova konfiscirana je imovina odmah nakon proglašenja NDH. U početku je lišavanje imovine, navodi profesorica, imalo “sva obilježja legaliziranih pljački — pojedinci ili skupine dolazili su u židovske stanove ili prostore i pljačkali ih, ili preuzimali njihovu imovinu”. Od 121 privatne zbirke predstavljene u KOMZA-i, samo ih je deset očitno u židovskom vlasništvu.

Popis nam otkriva, između ostalog, koliko je vrijednih umjetnina NDH oduzeo obitelji Roberta Deutscha Maceljskog, trgovca drvnom sirovinom i šumskom industrijom — u svibnju 1941. sva umjetnička djela, slike, sagove i antikni namještaj iz bogate zbirke Maceljski stavljeni su pod “zaštitu” Hrvatskog narodnog muzeja, danas Muzeja za umjetnost i obrt, i oduzeti obitelji u rujnu 1942. godine.

Robert i njegov stric Albert Deutsch Maceljski iz velike obitelji koja se bavila drvnom industrijom, bili su i veliki zaljubljenici u umjetnost. Robert je u 30 godina — od otvaranja Salona Ullrich kao prve privatne zagrebačke umjetničke galerije, sve do 1939. — kupio više od 80 slikarskih djela, pa i stare majstore. Sa ženom Hildom, 1943. je deportiran u Auschwitz, gdje su i pogubljeni. Njihova kći Vanja je preživjela. Pokušala je vratiti

zbirku svojih roditelja 1967. godine, ali je, kao američka državljanka, odbijena.

Osim ove, popis navodi i, između ostalih, zbirku Julija Königa, suvlasnika i direktora tvornice kandita i čokolade Union, danas Kraša, te paromlina Rosa, kao i, primjerice, zbirku Malvine Hermann, rođene Steingraber, supruge industrijalca Mirka Hermannia iz Osijeka. Slike, sagovi, porculan, nakit, namještaj, pribor za jelo... dugačak je niz dragocjenosti oduzetih Židovima i drugim nepoćudnima u NDH. Mnoge od tih dragocjenosti i danas gledamo u muzejima. Kako za Express govori i dr. Wesley Fisher, otkriti, urbi et orbi, podrijetlo dragocjenosti u muzejima i galerijama, istinu o njima, jednako je važno koliko i vratiti ih obiteljima. Zato ovo istraživanje ima povijesno značenje.

Robert Deutsch Maceljski (Zagreb, 1884. – Auschwitz, 1943.) bio je trgovac drvnom sirovinom. U lipnju 1941. godine, pod izlikom boljeg očuvanja, predstavnici Konzervatorskog zavoda Hrvatske pregledali su stan obitelji Maceljski na današnjem Trgu žrtava fašizma te identificirali “umjetnine od značajnog umjetničkog i narodnog značaja”. Zbirka im je oduzeta u rujnu 1942. i većinom pohranjena u Muzeju za umjetnost i obrt. Nakon rata umjetničkim djelima pohranjenim u MUO upravljala je KOMZA, a 1947. zbirka biva dodatno raspršena — slike starih majstora prenesene su u Strossmayerovu galeriju starih majstora (ukupno 26 slika iz zbirke), a suvremene umjetničke slike prenesene su u zagrebačku Modernu galeriju. Kći Vanja (1923.–1996.) neuspješno je pokušala vratiti tu zbirku 1958. i 1967. godine.

Druga zbirka koja se navodi pripadala je Albertu Deutschu Maceljskom (Zagreb, 1867. – Zagreb, 1952.), jednom od utemeljitelja Saveza industrijalaca i trgovaca šumskih proizvoda Kraljevine SHS. U spisu Ponova (Ureda za podržavljeni imetak NDH) navodi se da su predmeti i slike iz stana Maceljski zapečaćeni i “stavljani

pod zaštitu Hrvatskog muzeja”, danas MUO. U zapisu KOMZA-e sastavljenom 8. lipnja 1945. u stanu Alberta Deutscha u Zagrebu u Jurišićevoj ulici, spominju se 32 uglavnom mala predmeta. To je, između ostalog, figura od porculana “Španjolka u crvenoj haljini”, vaza od prozirnog brušenog stakla s cvjetovima, bakrorez s natpisom: “Palais im Grossen Garten”, podnos s pripadajućom garniturom: vrčić za kavu, mlijeko, šećernica, s poklopcima, medalja s profilima španjolskih suverena, porculanska figura djevojčice koja podiže suknjicu i tako dalje... Tanjuri, čipke, grafike, obiteljski portreti...

U zbirci Julija Königa navode se antikni satovi, bidermajerski stol od orahova ulaštena drva ukrašen plastičnim letvicama, vitrina bidermajerska od ulaštene orahovine, skupocjeno posuđe, slike, zrcalo... König, rođen u Češkoj 1877. a preminuo u Kanadi nakon Drugog svjetskog rata, došao je u Hrvatsku kao 22-godišnjak, postao je suvlasnik i direktor tvornice kandita i čokolade Union, današnjega Kraša, te paromlina Rosa. Druga je suvlasnica bila njegova supruga, imenjakinja Julia König. Julije je bio i zagrebački židovski aktivist — suosnivač i predsjednik Sportskog društva Makabi, član Centralne uprave Keren Hajesoda i član lože B'nei B'rith “Zagreb 1090”, kao i njegova supruga. Kad je 1928. u Zagrebu osnovan Savez cionističkih žena Kraljevine SHS, Julia König postala je prva predsjednica te organizacije. Uoči Drugog svjetskog rata uključila se u pomoć izbjeglicama iz Njemačke, posebno u prihvaćanje skupine od nekoliko stotina židovske djece koja su u Zagreb stigla u svibnju 1940. s planom da nastave prema mandatnoj Palestini. Kako piše prof. dr. Brandl u svom radu, u lipnju 1941. Julia König podnijela je prijavu vlastima NDH (Ponova) navodeći da su njemačke vlasti rekvirirale stvari kućanstva iz stana u Palmotićevoj 18 (kuća pokraj zgrade Židovske općine)

te da je dala dragocjenosti na ime “židovske kontribucije”. Nakon uspostave NDH König je uhićen s četrdesetak istaknutih i bogatih Židova u Zagrebu kako bi ih se zastrašilo i tako prisililo na prikupljanje kontribucije, no ubrzo su pušteni na slobodu, a Königovo ime, s još šest osoba, našlo se na popisu članova Odbora za kontribuciju. Tad je, čini se, pobjegao iz Zagreba jer nije preuzeo židovski znak. Nakon rata živio je sa suprugom u Kanadi.

KOMZA-in zapis o zbirci König napravljen je također 8. lipnja 1945. godine. Stan je naveden kao stan dr. Ede Bulata, koji je u vrijeme NDH bio njezin posla-

nik u Rumunjskoj, a nakon kapitulacije Italije “ministar za oslobođene krajeve u vladi NDH”. Iz Zagreba Bulat odlazi u svibnju 1945., a od 1947. živi u Argentini. Čini se da je zapisnik o zbirci napravljen u trenutku kad se novi stanar Simonović, voditelj vojne pošte, selio iz stana u Palmotićevoj 18, piše prof. dr. Brandl. Simonović je zatražio da se ta zbirka ne uklanja iz stana dok on tu boravi, a naveo je da će o svojem skorom odlasku obavijestiti KOMZA-u.

Najveća je navedena zbirka u izvještaju ona obitelji Fröhlich (Oskar Fröhlich, Zábřeh, Češka 1879. – Italija 1944.), u njoj

su čak 84 predmeta. Prije Drugog svjetskog rata Oskar je bio ravnatelj i dioničar poduzeća Croatia d.d. za industriju drva. Prema spisima Ponove, Oskar i Berta, rođena Pater, bili su vlasnici kuće na Tuškancu. Dobili su dvoje djece, Franju (1922.) i Adrienu (1924.). Do 1941. godine Berta je bila u sanatoriju u Beču, a Oskar i njegova djeca 1938. preobratili su se na katolicizam. Ovo je najduži popis od svih onih koji se nalaze u KOMZA-i u našem kontekstu, navodi prof. Brandl.

“To može biti zbog činjenice da je tu vilu zauzeo Slavko Kvaternik, jedan od utemeljitelja ustaškog pokreta, osoba

koja je proglasila NDH i formirala privremenu vladu. Bio je ministar domobranstva, nosio je čin vojskovođe, a bio je i ustaški doglavnik. Nakon umirovljenja 1943. preselio se u Austriju. Nakon rata izručen je Jugoslaviji i osuđen na smrt”, navodi profesorica. U zbirci su zabilježeni sljedeći kulturno-povijesni predmeti: pisaći stol 18. st. bogato intarzirani, Kutijica za pisma, Velika stojeća ura, 18. st. marke Rich Colley-London, komoda s 2 ladice, 19. st. s mjedjenim okovima, stolić s mramornom pločom i intarzijama, veliki ormar, dvokrilni s pretincima, 18. st. - u MUO, Muzeju Rijeka, Muzeju Zagreb, svuda ponešto. Tu je i, recimo, Crnčićev

“Stari Zagreb”, kolorirani bakrorez, kao i tri brončana odljeva helenističkih figura (Modern), 165 raznih knjiga (Sveučilišna knjižnica)...

Zbirka Malvine Hermann, rođene Steingraber (1886. – Zagreb 1942.) još je jedan primjer, navodi dr. Brandl. To je ujedno jedini popis pokretnih umjetnina do sada pronađen u zbirci Ponova. Drugi su možda sklonjeni u posebnu arhivsku zbirku, dodaje profesorica, najvjerojatnije u arhiv Konzervatorskog zavoda u tadašnjemu Ministarstvu prosvjete NR Hrvatske, sad vjerojatno u Ministarstvu kulture i medija. WJRO je već pozvao Hrvatsku da otvori sve preostale eviden-

cije o kulturnim dobrima opljačkanim u Holokaustu; da nastavi i proširi “svoj dobar razvoj istraživanja provenijencije”; da objavi popis nevraćenih umjetnina kako bi se lociralo prijeratne vlasnike, odnosno njihove nasljednike; da razvije nacionalnu proceduru prema kojoj se mogu podnijeti zahtjevi za takve opljačkane umjetnine te da se razgovara o pravilnom raspolaganju nepotraživanim umjetninama, bez nasljednika, s predstavnicima Židova koji žive u Hrvatskoj i hrvatskih Židova koji žive u inozemstvu.

Malvina Hermann bila je udovica Mirka Hermannova iz Osijeka, preminulog 1927. Mirko je bio inicijator osnivanja

Tvornice šećera u Osijeku i tvrtke Sjemenar, suosnivač Osječke ljevaonice željeza i Tvornice strojeva. Bio je stručnjak za upravljanje i parcelaciju imanja pri Hrvatskoj zemaljskoj banci i član njezine uprave, kao i jedan od osnivača slobodnozidarske djelatnosti u Osijeku. Iznad svega, bio je mecena i kolekcionar umjetnina. Malvina je veći dio svoje zbirke donirala osječkome muzeju, a 27. siječnja 1941. i zagrebačkoj Gipsoteci te njezinu osnivaču i ravnatelju Antunu Baueru, koji je također bio rodom iz Osijeka.

Gipsoteka grada Zagreba, osnovana 1937. kao muzej odljeva kulturno-povijesnih spomenika i originalnih umjetničkih kiparskih djela, 1950. postaje dio Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti i preimenovana je u Gliptoteku. Od 1940. je smještena u nekadašnjem industrijskom objektu tvornice koža iz 19. stoljeća.

Jelica Ambruš u "Galeriji likovnih umjetnosti u Osijeku", 1994., citira 50 umjetničkih djela zbirke Hermann, među kojima su slike Emanuela Vidovića, Vladimira Beca, Vlahe Bukovca, Ivana Tišova, Bele Čikoš-Sesije, Maksimilijana Vanke, Naste Rojc, Mencija Clementa Crnčića, Vladimira Filakovca, Otona Ivekovića itd., o čemu je pisanu potvrdu 9. svibnja 1941. izdao direktor zagrebačke Gipsoteke Antun Bauer.

Ta donacija stigla je u Osijek u ljeto 1941., a Galerija je otvorena u jesen. Popis primljenih umjetničkih djela nije dovršen jer su detaljni popisi inventara počeli tek nakon Drugog svjetskog rata. U spisu Ponova spominju se 73 djela. Ustaše su gospođu Hermann izbacili iz vile u Bijeničkoj ulici u Zagrebu istog datuma kad je izdana i pisana potvrda o donaciji umjetnina. Kako navodi Melita Švob u "Židovi u Hrvatskoj. Židovske zajednice, II", 2004., Malvina Hermann je ili ubijena ili je počinila samoubojstvo u Zagrebu u kolovozu 1942., a neki drugi izvori tvrde da je ubijena u ustaškom koncentracijskom logoru u Đakovu.

Drugi su problem pokretne umjetnine u hrvatskim muzejima koje su vjerojatno došle s nekog drugog mjesta, prije svega Zbirka Ante Topića Mimara u Strossmayerovoj galeriji starih majstora ili u Muzeju Mimara, navodi prof. Brandl.

Primjerice, Ante Topić Mimara (1898. – 1987.) donirao je Strossmayerovoj galeriji starih majstora 84 umjetnička djela koja su krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina prošlog stoljeća uvrštena u fundus Galerije. Umjetnička djela bila su u vlasništvu Topića najkasnije 1948. godine: o toj činjenici svjedoče tri fotoalbuma koji su predstavili dio njegove zbirke. Ta donacija nije došla s popratnom dokumentacijom koja bi govorila o bilo kojem prethodnom vlasniku, podrijetlu ili okolnostima pod kojima ih je donator stekao. Kako ističe Ivan Ferencak, hrvatski član tima Transfera kulturnih dobara u regiji AlpeAdria u 20. stoljeću (TransCultAA), same slike ponekad su služile kao dokumenti jer je poleđina manjeg broja slika nosila izvratke iz aukcijskih kataloga koji potvrđuju nedavna istraživanja provedena o njihovu kretanju kroz njemačko tržište umjetnina 1930-ih i 1940-ih.

Većina umjetničkih djela sa zagrebačkog područja odnesena je u tadašnji Hrvatski narodni muzej za umjetnost i obrt, danas MUO. Poslije su neka od tih djela završila u različitim muzejima i galerijama, navodi dr. Brandl. Taj se proces, kaže, nastavio i u poraću. U Zagrebu su postojala dva skladišta za židovske pokretnine i još mnogo toga. Predmeti su preraspodijeljeni, prodani i odneseni tijekom rata, ali ta su sabirna mjesta još postojala u neposrednom poraću.

Zbog mnogobrojnih krađa i zlouporabe imovine mnoge pokretnine završile su u privatnom vlasništvu, a ne u rukama države. Kad je završila u rukama države, imovina se često prodavala za simbolične iznose ili donirala raznim pojedincima,

institucijama i udrugama. Često je nemoguće identificirati vlasnike jer su navođeni kao "nepoznati Židovi".

Hrvatski Židovi bili su u izrazito nepovoljnom položaju u svojim nastojanjima da povrate i zadrže nekretnine i ostalu imovinu koju su posjedovali prije Šoe. Znatan dio židovske imovine ostao je bez nasljednika zbog stradanja u Holokaustu; preživjeli ili njihovi nasljednici koji su živjeli u inozemstvu isključeni su iz procesa povrata zbog poratnog zahtjeva za repatrijaciju i stjecanje državljanstva kao neophodnog preduvjeta za to; neki su Židovi bili na meti komunista, a mnogi koji su se vratili, navodi dr. Brandl, emigrirali su pa onda i bili lišeni svoje imovine. Približno 80 posto hrvatskih Židova je ubijeno, a njihova imovina opljačkana i/ili uništena.

Dr. Fisher iz WJRO-a naglašava kako je "identificiranje i povrat ove imovine pitanje pravde, morala, kao i važno povijesno pitanje, nedovoljno poznato javnosti".

"Jednako je važno i otvaranje arhiva od strane države, uvid u materijale koji pokazuju kako su umjetnine prikupljane i odakle", kaže Fischer. Većina tih predmeta, dodaje, nikad vjerojatno neće biti zatražena natrag jer su obitelji uništene i rascjepkane, no vrlo je važno, dodaje, ustanoviti "povijest pripadanja". Puno je pažnje posvećeno ubojicama, a premalo njihovim žrtvama, zaključuje.

Svjetska židovska restitucijska organizacija (WJRO) pozdravlja objavljivanje ovog opsežnog povijesnog izvješća, koje će, nadaju se, omogućiti preživjelima iz Holokausta, njihovim obiteljima i drugima, da podnesu zahtjeve za povrat opljačkane. Drugim riječima, dug je još proces do obeštećenja obitelji. Vraćene nisu ni mnoge nekretnine, čije je vlasništvo mnogo lakše otkriti i potvrditi nego u slučaju pokretnina — mijenjale su vlasnike kroz desetljeća, mnogima se podrijetlo ne zna. No neki je, prvi korak učinjen.

ZABORAVLJENI KNJIŽEVNI GENIJ NAŠE EPOHE VASILIJ GROSSMAN

PIŠE: JAROSLAV PECNIK

Vasilij Semjonovič Grossman (pravim imenom Josif Solomonovič) svojim je, bez ikakvog pretjerivanja, genijalnim perom i spisateljskim umijećem obilježio ne samo iznimno plodno i bogato razdoblje ruske/sovjetske književnosti, već i svekoliku kulturu naše novodobne civilizacije, jer je kao nitko prije (a ni poslije) njega epskom širinom zahvatio tegobno i krvavo staljinsko razdoblje, a istodobno je razotkrio i mehanizme totalitarnih paradigmi sa svim tragičnim i dramatičnim posljedicama za desetke milijuna ljudi koji se u tom svijetu, “rođenom u revoluciji” nisu snašli, ili nisu mogli a ni željeli prihvatiti nova društvena pravila i norme ponašanja, te su samim time postali “objektivnom” smetnjom za normalno funkcioniranje novoformirane, real-socijalističke, klasne zajednice. Time su na sebe navukli stigmatu i bijes novoga režima koji ih je etiketirao izdajcima i neprijateljima sovjetskog društva koje iz ideološko-“higijenskih” razloga, ne birajući sredstva u pravilu treba na-

silno odstraniti. Zaredale su deportacije milijuna “antisovjetskih elemenata na preodgoj” u sibirske gulage, a one koji nisu željeli priznati svoju krivicu (koja u biti nije ni postojala) bili su masovno likvidirani. Snaga i veličina Grossmanove književnosti bila je upravo u tomu što je detaljnije i preciznije od svih drugih razotkrio zločinačku bit staljinizma kao monstruoznog, represivnog sustava.

Mnogi su Grossmana po talentu, erudiciji i zamahu književnog djela uspoređivali s Lavom Tolstojem, tako da su njegovu epopeju “Život i sudbina” nazivali “Rat i mir 20. stoljeća”, ali bez ogleada što se nalazio pod nespornim utjecajem klasika ruskog realizma, on je bio toliko originalan i samosvojan u svom pisanju da ga je teško s bilo kime uspoređivati. Onome tko ne poznaje ili tek nešto površno zna o tim velikim i prijelomnim povijesnim događajima i vremenima ruske, ali i svjetske historije, može se učiniti da Grossman piše o temama o kojima su pisali i toliki drugi ruski pisci i da se tu nema što posebno novoga dodati. Međutim, to je samo dojam, jer on je uvijek prvi ili među prvima artikulirao zabranjene teme, koliko kroz stvarne povijesne ličnosti toliko i fiktionalne junake svojih romana i usudio se otvoreno izjednačavati rusko/sovjetsko i njemačko/nacističko zlo, pokazati koliko tanka linija dijeli

žrtvu od krvnika i kako se često uloge mijenjaju. P(ri)okazao je staljinski gulag kao (metodološko) ishodište nacističkih logora smrti; upozorio je, do najsuptilnijih finesa na sve (ne)vidljive mehanizme podčinjavanja znanosti i umjetnosti, slobodnog, neovisnog i kritičkog mišljenja kontroli totalitarnog uma i sustava, pri čemu između staljinizma i nacizma teško da postoji suštinska razlika, pa čak i u onom rasnom/rasističkom segmentu, jer je antisemitizam bio konstanta u obje ideologije. Hans Magnus Enzensberger u svom eseju o Grossmanu (u knjizi “Überlebenskünstler”) zapisao je: “Svođeci književne račune Grossman je pokušao dokazati da su njemački nacionalsocijalizam i sovjetski komunizam isti. I jedno i drugo su diktature, narodne neprijatelje koji ne odgovaraju njihovom klasnom i rasnom idealu deportiraju u koncentracijske logore i progone Židove. Otvoreno reći tako nešto u sovjetsko doba bilo je nečuveno svetogrđe. Međutim, Grossman u svom romanu Život i sudbina spominje i ubojstvo Trockog, gladomor u Ukrajini i pakt između Hitlera i Staljina. Objašnjavajući sovjetsku vojnu katastrofu početkom rata otkrivio je Staljina koji je 1937. naredio da se u namještenim suđenjima osudi i pogubi više desetaka generala i tisuće časnika. Nije prešutio ni da su vojnici Crvene armije masovno silovali

Njemice...”. Ali ne samo to, Grossman se obračuna(va)o i s vlastitom vjerom u partijsku, komunističku doktrinu, ali time se nije iscrpilo njegovo umjetničko stvaralaštvo; formirao je specifičnu književnu poetiku kojom je reportažu uzvisio na razinu najpotresnije literature. Kao ratni izvjestitelj, zajedno je sa slavnim Iljom Erenburgom, prikupljao i dokumentirao građu o Holokaustu, a tekstovi koje je pri tomu osobno ispisivao poput glasovitog članka “Pakao Treblinke”, ili onih o logoru u Majdaneku, ne samo da su bili prve publikacije o strašnim nacističkim zločinima nad Židovima već su poslužili i kao dokument savezničkim istražiteljima pri izradi optužnice protiv uhićenih nacističkih zločinaca na suđenju u Nürnbergu. Erenburg i Grossman su, kako bi sredili sve materijale i svjedočanstva koja su prikupili o Holokaustu, objavili “Crnu knjigu” (na više od 500 stranica), ali koja usprkos obilju materijala o stravičnim zločinima, iz političkih razloga nije bila objavljena. Tiskani su samo dijelovi i to kod sovjetskog izdavača “Der Emes” (na jidišu), a potom je cenzura zahtijevala da ispuste ili prerade one tekstove koji su se odnosili na antisemitske zločine ukrajinskih fašista i kolaboracionista, što je Grossman odbio. Sovjetska je propaganda inzistirala na tezi da žrtve nacističkog pogroma nisu bili Židovi kao etnički ili religijski entitet, već su to bili sovjetski komunisti, sovjetski građani među kojima je bilo i Židova, što je autorima “Crne knjige” bilo neprihvatljivo i potom je po Staljinovoj zapovijedi cijelo izdanje bilo uništeno. Zbirku originalnih dokumenata vezanih uz “Crnu knjigu” Erenburg je predao Židovskom muzeju u Vilniusu, ali kada je Staljin raspustio sovjetski Židovski antifašistički odbor (u vrijeme antižidovske kampanje 1948. u SSSR-u), direktor muzeja je tajno sve dokumente vratio Erenburgu (kako ne bi bili uništeni), a ovaj ih je sakrio i poslije,

VASILIJ GROSSMAN

u vrijeme Hruščovljeve destalinizacije, poklonio Državi Izrael i danas se nalaze u Jad Vašemu u Jeruzalemu (tu se nalazi i “rukopisni” original “Crne knjige”). Spomenuta je knjiga na ruskom jeziku prvi

puta bila objavljena tek 1980. u Izraelu, a u SSSR-u, u Kijevu 1991. Po mišljenju sovjetskih vlasti, u “Crnoj knjizi” su Grossman i Erenburg “prenaglašavali” zločine nad Židovima koje je trebalo zapravo

predstaviti kao genocid nad Sovjetima, a ne nad Židovima. Nametanje je teme o Holokaustu u Kremlju bilo doživljavano kao antisovjetski čin i zapravo je pravo čudo da su Grossman i Erenburg preživjeli to doba sovjetskog totalitarizma i staljinskog antisemitizma bez većih posljedica, izuzev što su se sve do Staljinove smrti nalazili na listi nepodobnih ili društveno marginaliziranih autora.

Vasilij Semjonovič Grossman rođen je 12. prosinca 1905. u sjedištu istočnoeuropskog hasidizma, Berdičevu, ujedno i centru ukrajinskih Židova kojeg su mnogi nazivali i “volinjskim Jeruzalemom”, u visokoobrazovanoj židovskoj obitelji. Njegov otac Solomon, podrijetlom besarabijski Židov iz bogate trgovačke obitelji, bio je poznati kemičar koji je diplomirao na sveučilištu u Bernu, a majka Jekaterina Vitis (ruska plemkinja židovskih korijena, podrijetlom iz Odese) bila je profesorica francuskog jezika koja je jedno vrijeme studirala u Francuskoj. Vasilij je uz majku bio jako vezan i nikada si nije oprostio što je početkom Drugog svjetskog rata nije sklonio iz Berdičeva, tako da je ubijena 15. rujna 1941. u velikom masakru prilikom kojeg su postrojbe SS-a ubile oko 20.000 Židova. U tom je pogledu H. M. Enzensberger potpuno u pravu kada kaže kako je cjelokupno Grossmanovo djelo nastalo poslije Drugog svjetskog rata zapravo “jedno beskrajno dugo pismo majci...u svakom slučaju svoj čuveni roman Život i sudbina posvetio je uspomeni na nju”. Od malih nogu Vasilij je savršeno vladao francuskim i ruskim jezikom, korektno se služio jidišem, a kasnije je (na)učio hebrejski, dobro je svladao njemački jezik, te je iskazivao veliki talent za glazbu, šah i matematiku. I tijekom gimnazijskog i sveučilišnog obrazovanja isticao se inteligencijom i kritičkim razmišljanjem, a 1929. diplomirao je kemiju na moskovskom sveučilištu kao jedan od najboljih u generaciji. Tri

je godine radio u Donbasu, u rudniku Makajevka, a potom je dobio poziv da vodi Donjecki institut patologije i higijene rada i tu se istakao znanstvenim radovima o otrovnim plinovima. Para-

lelno s tim, predavao je i opću kemiju na Staljinском medicinskom fakultetu. Još za vrijeme studija oženio se kolegicom Galinom (dobili su kćer Kaću), ali brak se ubrzo raspao 1933. jer je supruga

dobila posao u Kijevu, a on u Moskvi. To je i vrijeme kada je Vasilij kao veliki ljubitelj i poznavatelj književnosti počeo objavljivati kratke priče; prvu pod nazivom "U gradu Berdičevu" objavio je još 1929., a koja je kasnije fascinirala filmskog redatelja Aleksandra Aksoldova i potakla ga za snimanje filma "Komesar" (1967.), ali po direktivi KGB-a cenzura je zabranila njegovo prikazivanje optužujući redatelja i već preminulog pisca za antisovjetizam. Aksoldov je za kaznu bio izbačen iz članstva KPSS i protjeran iz Moskve u koju se vratio tek nakon raspada Sovjetskog Saveza.

Već svojom prvom pričom Grossman je na sebe skrenuo pozornost javnosti; Maksim Gorki, Isak Babelj i Mihail Bulgakov su o Grossmanu pisali laude koje su uslijedile i za drugu (prerađenu) verziju priče "Glikauf" (njemački izraz za rudarski pozdrav "sretno") tiskan u almanahu "Godina sedamnaesta". Ali, ubrzo su uslijedila i prva razočaranja; uslijed oštrih kritika morao se odreći priče "Tri smrti" jer su mu prigovarali "naglašenu tolstojevštinu" koja se nije uklapala u zadane obrasce soc-realističke dogme. Usprkos tomu, Grossman se nikada nije oslobodio, a niti odrekao fascinacije književnim djelom Lava Nikolajeviča; samo je na oprezniji način nastavio produbljivati njegove ideje u svojim pričama i romanima, tako da se iz današnje perspektive slobodno može reći kako je Grossman bio njegov najdosljedniji sljedbenik u svekolikoj sovjetskoj literaturi. Općenito uzevši, do 1940. u stvaralačkom pogledu bilo je to iznimno bogato razdoblje Grossmanova života. Zaredale su zbirke priča: "Sreća", "Četiri dana" i "Priče" a u razdoblju 1937.-1940. objavio je prva dva toma nikada dovršene epske trilogije "Stepan Koljčugin" u kojoj je pratio razvoj revolucionarnog pokreta u Rusiji od 1905. do početka Prvog svjetskog rata. Roman je kod čitatelja i kritike pobrao niz pohvala, čak je bio

predložen za državnu nagradu, ali sam je Staljin roman izbacio iz konkurencije rekavši da mu djelo "miriše na židovski menševizam", aludirajući na piščev etnicitet, ali i podsjećajući na njegovog oca, svojedobno istaknutog pristašu menševičke socijaldemokracije i žestokog kritičara lenjinske, boljševičke frakcije. No, bez ogleđa na sve, Grossman je godinama bio miljenik Maksima Gorkog koji se prema njemu postavljao mentorski i nije krio oduševljenje njegovim nesvakidašnjim književnim talentom. Istodobno, uživao je i slavu ne samo mladog pisca (bio je blizak književnoj grupi Prevoj), već i znanstvenika, ali kada su počele godine velikog staljinskog terora (1937.-1939.), masovnih uhićenja, partijskih čistki i političkih monstr-procesa, situacija se gotovo preko noći preokrenula. U to je vrijeme Grossman živio sa svojom ljubavnicom Olgom Mihajlovnom, a kada je NKVD uhitio njenog supruga Borisa Grubera, uhitili su i nju jer su formalno još uvijek bili u braku. Godinu dana je provela u zatvoru, a Grossman je skrbio o njeno dvoje djece. Tek nakon intervencije šefa NKVD-a Ježova pustili su je iz tamnice, a Gruber je bio ubijen u jednom od sibirskih gulaga. Grossman se pokazao kao iznimno hrabar, ali i plemenit čovjek; kada je tajna policija početkom rata 1941. uhitila njegova prijatelja, kritičara A. Roskina, on je preuzeo skrb o njegovoj maloljetnoj kćeri Nataši i praktički o njoj brinuo do završetka fakulteta. Istina, u jednom je trenutku očajanja pokleknuo; u časopisu "Znamja" potpisao je otvoreno pismo s grupom intelektualaca koji su osudili "antisovjetsku zavjeru" Trockog i Buharina; ubrzo je postiđen povukao potpis ne mareći za posljedice i kasnije se čitavog života kajao za iskazanu slabost. Iako se kasnije nalazio pod čestim pritiscima policije i cenzure, nikada više nije pristajao ni na kakav kompromis.

Kada je počeo Drugi svjetski rat, Grossman zarad krhkog zdravlja nije bio mo-

biliziran, ali se prijavio kao dragovoljac i postao ratni dopisnik "Krasnaja zvijezde" za koju je pisao izvještaje s bjeloruske i ukrajinske bojišnice. Tijekom 1942. napisao je i danas pamtljivu priču "Narod je besmrtni", a sudjelovao je i u snimanju snažnog dokumentarnog filma "Bitka za Moskvu" i pokazao je zadivljujuću sposobnost da u skućenim okvirima tzv. socijalističkog realizma nadiđe njegove zadane granice i otvori nove prostore stvaralaštva ne ogriješivši se o partijske direktive. Naročito je postao poznat kao izvjestitelj iz opkoljenog Staljingrada u kojem je proživio stravične dane opsade i herojske obrane grada, a za pokazanu hrabrost bio je odlikovan. Najveće priznanje je doživio kada su riječi iz njegove reportaže s prvih staljingradskih borbenih linija uklesane u čuveni memorijal na Mamajevskom kurganu. O tom razdoblju napisao je knjigu "Staljingrad" a u dopunjeno izdanje objavljeno 1945. dodana je i glasovita reportaža "Pakao Treblinka" i tiskana pod novim nazivom "Ratne godine". Ovim dokumentarističkim djelom na specifičan način otvorio je put onome što će se kasnije nazvati "neslužbenim viđenjem ruske svakodnevice" koje je kasnije prihvatila nova generacija pisaca na čelu s Viktorom Njekrasovim. Ratne su godine u Grossmanovom pismu predstavljene kao velika sinteza ne samo općeljudske kataklizme, već i piščevog poimanja kategorija časti i dužnosti i uopće moralnih vrijednosti u povijesnom kontekstu.

Svršetkom rata Grossman je napustio reportažu i vratio se književnosti i 1946. počeo je rad (koji je trajao sve do 1959.) na romanima, zapravo dvoknjižju "Za pravu stvar" i "Život i sudbina". Prva verzija romana "Za pravu stvar" (1952.) bila je za razliku od pohvala javnosti, kod kritičara dočeka "na nož", ali to Grossmana nije pokolebalo, jer zamislio je napisati prvu veliku sovjetsku epopeju u tolstojevskom

ključu i od toga ni pod koju cijenu nije želio odustati. Kampanju protiv pisca vodio je kritičar Mihail Bubenov tvrdeći da se Grossman kao Židov ne može osloboditi svog kozmopolitizma i da sovjetskom čitatelji želi podvaliti “idejno tuđ roman”. Iako je u međuvremenu Staljin umro, njegov kult ličnosti još uvijek je bio isuviše jak i Grossman je, ukoliko se želio rehabilitirati, morao napraviti preinake u svom tekstu, odnosno knjigu proširiti za poglavlje o značenju Staljinove uloge u obrani Staljingrada. Ali, i te intervencije bile su okarakterizirane štetnima i nedovoljnima; poznati pisac Aleksandar Fadjejev stao je u njegovu obranu rekavši da je roman nepravedno napadnut u čemu su ga podržali Aleksandar Tvardovski, Konstantin Simonov i budući nobelovac Mihail Šolohov koji je na pitanje jednog novinara zašto ne završava dugo najavljivani roman o sovjetskom Domovinskom ratu odgovorio kako nakon Grossmana o temi rata nitko ništa bolje ne može napisati, a “pisati lošije nema smisla”.

Kritika ga je također pokušala natjerati da doradi i svoju dramu “Ako je vjerovati pitagorejcima” (napisanu još 1940., a tiskanu poslije rata) što je Grossman odbio i time si samo dodatno zapečatio sudbinu, jer su izdavači pokazivali sve manji interes za njegov rad, a cenzura je ažurno i pomno sasijecala sve što bi (na)pisao. Usprkos svemu on je 1955. intenzivno počeo raditi na svom životnom djelo, filozofsko-romanesknoj epopeji “Život i sudbina”, a paralelno s tim i na roman-traktatu “Sve teče” (završen 1963.), tako da se danas oba djela smatraju ključnim za razumijevanje njegova stvaralaštva i njima je stekao kulturni status klasika ruske/sovjetske književnosti. Ironijom sudbine, sve to neslužbenim putem, jer su mu oba djela u domovini bila cenzurirana, zabranjena i konficirana a objavljena su tek nakon autorove smrti, kada

su ih Grossmanovi prijatelji, uz cijeli niz zapleta i problema, kao u nekakvom špijunskom filmu, prokrijumčarili na Zapad i na koncu tiskali kod ruskih emigrantskih izdavača. Istina, dijelovi tih knjiga bili su tiskani u SSSR-u, ali u samizdatu, u skromnoj šapirografiranoj nakladi tako da je tih primjeraka bilo iznimno malo budući ih je policija plijenila i uništavala a posjedovanje tih primjeraka tretiralo se kao veleizdajnički čin i bilo je kažnjivo. Ali oba romana kojim je (u)veličao slavu ruske književnosti, danas su monumentalni spomenici ruskoj tzv. podzemnoj kulturi i disidentskoj civilizaciji.

Drugim dijelom epskog dvoknjžja “Život i sudbina” Grossman je želio zahvatiti “totalnu sliku o istini epohe” želeći do kraja i bez ostatka “razoriti” Staljinov kult ličnosti, ali jednako tako i onaj drugi, Lenjinov, uključujući i monstrozne procese prisilne boljševičke kolektivizacije sela, krvavog raskulačivanja seljaka i posljedice velikog gladomora u Ukrajini koji je rezultirao milijunima nevinih ljudskih žrtava. Grossman je prvi otvoreno razotkrio kakav se paklenski plan (s)krio u paktu Hitlera i Staljina (formalno Molotova i Ribbentropa). Nakon što je 1960. dovršio roman, ponudio ga je časopisu “Zastava” i njegovom uredniku Vadimu Koževnjikovu, ali tada je počela, kako to mnogi kažu “tragična kalvarija Grossmanovog rukopisa, možda najveća u povijesti ruske književnosti”. Naime, Koževnjikov je odmah shvatio da je taj rukopis potencijalna “atomska bomba”, jača i ubojitija čak i od Pasternakova “Doktora Živaga”, jer destruirala same temelje sovjetske svemoći i izvore boljševičke ideologije. Rukopis je odmah zaplijenio KGB, u veljači 1961. tajna je policija upala u Grossmanov stan i konfiscirala ostale kopije teksta. Nakon toga, pisac se obratio Savezu književnika SSSR-a, generalnom sekretaru KPSS-a Nikiti Hruščovu moleći ih da o knjizi raskupljaju kritičari, a ne političari. U pismu

Hruščovu je napisao: “Nema ni smisla ni pravde u mom sadašnjem položaju, jer što mi znači fizička sloboda kada se knjiga kojoj sam podario cijeli život nalazi u tamnici. Ne mogu se odreći napisanoga”. Odgovora nije bilo; tek nakon dužeg vremena pozvao ga je partijski ideolog Mihail Suslov i rekao mu da ni ne sanja o tomu da će mu knjiga ikada biti tiskana u SSSR-u, uz ciničan osmjeh dodao: “možda tek za 200 godina”. Ali Grossman nije bio naivan, sakrio je i sačuvao dva rukopisa knjige kod prijatelja Semjona Lipkina i Vjačeslava Lobode koji su ih kasnije dostavili Andreju Saharovu i Vladimiru Vojnoviču da bi oni tekst ilegalno prebacili u Švicarsku i roman “Život i sudbina” pojavio se u francuskom prijevodu u Lausanni kod poznatog izdavača disidentske literature L'Age d'Homme i postao je svjetskom senzacijom. U Rusiji je u integralnom obliku

objavljen u vrijeme perestrojke 1988. Dok su Aleksandar Solženjicin i Varlam Šalamov u svojim djelima prikazali ljudsku patnju i svekoliko zlo staljinskih gulaga, Grossman je želio pokazati usud pojedinca u sovjetskom društvu, a o tomu govori i njegovo posljednje djelo "Sve teče" koje kritika po književnoj snazi i umjetničkoj vrijednosti svrstava uz bok romanu "Život i sudbina". Kroz kritičko propitivanje smisla slobode i dobrote Grossman je raspravljao o besmislu ruske revolucije i povijesti, partijskog terora i države, historijskom i dijalektičkom materijalizmu i na jednom mjestu kaže: "Povijest čovjeka je borba protiv velikog zla koje nastoji smrviti sve i svako zrnice dobrote i čovječnosti". Junak romana Ivan Grigorijevič se nakon trideset godina robijanja po gulazima i sibirskog prognanstva vraća u Moskvu, u

svijet koji više nije njegov, koji ne poznaje i koji mu postaje nepodnošljiviji od života u logoru i azijskim bespućima. Razočaran odlazi u rodnu Abhaziju (pokrajina u Gruziji) u nadi da će s skrasiti u rodnom domu, ali ugledao je samo "korov, drač i šiblje". Grossman kaže: "I stajao je tu, pogrbljen i sijed, sam, a ipak onaj isti, nepromjenjiv". I nastavlja: "Tiranije su vječne, samo se mijenjaju oblici i jezik, ali isto su tako vječne i priče o ljudskim sudbinama u tim hudim vremenima; međutim, čovjeka ništa ne može uništiti, jer čak i oni najgori među nama nisu dozvoljavali da sloboda umre, samim činom što su je željeli dokinuti. Ali, sloboda živi u ljudskim dušama i u njenoj krhkosti je njena veličanstvena i nesalomljiva moć i ljepota".

Posljednje godine života Grossman je proveo teško bolestan od raka i o njemu

je skrblila njegova treća supruga Jekaterina Vasiljevna, bivša supruga slavnog pjesnika i također sibirskog uznika Nikolaja Zabolockog. Grossman je umro 14. rujna 1964. uvjeren da je njegovo životno djelo izgubljeno i kako nikada neće biti tiskano. Sahranjen je, zaboravljen i odbačen na moskovskom Trojekurovskom groblju. Ali, kako vrijeme prolazi riječi i rečenice iz njegovog romana sve jače i intenzivnije odzvanjaju našim svijetom: "Shvatio sam da čovjek nije bespomoćan u borbi sa zlom, shvatio sam da je zlo ma koliko bilo silno, zapravo bespomoćno u borbi s čovjekom. U nemoći besmislene dobrote leži tajna njene besmrtnosti. Ona je nepobjediva".

PREMINULA IZRAELSKA UMJETNICA DINA MERHAV, ROĐENA VINKOVČANKA

PIŠE: J. C.

Velika izraelska umjetnica Dina Merhav, rođena Gross, preminula je sredinom listopada ove godine u Izraelu. Rođena Vinkovčanka, živjela je i radila u jedinstvenom umjetničkom naselju Ein Hod koje je osnovano 1953. godine i u kojem žive samo likovni umjetnici svih profila djelatnosti.

Dina Merhav rođena je 9. ožujka 1936. godine u Vinkovcima. Njezin otac Zlatko bio je sin imućnog židovskog industrijalca Rudolfa Grossa, a majka Štefi je bila iz imućne židovske obitelji Wachslers iz Nove Gradiške. Dina je zajedno s majkom i bratom pred početak rata pobjegla u Split, te potom u Italiju, a zatim 1943. godine u Švicarsku. Rat je preživio i otac Zlatko a 1949. godine obitelj Gross se preselila u Izrael. Dina je pohađala Akademiju Bezalel u Jeruzalemu a kasnije je studirala i kiparstvo. Dina Merhav bavila se i grafičkim dizajnom a tek u četrdeset i osmoj godini života počela se baviti skulpturom. Prvih pet godina umjetničkog djelovanja bavila se kamenom i mramorom a onda je počela raditi i sa željezom. Njezine skulpture postav-

SKULPTURE DINE MERHAV

ljene su u javnim prostorima u Izraelu, Indiji, Švicarskoj, Kanadi, SAD-u, Kini, Makedoniji i u njezinoj rodnoj Hrvatskoj. Dugo godina nakon što se obitelj Gross odselila u Izrael, Dina nije posjećivala svoj rodni grad — prvi je puta u Vinkovce

nakon 1941. godine došla tek 2010. godine, iako je prije toga boravila s obitelji na Jadranu i u Zagrebu.

Svojim Vinkovcima darovala je 11 željeznih skulptura ptica koje su postavljene u parku u ulici Josipa Lovretića uz Bosut,

DINA MERHAV U VINKOVCIIMA

a koje su dio njezinog umjetničkog opusa “Ptice u letu”. Riječ je o željeznim skulpturama ptica u narančastoj, crvenoj i boji hrđe, visokih od 20 do 180 centimetara, dok su 2016. godine postavljene dvije nove skulpture iz istog umjetničkog opusa. “Ptica je simbol slobode. Ona se želi povezati s nebom”, rekla je tom prilikom Dina Merhav. Kako je kazala u jednom razgovoru, njezina ljubav prema željezu nije bila slučajna, jer su se čak “četiri generacije obitelji Gross u Vinkovcima bavile željezom — prvo pradjed Ignjat, pa djed Rudolf, pa moj otac”. U vlasništvu obitelji Gross bila je tvornica “Ferolim”, najveća slavonska tvornica lijevanog poljoprivrednog alata, emajliranih štednja-

ka i peći u razdoblju između dva svjetska rata. Obitelj Gross je posjedovala i trgovine željeznom robom.

Za izuzetna umjetnička ostvarenja postignuta dugogodišnjim bavljenjem grafičkim dizajnom i kiparstvom i promicanje grada Vinkovaca u Europi i svijetu, Dina Merhav dobila je Zlatnu plaketu “Grb grada Vinkovaca”. Dina i njezin brat Danko bili su peta generacija obitelji Gross u Vinkovcima.

“Vinkovci su ponosni na sve svoje umjetnike i umjetnice, među kojima posebno mjesto ima Dina Merhav koja unatoč tome što je davno odselila nikada nije zaboravila svoj rodni grad”, poručili su iz Grada Vinkovaca.

Osim u Vinkovcima, skulpture Dine Merhav nalaze se i na otoku Hvaru i u Zagrebu, te na židovskom groblju u Đakovu gdje se nalazi njezina skulptura “Mir na nebesima”, posvećena žrtvama Holokausta.

Dina Merhav je prije dvije godine dobila i svoju spomen ploču u znak sjećanja na sve stradale Židove u Holokaustu. Spomen ploča postavljena je u organizaciji Građanskog društva “Moji Vinkovci” na kući obitelji Gross u ulici Jurja Dalmatinca 33. u Vinkovcima.

ZIHRONA LIVRAHA!

ODLAZAK MORISA ALBAHARIJA, JEDNOG OD POSljednjih GOVORNIKA LADINA U BIH

PIŠE: F. B.

Moris Albahari, jedan od najistaknutijih židovskih intelektualaca u Bosni i Hercegovini i jedan od posljednjih izvornih govornika ladina u Bosni i Hercegovini, preminuo je 22. listopada 2022. godine u 93. godini.

Prema nekim izvorima, u Bosni i Hercegovini živi još samo troje izvornih govornika ladina, a nekada velika židovska zajednica BIH danas broji oko tisuću članova, od čega većina živi u Sarajevu.

Moris Albahari rođen je 1930. godine u Sanskom Mostu a kao jedanaestogodišnji dječak tijekom Holokausta uspio je pobjeći iz transporta koji je Židove prevozio u logore smrti. Albahari se nakon toga priključio partizanima.

U dokumentarnom filmu "Spašen jezikom" Albahari je govorio tome kako ga je znanje ladina, njegovog materinjeg jezika, spasilo tijekom Holokausta.

"Upoznao sam latinoameričkog pilota u Drvaru i on je mislio da sam mu ja ne-

prijatelj. Pitao sam ga govori li španjolski, rekao je 'da'. Razgovarali smo na ladinu. To je bio jedini način komunikacije", ispričao je Albahari u tom dokumentarcu u kojem su se pojavili i drugi govornici ladina: Jakob Finci, David Kamhi i Ester Kaveson Debevec.

Moris Albahari u tom je filmu govorio i o tome kako je uspio otkriti da je njegova obitelj prije španjolske Inkvizicije živjela u Cordobi a zatim je preko Venecije stigla do Bosne, koja je tada bila dio Otomanskog Carstva, i tu pronašla svoj novi dom.

Nakon Drugog svjetskog rata obitelj Albahari se preselila u Sarajevo, ali u gradu više nije bilo nekadašnje velike židovske zajednice koja je stradala u Holokaustu. Ladino više nije odjekivao sarajevskim ulicama, i uglavnom se koristio samo u židovskim kućama kada stariji članovi nisu željeli da oni mlađi razumiju o čemu razgovaraju.

Moris je imao tek 14 godina kada je Drugi svjetski rat završio te se nastavio školovati. Tijekom svoje bogate karijere, Moris se bavio zrakoplovstvom, završio školu letenja, bio nastavnik letenja, a vođio je i izgradnju sarajevske zračne luke.

Za vrijeme posljednjeg rata u BIH devedesetih godina prošlog stoljeća, Moris se pridružio drugim sarajevskim Židovima u pokušaju da pomognu stanovnicima Sarajeva, grada koji je dugo vremena bio pod opsadom te izložen stalnim napadi-

ma. Sarajevska sinagoga bila je pretvorena u sklonište i pučku kuhinju. Židovska zajednica vodila je i mrežu tajne dostave lijekova te mrežu koja je prenosila poruke iz grada pod opsadom u svijet.

Moris Albahari bio je poznat po tome što je radio dijelio svoje bogato poznavanje povijesti i kulture sefardskih Židova na Balkanu. Jedna od posljednjih želja bila mu je da sarajevskoj obitelji Jeftanović vrati sat kojeg je njegova obitelj čuvala sto godina. Ta mu se želja ispunila u lipnju ove godine kada je u Sarajevo iz Čilea stigla Andrea Jeftanović.

Moris Moco Albahari bio je poseban čovjek a Židovska općina Sarajevo od njega se oprostila lijepim riječima podsjećaju, između ostaloga, na njegove vlastite riječi iz jednog intervjua: "Posebno želim da vrata naše zajednice budu otvorena za sve dobronamjerne sugrađane, bez obzira koje su vjere ili nacije. Uvijek ih dočekujem raširenih ruku u želji da se besmislena mržnja pretvori u ljubav među ljudima. Moj credo najbolje izražava jedna od divnih izreka iz Pirkeavota (Izreke otaca) a to je traktat iz Mišne: 'Budi poput Aronovih učenika. Ljubi mir i stremi ka miru, voli ljude i približi ih Tori'".

Moris Albahari bio je oženjen Elom, djevojački Maestro, a njihov sin David rođen je 1962. godine.

ZIHRONO LIVRAHA!

70. GODIŠNJICA LUKSEMBURŠKIH SPORAZUMA — NJEMAČKA ISPLATILA VIŠE OD 80 MILIJARDI EURA ODŠTETE

PIŠE: NATAŠA BARAC

Njemačka je u rujnu obilježila 70. godišnjicu potpisivanja tzv. Luksemburških sporazuma, dogovora o reparaciji, koji je preživjelim žrtvama Holokausta omogućio da dobiju neku vrstu pravde zbog nacističkih progona Židova tijekom Drugog svjetskog rata. Njemačka je povom ove obljetnice također obećala da će preživjelim žrtvama Holokausta u 2023. godine isplatiti oko 1,2 milijardi eura. Nacistička Njemačka i njezini saveznici ubili su tijekom Drugog svjetskog rata više od 6 milijuna europskih Židova.

“Nacistička eksterminacija europskih Židova ostavila je užasnu prazninu ne samo u globalnom židovskome svijetu, već i u globalnom čovječanstvu”, kazao je Gideon Taylor, predsjednik Konferencije za židovska materijalna potraživanja protiv Njemačke, koja se često naziva Claims Conference a ima sjedište u New Yorku.

“Luksemburški sporazumi postavili su temelje za kompenzacije i restitucije za one preživjele žrtve koje su sve izgubile a ti sporazumi i dalje predstavljaju temelje za nastavak pregovora u korist

POTPISIVANJE LUKSEMBURŠKIH SPORAZUMA

oko 280.000 preživjelih žrtava Holokausta koji danas živi diljem svijeta”, dodao je Taylor.

Njemačka vlada je sredinom rujna pozvala stotine uzvanika na ceremoniju u berlinskom Židovskome muzeju kojom je obilježena 70. godišnjica sporazuma te na taj način još jednom istaknula odgovornost koju Njemačka nosi za prošlost, sadašnjost i za budućnost.

“Luksemburški sporazumi bili su pokušaj da se preuzme moralna odgovor-

nost za poraz moralnosti — pokušaj da se osigura da nije neljudskost ono što ima pravo na posljednju riječ, već da je to ljudskost”, istaknuo je u svom govoru u Židovskom muzeju njemački kancelar Olaf Scholz.

“Luksemburški sporazumi bili su temelj i doveli su do velike financijske kompenzacije. Njemačka je do kraja 2021. godine isplatila više od 80 milijardi eura kompenzacije”, nastavio je te dodao: “Istovremeno, svima koji su u tome sudjelovali bilo je

jasno da se ovim sporazumima ne može isplatiti teška krivnja koju su Nijemci na sebe navukli”.

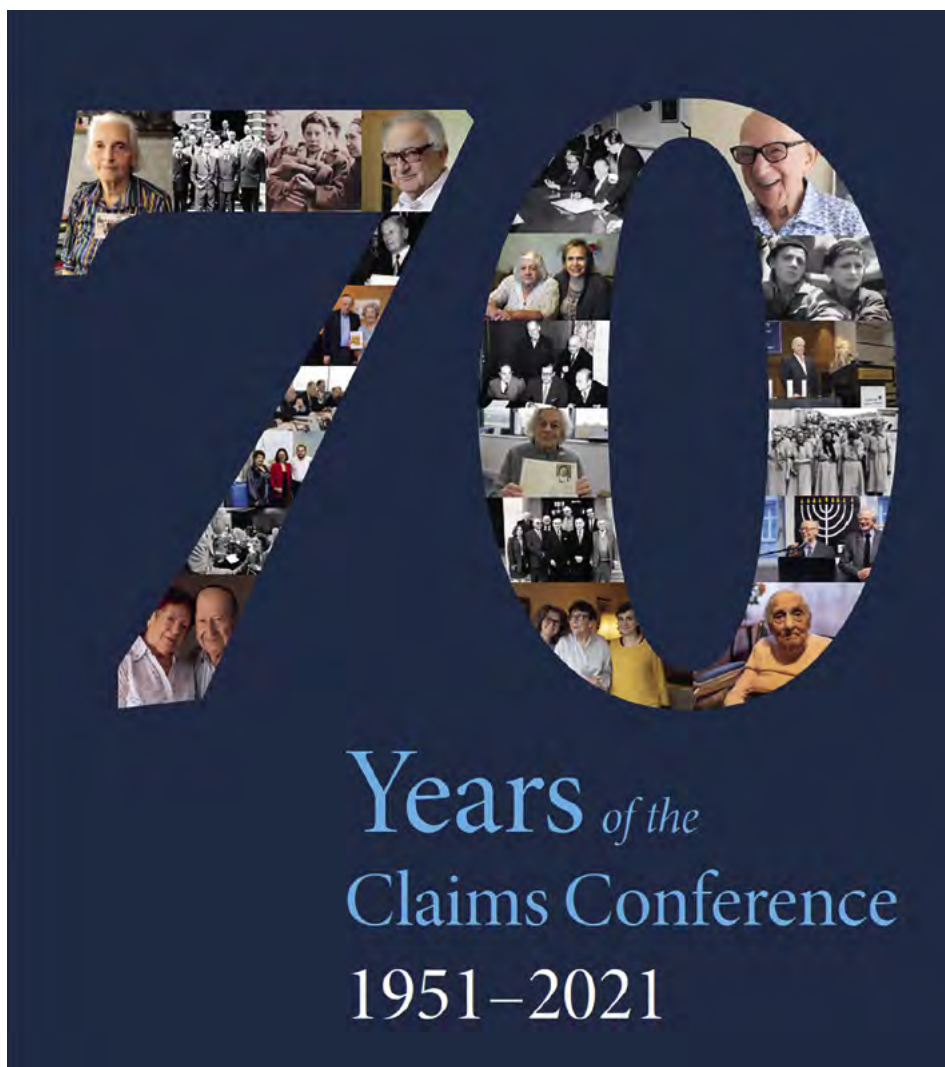
Sporazumi o reparaciji, potpisani 1952. godine, postavili su temelje za sve dodane kompenzacije isplaćene zbog nacističkih progona. Pregovori koji su vođeni s njemačkom stranom bili su u to vrijeme vrlo sporni i kontroverzni i doveli su čak i do nasilnih prosvjeda u Izraelu, gdje je bilo onih koji su tvrdili da bi prihvaćanje odštete, koji su neki nazivali “krvavim novcem”, bilo kao da se nacistima oprašta za njihove zločine.

Sporazume bez presedana vodili su novoosnovana Država Izrael, Savezna Republika Njemačka kao pravni nasljednik njemačkog Reicha i Claims Conference, koju su činile 23 globalne velike židovske organizacije koje su pregovarale u ime svih preživjelih žrtava Holokausta.

Sporazumi koji su konačno ipak postignuti bili su prvi takve vrste u svijetu i po prvi puta je poražena sila morala platiti civilima odštetu za gubitke i patnje tijekom rata. Isplata odštete također pokazuje koliko je njemački narod predan tome da prizna zlo koje se dogodilo za vrijeme nacizma i da se suoči sa svojom prošlošću.

“Koliko god da su ti prvi pregovarači imali viziju, oni nisu mogli ni zamisliti koliko će posljedice Holokausta biti dugoročne i duboke za sve one koji su preživjeli”, rekao je Greg Schneider, izvršni dopredsjednik Claimsa.

“Nitko nije uopće mogao zamisliti da će 70 godina kasnije još uvijek biti starijih preživjelih žrtava Holokausta koji će biti tako siromašni, kojima će svašta nedostajati, koji još uvijek pate i osjećaju posljedice zbog onoga što su preživjeli”, kazao je Schneider te dodao da je upravo to bio razlog zbog kojeg će se iznosi koji će biti isplaćeni 2023. godine biti uvećani za 130 milijuna eura namijenjenih za pomoć u kući za preživjele žrtve — od toga će 60

milijuna eura dobiti žrtve Holokausta u Izraelu a 70 milijuna eura preživjeli u drugim zemljama.

Državu Izrael su na obilježavanju 70. godišnjice Luksemburških sporazuma predstavljale ministrica za društvenu jednakost Meirav Cohen te preživjela žrtva Holokausta veleposlanica Colette Avital. Colette Avital je kao dijete preživjela Holokausta — ona se zajedno sa svojom majkom skrivala u Bukureštu. Dugi niz godina dio je uprave Claimsa te sudjeluje u pregovorima o visinama odštete.

Novac koji je Njemačka pristala isplatiti sljedeće godine uključuje i 12 milijuna eura za hitnu pomoć za 8.500 preživjelih

žrtava Holokausta iz Ukrajine. Njemačka je također po prvi puta pristala posebno financirati fond za obrazovanje o Holokaustu — s 10 milijuna eura previđenih za 2022., 25 milijuna eura za 2023., 30 milijuna eura za 2024. i konačno 35 milijuna eura za 2025. godinu.

S obzirom da je svakoga dana među nama sve manje preživjelih žrtava Holokausta a s godinama sjećanja na genocid blijede, znanstvenici i stručnjaci žele osigurati da buduće generacije nikada ne zaborave što se dogodilo za vrijeme Drugog svjetskog rata i da nauče što mržnja može učiniti.

IMPRESUM: GLAVNA UREDNICA: NATAŠA BARAC / UREDNIŠTVO: SANJA ZORIČIĆ-TABAKOVIĆ, ZORAN MIRKOVIĆ, NATAŠA BARAC, TESSA BACHRACH-KRIŠTOFIĆ / BROJ IZDANJA: HA-KOL 177. / LISTOPAD-STUDENI-PROSINAC 2022. / TIŠRI / HEŠVAN / KISLEV / TEVET 5783. OBLIKOVANJE I PRIPREMA ZA TISAK: TESSA BACHRACH-KRIŠTOFIĆ / GLASILO ŽIDOVSKJE ZAJEDNICE U HRVATSKOJ / IZDAVAČ: ŽIDOVSKA OPĆINA ZAGREB / PALMOTIĆEVA 16, 10000 ZAGREB P.P. 986 / TEL: 385 149 22 692 / FAX: 385 149 22 694 / E-MAIL: JCZ@ZG.T-COM.HR / ZA IZDAVAČA: DR. OGNJEN KRAUS / ISSN 1332-5892 / IZLAŽENJE HAKOLA FINANCIJSKI POTPOMAŽE SAVJET ZA NACIONALNE MANJINE REPUBLIKE HRVATSKE / PRETPLATA U TUZEMSTVU: 100 KUNA GODIŠNJE, ZA INOZEMSTVO 200 KUNA, NA ŽIRO RAČUN KOD ZAGREBAČKE BANKE D.D., TRG BANA JOSIPA JELAČIĆA 10, 10000 ZAGREB, BROJ: 1101504155, IBAN: HR6423600001101504155 U KORIST ŽIDOVSKJE OPĆINE ZAGREB, PALMOTIĆEVA 16, 10000 ZAGREB, A IZ INOZEMSTVA: ACCONT OWNER: ŽIDOVSKA OPĆINA ZAGREB, PALMOTIĆEVA 16, 10000 ZAGREB, BANK: ZAGREBAČKA BANKA D.D., TRG BANA JOSIPA JELAČIĆA 10, 10 000 ZAGREB / ACCOUNT NUMBER: 1500260173 / IBAN: HR4923600001500260173 / SWIFT: ZABAHR2X / TISAK: OFF SET TISAK NP GTO D.O.O

GLASILO ŽIDOVSKJE ZAJEDNICE U HRVATSKOJ | בטאון קהילת יהודי קרואטיה

